

Dejiny školstva v Bratislavskej župe

BRATISLAVSKÝ KRAJ

Zborník príspevkov z konferencie
Bratislavského samosprávneho
kraja organizovanej pri príležitosti
Dní európskeho kultúrneho
dedičstva 2020

V roku 2020 bola Bratislavskému samosprávnemu kraju a partnerom udelená Výročná cena časopisu Pamiatky a múzeá za rok 2019 v kategórii Akcia - podujatie - dlhodobé projekty, za cyklus desiatich odborných konferencií ku Dňom európskeho kultúrneho dedičstva.

Dejiny školstva v Bratislavskej župe

Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja, ktorá sa konala v rámci Dní európskeho kultúrneho dedičstva 2020 vo forme elektronickej konferencie v termíne 19. 11. 2020.

Autorky a autori príhovorov a konferenčných príspevkov:

Mgr. Juraj Droba, MBA, MA, predseda Bratislavského samosprávneho kraja

Mgr. Branislav Gröhling, minister školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky

Ing. arch. Zuzana Aufrichtová, starostka mestskej časti Bratislava-Staré Mesto

Ing. Agáta Mikulová, riaditeľka odboru cestovného ruchu a kultúry, Bratislavský samosprávny kraj

Mgr. Jana Zápalová, riaditeľka odboru školstva, mládeže a športu, Bratislavský samosprávny kraj

PhDr. Ľubica Kázmerová, CSc., Historický ústav, Slovenská akadémia vied

PhDr. Elena Londáková, Historický ústav, Slovenská akadémia vied

Mgr. Peter Szalay, PhD., Historický ústav, Slovenská akadémia vied

Mgr. Innet Baloghová, Krajský pamiatkový úrad Bratislava

Ing. Ernest Huska, Miestny úrad mestskej časti Bratislava-Staré Mesto

Mgr. Martina Kočí, Múzeum školstva a pedagogiky

Mgr. Sabina Jankovičová, ArtD., teoretička umenia

Ing. Felix Dömény, Stredná priemyselná škola strojnícka, Bratislava

Partnerské organizácie:

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Academia Istropolitana Nova, o. z.

Prípravný výbor konferencie:

Ing. Agáta Mikulová, Bratislavský samosprávny kraj

Bc. Tereza Langerová, Bratislavský samosprávny kraj

Renáta Staněková, Bratislavský samosprávny kraj

Ing. arch. Ján Mackovič, Krajský pamiatkový úrad Bratislava

PhDr. Zuzana Zvarová, Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Ing. Ernest Huska, Miestny úrad mestskej časti Bratislava-Staré Mesto

Mgr. Lucia Gembešová, Academia Istropolitana Nova, o. z.

Spolupracovníčky a spolupracovníci:

PhDr. Daniela Vaněková, Múzeum školstva a pedagogiky

JUDr. Michal Sygút, Miestny úrad mestskej časti Bratislava-Staré Mesto

Ing. Felix Dömény, Stredná priemyselná škola strojnícka, Bratislava

Vydanie prvé
Bratislava 2021

Dejiny školstva v Bratislavskej župe

Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja, ktorá sa konala v rámci Dní európskeho kultúrneho dedičstva 2020 vo forme elektronickej konferencie v termíne 19. 11. 2020.

Vydavateľ:
Bratislavský samosprávny kraj

Editorky:
Ing. Agáta Mikulová; Bc. Tereza Langerová; Mgr. Lucia Gembešová

Autorky a autori:
Mgr. Jana Zápalová; PhDr. Ľubica Kázmerová, CSc.; PhDr. Elena Londáková; Mgr. Peter Szalay, PhD.; Mgr. Innet Baloghová; Ing. Ernest Huska; Mgr. Martina Kočí; Mgr. Sabina Jankovičová, ArtD.; Ing. Felix Dömény

Jazyková korektúra:
Mgr. Miroslava Fabriciusová

Grafická úprava:
Marta Hegedúšová

Fotografia na obálke:
z archívu Múzea školstva a pedagogiky

ISBN: 978-80-99911-06-3

Obsah

Príhovory

Juraj Droba	6
Branislav Gröhling	8
Zuzana Aufrichtová	9

Zámer konferencie

Agáta Mikulová , riaditeľka odboru cestovného ruchu a kultúry, Bratislavský samosprávny kraj	10
--	----

Stratégia rozvoja školstva v Bratislavskom kraji

Jana Zápalová , riaditeľka odboru školstva, mládeže a športu, Bratislavský samosprávny kraj	11
---	----

Premeny školstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1945

Lubica Kázmerová , Historický ústav, Slovenská akadémia vied....	15
---	----

Sociálno-ekonomické a kultúrne súvislosti vývoja školstva po roku 1945

Elena Londáková , Historický ústav, Slovenská akadémia vied.....	25
---	----

Architektúra školských budov Bratislavského kraja v 20. storočí

Peter Szalay , Historický ústav, Slovenská akadémia vied	35
---	----

Pamiatková ochrana vybraných historických školských budov v Bratislave

Innet Baloghová , Krajský pamiatkový úrad Bratislava	46
---	----

Prehľad školských budov so statusom národnej kultúrnej pamiatky v Bratislavskom kraji

Innet Baloghová , Krajský pamiatkový úrad Bratislava	64
---	----

Mestské a župné školstvo 1918 – 1934 vo svetle Pamätníka župy Bratislavskej

Ernest Huska , Miestny úrad Bratislava-Staré Mesto	82
---	----

Školské pamiatky a Múzeum školstva a pedagogiky

Martina Kočí , Múzeum školstva a pedagogiky	95
--	----

Výnimočná stredná škola v dejinách Bratislavského kraja – ŠÚV J. Vydru

Sabina Jankovičová , teoretička umenia	106
---	-----

Prierez históriou a súčasnosťou „Fajnorky“

Felix Dömény , Stredná priemyselná škola strojnícka.....	119
---	-----

Príhovor predsedu Bratislavského samosprávneho kraja

Vážené dámy, vážení páni, priaznivci našej tradičnej konferencie,

Bratislavský samosprávny kraj každoročne pri príležitosti celoeurópskeho podujatia **Dni európskeho kultúrneho dedičstva** usporadúva odbornú konferenciu venovanú kultúrnemu dedičstvu kraja. Vďaka tomu sme sa opäť zapojili do celoeurópskeho dialógu o kultúrnych hodnotách, ako aj o našom kultúrnom dedičstve. Príspevky mapujú históriu vzniku a rozvoja župy či aktuálnu situáciu na poli kultúry a kultúrneho dedičstva. Obsahujú tiež víziu pre možnosti územného rozvoja kraja do budúcnosti, ktorú sme pripravili v spolupráci s partnermi – **Pamiatkovým úradom Slovenskej republiky, Mestským ústavom na ochranu pamiatok v Bratislave a Akademiou Istropolitanou Novou.**

Jedenásty ročník bol však iný a konal sa odlišnou formou, pretože pandemická situácia nás prinútila prispôbiť sa bezpečnostným opatreniam. Priaznivci konferencie sa tak prvýkrát stretli v online priestore.

Tohtoročnou témou boli **Dejiny školstva v Bratislavskej župe.** Napokon aj študenti v tejto zvláštnej situácii musia zvládať prípravu aj vyučovací proces doma, nenavštevujú svoju školu, nevidia svojich kamarátov. Samotné prostredie školy, budovy taktiež kultivuje ich vkus a ovplyvňuje ich vývoj.

Konferencia sa mala konať v budove Strednej priemyselnej školy strojníckej na Fajnorovom nábreží. Budova predstavuje prepojenie historicko-architektonického kontextu. Dokonca aj jej samotná poloha pri Dunaji radí túto školu medzi skvosty medzi školami. Je to príklad, kde sa spája výchova a kultúra a aj o tom bola naša konferencia.

Rád by som spomenul aj pozitívny príklad obnovy školskej budovy gymnázia na Grösslingovej ulici, ktorej zriaďovateľom je Bratislavská župa. Táto významná školská budova bola navrhnutá architektom Ödönom Lechnerom a bola postavená v rokoch 1906 – 1908. V roku 1963 bola vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku a v rokoch 2009 – 2011 prešla kompletnou rekonštrukciou, na ktorú sme právom hrdí.

Rád by som vyslovil poďakovanie organizátorom konferencie, ako aj všetkým spoluorganizátorom a partnerom či autorom príspevkov.

Veľmi ma teší, že časopis **Pamiatky a múzeá** udelil cenu mojim kolegom za cyklus 10 vedeckých konferencií ku Dňom európskeho kultúrneho dedičstva 2010 - 2019. Ocenil tak desaťročnú tradíciu konferencie a podnietil nás k príprave jedenásteho ročníka.

Verím, že v tejto tradícii budeme pokračovať.

A stylized, handwritten signature in blue ink, consisting of several overlapping loops and lines.

Mgr. Juraj Droba MA, MBA
predseda Bratislavského
samosprávneho kraja

Príhovor ministra školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky

Dobrý deň,

som veľmi rád, že sa Vám môžem hoci len takto na dialku prihovoriť pri príležitosti **Dní Európskeho kultúrneho dedičstva**. O to viac ma teší, že Bratislavský samosprávny kraj zorganizoval túto skvelú konferenciu o dejinách školstva. Ja sám som pôsobil na Bratislavskej župe a viem, akú skvelú prácu pri zlepšovaní školstva odvádza.

Keď som si prečítal tohtoročné motto podujatia: **Minulosť vzdeláva**, premýšľal som nad tým, ako veľmi sme poznačení našimi predchodcami, ktorí mali možnosť rozvíjať naše školstvo a čo chcem spraviť inak.

Asi sa všetci zhodneme, že je to práve vzdelanie, ktoré nás môže ako krajinu posunúť vpred.

Medzi centrá vzdelanosti v minulosti v našom geopolitickom priestore patrila jednoznačne práve Bratislava. Je známym faktom, že tu bola založená prvá univerzita Academia Istropolitana. Bol to významný počin najmä preto, že išlo vtedy o jedinú vysokú školu v Uhorsku. Už menej známym faktom je, že táto škola zanikla kvôli tomu, že nemala financie na vyplácanie profesorov.

My s kolegami z ministerstva sa veľmi snažíme, aby sme povolanie učiteľa opäť spravili atraktívnym, a áno aj formou odmeňovania.

Viete, že Slovensko sa môže v nasledujúcich rokoch uchádzať o peniaze z Európskej únie. Plánujeme ich využiť na všetkých stupňoch vzdelávania, na reformné zmeny, riešenie materiálnych nedostatkov. Naším cieľom je masívna podpora materských škôl, chceme zabezpečiť podporné tímy na školách a zvýšiť aj už spomínané platy učiteľov.

Slovensko už v histórii dokázalo, že vie priniesť svetu aj významné objavy v rôznych oblastiach. Aj preto podporujeme rozvoj vedy a výskumu. Chceme, aby sme vychovávali žiakov, ktorí sa nielen mechanicky učia a memorujú. Aj táto kríza nám ukázala, že práve kritické myslenie pomáha ľuďom prispôsobiť sa, nájsť najvhodnejšie riešenia problémov a uplatniť sa tak aj na trhu práce.

Všetci vnímame, že sa nachádzame v mimoriadne náročnom období a myslím si, že po týchto ťažkých časoch bude čo sanovať. Spravím však všetko preto, aby sme školstvo dostali do 21. storočia a priniesli tak potrebné zmeny vo vzdelávaní a v jeho obsahu. Prajem si, aby sme nemuseli príklady dobrého školstva stále hľadať za hranicami, ale aby sme ich našli u nás. Lebo ak nás mala minulosť niečo naučiť, tak to, že napredovali tie krajiny, ktoré sa nebáli investovať do vzdelávania a prinášať inovácie.

Mgr. Branislav Gröhling

minister školstva, vedy,
výskumu a športu Slovenskej republiky

Príhovor starostky mestskej časti Bratislava-Staré Mesto

Všetkých účastníkov pozdravujem z miesta, kde sme sa mali osobne stretnúť na konferencii o dejinách školstva v Bratislavskej župe. Stojím pred pôsobivou budovou Strednej priemyselnej školy strojníckej na Fajnorovom nábreží. Patrí k najstarším školám, ktoré sa venovali odbornému vzdelávaniu. Zároveň je to aj jedna z najkrajších a najpôsobivejších školských budov v našej župe.

Nápadná a pritom harmonická fasáda dodala v čase výstavby budovy novému Fajnorovmu nábrežiu špecifický charakter. Historizujúci štýl, tehlová fasáda s geometrizujúcim vzorom vyskladaným z glazovaných tehál budia pozornosť dodnes. Architektúra však nie je jedinou hodnotou tejto školy. Kvalitnú výuku tu absolvovali mnohé slovenské osobnosti a ja som hrdá, že patríam k tým, čo ju úspešne absolvovali.

Toto je rok, v ktorom treba spomenúť aj druhú školu – Základnú školu Hlboká, ktorá slávi svoje 120. výročie. Podobne ako Fajnorka, aj táto škola sídli v zaujímavej budove a dosahuje výborné výsledky.

Konferencii a jej účastníkom prajem množstvo nových podnetov, zaujímavých poznatkov a pohľadov na školský systém – jeho minulosť, súčasnosť aj budúcnosť.

Ing. arch. Zuzana Aufrichtová

starostka mestskej časti
Bratislava-Staré Mesto

Vážené dámy, vážení páni,

tohtoročná konferencia Bratislavského samosprávneho kraja k Dňom európskeho kultúrneho dedičstva je už 11. ročníkom podujatia. Samotný vznik a najmä skutočnosť, že sa nám podarilo udržať toto podujatie aj v zložitom roku, keď nás z každej strany obmedzujú opatrenia súvisiace s ochorením Covid 19, je mimoriadne potešujúca. Samotná konferencia venovaná téme Dejiny školstva v Bratislavskej župe bola síce v online verzii, ale tak ako každý rok, aj k tohtoročnej konferencii vydávame zborník príspevkov v tlačenej podobe. V konečnom dôsledku je pre nás ako organizátorov spolu s našimi partnermi určujúca pozitívna odozva odbornej i laickej verejnosti, najmä stúpajúci záujem o tlačou vydávané zborníky z konferencií.

Samotným zámerom konferencie venovanej školstvu nebolo vyčerpávacím spôsobom zmapovať školskú problematiku či nastoliť problémy vzdelávacieho systému. Skôr sme sa snažili poukázať na rôzne aspekty systému školstva v minulosti z pohľadu kultúrneho dedičstva. Program sme zostavili tak, aby priblížil účastníkom konferencie, aké bolo školstvo v jednotlivých etapách v minulom storočí, aké školské budovy sa v minulosti stavali, koľko školských objektov môžeme zaradiť medzi národné pamiatky a akú náležitú pozornosť venujeme obnove kultúrneho dedičstva. Chceli sme tiež zdôrazniť skutočnosť, že v našej župe bolo množstvo výnimočných škôl, ktoré nepretržite fungujú až dodnes. Teší nás skutočnosť, že partnerom tohtoročnej konferencie bolo Múzeum školstva a pedagogiky, ktoré sa dejinám školstva venuje prioritne.

Verím, že jednotlivé príspevky budú prínosné nielen pre odbornú verejnosť, ale že všetkým účastníkom poskytnú zaujímavé poznatky, nové vedomosti a objasnia mnohé súvislosti týkajúce sa problematiky školstva v Bratislavskej župe.

Ing. Agáta Mikulová,
riaditeľka Odboru cestovného ruchu
a kultúry Úradu BSK

Stratégia rozvoja školstva v Bratislavskom kraji

Vážené dámy, vážení páni, milí priatelia,

dovoľte mi, aby som sa vo svojom príspevku, aj napriek tomu, že táto konferencia je venovaná dejinám školstva v Bratislavskom kraji, venovala skôr jeho súčasnosti.

Bratislavský samosprávny kraj sa stal zriaďovateľom stredných škôl hneď po svojom vzniku, teda od roku 2002 má vo svojej gescii najväčší počet stredných škôl v regióne.

V spomínanom roku 2002 prešlo do pôsobnosti BSK v zmysle zákona č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a na vyššie územné celky – 91 škôl a školských zariadení s právnou subjektivitou.

Keďže sieť škôl a školských zariadení je živý a dynamický organizmus, počas nasledujúcich rokov prešla systematickou a cieleňou racionalizáciou, ktorá vychádzala jednak z vývoja populačnej krivky, z aktuálnych zmien legislatívy a jednak zohľadňovala potreby pracovného trhu v Bratislavskom kraji.

Dnes je BSK zriaďovateľom 57 škôl a školských zariadení s právnou subjektivitou, okrem toho zriaďuje viac ako 40 školských zariadení, ktoré sú súčasťami škôl.

To je takmer 20 000 žiakov a viac ako 2 a pol tisíc zamestnancov. Hlavným cieľom BSK v oblasti školstva a vzdelávania je mať kvalitné školy, to znamená ponúkať kvalitné vzdelanie pre žiakov a kvalitné podmienky pre zamestnancov. S tým, samozrejme, úzko súvisí aj vytváranie vhodných materiálno-technických podmienok, aby sa naše školy stali modernými vzdelávacími inštitúciami hodnými 21. storočia.

Uchádzačom o štúdium v našich stredných školách sa snažíme ponúkať atraktívne štúdium, atraktívne odbory žiadané na trhu práce, bilingválne štúdium, a to nielen na gymnáziách, ale aj na odborných školách, pričom úzko spolupracujeme so zamestnávateľmi, pretože naším prvoradým cieľom je pripravovať absolventov schopných uplatniť sa na trhu práce.

Bratislavský samosprávny kraj kladie veľký dôraz na odborné vzdelávanie, uvedomujeme si tiež dôležitosť duálneho vzdelávania a vytvárame čo najlepšie podmienky tak pre zamestnávateľov, pre školy, ale aj pre žiakov zapojených do systému duálneho vzdelávania. Ako príklad spomeniem fakt, že každý žiak zapojený do systému duálneho vzdelávania má zabezpečené ubytovanie v našich internátoch za 1 euro a obedy za 1 cent. Podporujeme školy v aktívnom prístupe k zamestnávateľom, všetky odborné školy, ktorým to súčasná legislatíva umožňuje, majú prispôsobené školské vzdelávacie programy tak, aby v prípade potreby vedeli plynulo vstúpiť do systému duálneho vzdelávania. V priestoroch našej strednej školy sme dokonca vytvorili podmienky pre sídlo koordinačného centra duálneho vzdelávania v kraji, pre tzv. Dualpoint, ktorý koordinuje duálne vzdelávanie v bratislavskom regióne. Do duálneho vzdelávania je v súčasnosti zapojených 18 stredných škôl, 96 zamestnávateľov a 377 žiakov našich stredných škôl. Príkladom prepojenia teórie a praxe je aj zriadenie materskej školy v budove strednej odbornej školy pedagogickej, kde majú žiaci možnosť realizovať odbornú prax priamo v priestoroch školy.

Pre zvýšenie úrovne odborného vzdelávania sa v kraji postupne vytvárajú centrá odborného vzdelávania a prípravy pre jednotlivé oblasti hospodárstva. V BSK ich je celkom 10, z toho 8 je v školách v zriaďovateľskej pôsobnosti BSK a aktuálne sa pripravuje zriadenie ďalších centier v úzkej súčinnosti so zamestnávateľmi, zamestnávateľskými zväzmi a združeniami.

Bratislavský samosprávny kraj ako zodpovedný zriaďovateľ si uvedomuje, že kvalitné školy by nemohli byť bez kvalitných a motivovaných učiteľov a zamestnancov škôl. Aj preto už tretí rok realizuje sériu opatrení na zvýšenie ohodnotenia zamestnancov, zvýšenie ich kvalifikácie a zlepšenie ich spoločenského postavenia.

S cieľom zvýšiť finančné ohodnotenie, ale aj motiváciu zamestnancov sme zaviedli nástroje pre riaditeľov, ktorými môžu odmeniť aktívnych a inovatívnych učiteľov, resp. všetkých, ktorí majú záujem na sebe pracovať a byť tak prínosom pre svojich žiakov a svoju školu:

- Preplácanie mimovyučovacej činnosti – je benefit pre učiteľov, ktorí sa venujú žiakom aj vo svojom voľnom čase, prípadne vykonávajú iné činnosti nad rámec ich pracovných povinností;
- Príplatky za vyučovanie v bilingválnych a inovatívnych odboroch – sú prejavom ohodnotenia záujmu učiteľov rekvalifiko-

vať sa a učiť v moderných a inovatívnych študijných odboroch. Je to aj motivácia pre odborníkov z praxe, aby prišli učiť;

- Príplatok za adaptačné vzdelávanie – je podpora mladých a nových učiteľov, ale aj ocenenie práce uvádzajúceho učiteľa, pretože príplatok dostáva začínajúci aj uvádzajúci učiteľ;
- Pri príležitosti životného a pracovného jubilea – sa školám preplácajú náklady na odmeny pri príležitosti životných jubileí a tiež pracovných jubileí. Je to odmena za vernosť – 5, resp. 10 rokov odpracovaných u jedného zamestnávateľa;
- Pri prvom odchode do dôchodku ponúkame odmenu, resp. zvýšené odchodné tým učiteľom, ktorí odpracovali v škole viac rokov tak, aby za každých 10 rokov dostali odmenu vo výške jedného funkčného platu;
- Raz, resp. dvakrát ročne poskytujeme finančné prostriedky na odmeny pre všetkých zamestnancov škôl a školských zariadení nad rámec bežného rozpočtu.

V záujme podpory zvyšovania kvalifikácie zamestnancov škôl v spolupráci s jazykovou školou ponúkame možnosť absolvovať jazykové kurzy všetkým záujemcom z radov zamestnancov škôl a školských zariadení bezplatne, preplácame náklady na doplnujúce pedagogické štúdium pre tých, ktorí chcú ako odborníci z praxe pracovať v školách, preplácame funkčné vzdelávanie vedúcim zamestnancom a podporujeme rôzne vzdelávacie kurzy pre učiteľov.

Našou snahou je okrem týchto finančných benefitov aj zvýšenie spoločenského postavenia učiteľov, budovanie silného pozitívneho povedomia o učiteľskej profesii a vytváranie učiteľskej spolupatričnosti. Preto pre našich zamestnancov organizujeme aj viaceré spoločenské podujatia, ako je Učiteľská kapustnica či Učiteľský piknik a samozrejme, každoročné oceňovanie vybraných učiteľov pri príležitosti Dňa učiteľov.

Súčasnú vedúcu BSK si pri svojom nástupe stanovilo priority, pričom školstvo sa stalo jednou z hlavných priorít. Aj vďaka tomu sa za posledné roky zvýšil záujem o naše školy o takmer 34 percent, otvorili sme ďalšie nové odbory, zaviedli bilingválne štúdium na gymnáziách a odborných školách, vznikli 3 nové spojené školy, zvýšilo sa zapojenie škôl do medzinárodných i národných projektov.

V rámci finančných možností sa postupne znižuje modernizačný dlh, ktorý na školských budovách a ich vybavení vytvorila nemožnosť uchádzať sa o európske fondy na zlepšovanie infraštruktúry v minulosti.

Je toho omnoho viac, čím žijú školy v pôsobnosti BSK, ale na takomto krátkom priestore nie je možné spomenúť všetko – aktivity a podujatia pre žiakov, ekologické témy, podpora inkluzívneho vzdelávania... snáď nabadúce.

Vážené dámy, vážení páni,

hovoriť o školstve sa dá veľmi dlho. Je to oblasť, ktorá sa dotýka všetkých a kvalita školstva sa dá považovať za ukazovateľ kvality života spoločnosti. Bratislavský samosprávny kraj si uvedomuje, že je pred nami ešte veľmi dlhá cesta, ale malými krokmi sa po nej snažíme kráčať smerom, kde budeme mať kvalitné a moderné školy, v ktorých budú učiť kvalifikovaní a motivovaní učitelia aktívnych a iniciatívnych žiakov, ktorí nájdu plnohodnotné uplatnenie na trhu práce.

Ďakujem za pozornosť.

Mgr. Jana Zápalová,
riaditeľka odboru školstva,
mládeže a športu Úradu Bratislavského
samosprávneho kraja

Premeny školstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1945

Školstvo na Slovensku po vzniku Československa

V čase vzniku Československa v roku 1918 sa školstvo na Slovensku, v niekdajšom Hornom Uhorsku rakúsko-uhorskej monarchie nachádzalo v stave, keď len s vynaložením veľkého úsilia, aj to len v niekoľkých obciach či mestách, mohlo pokračovať vyučovanie. Prevažná väčšina škôl, hlavne na súčasnom východnom Slovensku, bola poškodená prechodom frontov prvej svetovej vojny. A po skončení vojny skromné, často už opustené priestory škôl zostali bez potrebného mobiliáru. Vyučovanie sa v týchto školách nekonať už niekoľko mesiacov, pretože učitelia museli narukovať do c. k. armády a nahradiť ich už nemal kto. Štátna správa na začiatku existencie Československej republiky (ČSR) sa musela vyrovnáť so vzniknutou situáciou, ktorú zapríčinilo devastačné pôsobenie vojny a tiež národnostná uhorská štátna politika z čias monarchie voči nemadarským národom. Bezprostredne po vzniku Československa neexistovalo slovenské školstvo, teda školstvo, v ktorom by sa vyučovalo v slovenskom jazyku.¹

Československé vládne miesta si uvedomovali zložitosť situácie. Jedno z prvých ministerstiev, ktoré sa kreovalo po skončení prvej svetovej vojny bolo centrálné Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO) so sídlom v Prahe. Na začiatku 20. rokov minulého storočia MŠaNO vzhľadom na situáciu na Slovensku malo aj samostatné slovenské oddelenie, na čele ktorého bol významný český a slovenský literárny historik Jaroslav Vlček.² Na Slovensku školstvo spravoval v dočasnej vláde³ v novembri 1918 Anton Štefánek,⁴ ktorý počas prvej svetovej vojny aktívne pôsobil v protihabsburskom odboji. Bol obhajcom idey československého politického národa,

1 Apponyiho (školské) zákony sú pomenované po ministrovi školstva Albertovi Apponyim, ktorý ich v roku 1907 vypracoval a predložil uhorskému parlamentu. Ich hlavným cieľom bola intenzifikácia rečovej a duchovnej maďarizácie nemadarských žiakov.

2 Oddelenie zaniklo prechodom jeho kompetencií na Referát Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave.

3 Dočasná vláda pôsobila do 15. novembra 1918 v Skalici pod vedením Vavra Šrobára. Národné zhromaždenie od 14. novembra 1918 ustanovilo prvú československú vládu.

4 Anton Štefánek (1877 – 1964) – politik agrárnej strany, zakladateľ slovenskej sociológie.

pričom akceptoval určité kultúrne a jazykové rozdiely Čechov a Slovákov.⁵ Štefánek pokračoval v činnosti pre školstvo aj neskôr. Stal sa referentom pre oblasť školstva na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska a od roku 1919 pod jeho vedením pracoval Referát Ministerstva školstva a národnej osvety (Referát MŠaNO) pre Slovensko so sídlom v Bratislave. Referát MŠaNO predstavoval historicky prvýkrát zriadenú slovenskú inštitúciu, ktorá spravovala školstvo na Slovensku.

K hlavným úlohám Referátu MŠaNO patrila slovakizácia existujúceho školského systému, likvidácia negramotnosti, zriaďovanie slovenských škôl všetkých stupňov s dôrazom na elementárne, teda ľudové školy a v neposlednom rade unifikácia rozdielnych školských systémov v českých krajinách a na Slovensku.

Slovensko vstúpilo do nového štátu so zdedeným uhorským školským systémom a české krajiny s rakúskym školským systémom. Cieľom unifikácie bolo zjednotiť systémy, resp. postupne podriaďiť oba systémy budovanému republikánsko-demokratickému zriadeniu štátu. Vyučovací proces na slovenských školách sa oficiálne viedol v „československom“ jazyku, hoci podľa zákona z 10. decembra 1918 bola na Slovensku úradným jazykom slovenčina.

Špecifickým a v danej situácii zložitým problémom školstva na Slovensku bolo zabezpečenie chýbajúcich učiteľov Slovákov a tak tiež slovenských učebníc. Situáciu, ktorá hrozila kolapsom vzdelávania, Anton Štefánek riešil žiadosťou o presun školského personálu, hlavne učiteľov z Čiech. Ministromi pre správu Slovenska Vavrovi Šrobárovi adresoval list so žiadosťou o presun 1 400 učiteľov z českých krajín na Slovensko. Jeho požiadavka mala základ v zákone č. 605/1919 Sb. z. a n. Podľa neho československá (čs.) vláda riešila nedostatok pracovných síl v štátnej správe a na hospodársky dôležitých úsekoch života spoločnosti prikazovaním⁶ miesta pôsobiska a následným obsadzovaním pracovných miest zamestnancami z Čiech. Českí učitelia, ktorí prišli na základe tejto požiadavky vlády, vyučovali na všetkých stupňoch vzdelávacej sústavy.⁷ Príchod mnohých z nich podnietil úprimný záujem pomôcť Slovensku. Časť českých vyučujúcich bola presvedčená o československej ná-

5 Podrobnejšie pozri: KÁZMEROVÁ, Lubica. Anton Štefánek - nedocenená osobnosť našej histórie. In *Studia politica Slovaca. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2013, č. 2, s. 81 - 89.*

6 Dobový výraz pre určenie miesta, kde mal žiadateľ o prácu pôsobiť.

7 Podrobnejšie pozri: KÁZMEROVÁ, Lubica. Vznik a rozvoj slovenského školstva. In *Slovensko v 20. storočí. 3. zväzok. V medzivojnovom Československu 1918 - 1939. Bratislava: Veda; Historický ústav SAV, 2012, s. 154 - 172.*

rodnej jednote. Ich prijatie obyvateľstvom na Slovensku nebolo vždy jednoznačne kladné. Pre niektorých boli nositeľmi nežiaducich myšlienok ateizmu či husitizmu, teda myšlienkových prúdov, ktoré zväčša katolícka slovenská verejnosť prijímala len ťažko.

Školský systém prvej ČSR

V školskom systéme, ktorý zdedil česko-slovenský štát na Slovensku z Uhorska mali, na rozdiel od českých krajín, prevahu cirkevné školy nad štátnymi. Nejednotnosť uhorského školstva bránila držať krok so školstvom v rakúskej časti monarchie, teda s českými krajinami. Po vzniku Československa sa školy na Slovensku

členili podľa zriaďovateľa na štátne, obecné, cirkevné a súkromné. Vnútorne mal zdedený uhorský školský systém, z ktorého vychádzalo budované slovenské školstvo trojstupňovú štruktúru. Prvý stupeň tvorili detské opatrovne a ľudové školy spolu s mešťaniami. Osobitným typom ľudového školstva boli špeciálne školy. Druhým stupňom školského, resp. vzdelávacieho systému boli stredné a odborné školy. Stredné školy sa členili na gymnáziá – klasické a reálne gymnáziá, reálky a reformované reálne gymnáziá. Odborné školy boli zastúpené školami hospodárskeho zamerania, priemyselnými a inými odbornými školami. Tretí stupeň nového školského systému po roku 1918 zastupovala na Slovensku Univerzita Jána Amosa Komenského s tromi fakultami – lekárskou, právnickou a filozofickou.

Detské opatrovne boli výchovným zariadením detí predškolského veku, preto ich vzdialene môžeme porovnať s dnešnými škôlkami. Aj po zániku monarchie si udržali medzi obyvateľstvom maďarský názov *óvodóy*. Zariadenia boli určené deťom od troch do šiestich rokov. Ich zriaďovateľom bol štát alebo politická obec. V detských opatrovniach sa počas monarchie výchova uskutočňovala v maďarskom jazyku a vzdelávanie v maďarčine pokračovalo aj po nástupe školopovinných detí na ľudové školy. Výnimku, kde sa na konci prvej svetovej vojny v septembri 1918 hovorilo po slovensky, malo len päť štátnych detských opatrovní. V podmienkach nového čs. štátu detské opatrovne pokračovali v činnosti len s ťažkosťami, ktoré spôsoboval nedostatok slovenských vychovávateľiek.

Ludové školy predstavovali najpočetnejšiu zložku školského systému. Na konci rakúsko-uhorskej monarchie ich na Slovensku pôsobilo 3 642 a z nich sa vyučovalo na 3 298 v maďarskom jazyku. Konfesiónálne prevažovali rímskokatolícke cirkevné ľudové školy.

Vývesný štít školského inšpektorátu Zdroj: Múzeum školstva a pedagogiky, Centrum vedecko-technických informácií SR

Z hľadiska budovania demokratického štátu začal Referát MŠaNO s poštátňovaním týchto škôl. Na základe výnosu z 26. apríla 1920 sa cirkevné a obecné školy stávali školami štátnymi. Cieľom bolo utváranie silnej ľudovej štátnej školy s dostatočným finančným krytím zo strany štátu. Elementárne štátne školy tak predstavovali základ vzdelávacej sústavy demokratického štátu.

Napredovanie procesu slovakizácie prostredníctvom ľudových škôl dokladajú údaje z roku 1921, keď bolo na Slovensku 3 373 slovenských ľudových škôl a v roku 1938 ich počet stúpol na 4 297. Uvedené čísla skrývajú obrovskú kultúrno-civilizačnú prácu českých a slovenských učiteľov, čo sa výrazne prejavilo na znížení negramotnosti obyvateľstva. Školy sa stali v jednotlivých oblastiach Slovenska centrom kultúrno-osvetovej činnosti. Uskutočňovali sa v nich prednášky, náukobehy (kurzy) slovenského jazyka, začali sa v nich budovať školské knižnice.⁸

Ďalšiu zmenu či premenu školského systému v Československu a tým i na Slovensku predstavoval zákon č. 226/1922 Sb. z. a n. z 13. júla 1922, pre ktorý sa v odbornej verejnosti ujal názov *Malý školský zákon*. Ten zásadným spôsobom menil pomery na ľudových školách. V jednej triede mohlo byť najviac 50 – 60 žiakov, a nie 80 ako za rakúsko-uhorskej monarchie. Ak bolo viac školopovinných detí, musel zriaďovateľ vytvoriť pre žiakov novú triedu. Zákon povolil tiež spoločné triedy pre dievčatá a chlapcov a zaviedol po-

8 Podrobnejšie pozri: KÁZMEROVÁ, Ľubica a kol. *Premeny osvety a vybraných školských výchovno-vzdelávacích prostriedkov na Slovensku (1918 – 1939)*. Bratislava: Historický ústav SAV vo VEDE, vydavateľstve SAV, 2016.

vinnú školskú dochádzku pre celé územie Československa. V plnom znení sa nariadenia zákona začali na Slovensku uplatňovať od školského roka 1927/1928. Realizácia *Malého školského zákona* v praxi výrazne znížila zastúpenie jednotriednych škôl na Slovensku, čo umožnilo kvalitnejšie vzdelávanie žiakov. Zákon zaviedol aj predmet občianska výchova, ktorý napomáhal v žiakoch pestovať tak dôležité občianske vedomie.

Meštianky tvorili na Slovensku počas prvej ČSR vyšší typ národných škôl. V septembri 1918 ich bolo 83. Hoci sa v nich mohli vzdelávať žiaci až po zložení skúšky, o pokračovanie štúdia na meštiankach bol veľký záujem. V 20. a 30. rokoch zaznamenali meštianky rozvoj, čo úzko súviselo s demokratizačnou a kultúrnou politikou štátu. Vzdelávanie dievčat na meštiankach trvalo štyri roky a chlapcov šesť. Súčasť výučby tvorila aj administratíva a absolventi meštianok sa mohli uplatniť ako úradníci. *Malý školský zákon* unifikoval meštianky podľa vzoru českých meštianok a aj v nich zaviedol koedukáciu.

Významným článkom školského systému prvej ČSR boli stredné školy. Najpočetnejšiu skupinu z nich tvorili gymnáziá, ktoré sa podľa typu výučby rozdeľovali na klasické, reálne, reálne reformované gymnáziá a reálky. Najväčší záujem študentov bol o štúdium na reálnych gymnáziách, ktorých absolventi mohli pokračovať vo vzdelávaní na vysokých školách technického a univerzitného zamerania. Menšej popularite sa tešili reálky. Stredný stupeň vzdelávania na Slovensku poskytovali aj odborné školy rôzneho typu. Boli to obchodné, priemyselné, odborné školy podľa odvetvia priemyslu a školy hospodárske vrátane poľnohospodárskych. Nižší stupeň odborných škôl predstavovali učňovské školy a školy pre ženské povolania. Viaceré z nich mali tradíciu z Rakúsko-Uhorska. Rozvoj zaznamenalo aj obchodné školstvo a tiež priemyselné a odborné školy, čo sa spájalo s modernizáciou hospodárskeho života spoločnosti.

V spektre vzdelávacích inštitúcií školského systému na Slovensku sa po prvýkrát objavili školy hudobného a umeleckého smeru, ktoré výrazne podporili odborný rozvoj kultúry. Boli to Hudobná a dramatická akadémia v roku 1919 a Škola umeleckých remesiel v roku 1928. Obe školy sídlili v Bratislave. Významnú zmenu zaznamenalo vzdelávanie dievčat. Zvyšoval sa ich počet na stredných školách a hlavne na odborných školách pre ženské povolania. Po roku 1920 vznikali aj nové dievčenské odborné školy rodinné a živnostenské.

Celkovo sa v 20. a 30. rokoch minulého storočia zvýšil počet študentov na stredných školách. V porovnaní so školským rokom 1918/1919, keď na stredných školách študovalo 15 354 študentov,

v školskom roku 1937/1938 študovalo 29 519, teda počet študentov sa zvýšil o 92 %.

Nedostatok učiteľov pre ľudové a meštianske školy riešili štátne orgány zriadením stredných pedagogických škôl – učiteľských ústavov. Študentom učiteľského ústavu sa mohol stať absolvent meštianky, ktorý zložil prijímaciu skúšku. Bezplatné štúdium na učiteľských ústavoch bolo jedným z dôvodov, prečo budúci učitelia pochádzali aj zo sociálne slabších vrstiev spoločnosti. Po štyroch rokoch štúdium uzavrela maturitná skúška. Prvé maturitné vysvedčenia slovenskí absolventi učiteľských ústavov dostali v školskom roku 1923/1924.

Zrod slovenského vysokého školstva

V roku 1918 podal Klub slovenských poslancov v Revolučnom národnom zhromaždení v Prahe návrh na založenie Československej štátnej univerzity v Bratislave. Od novembra 1919 vysoká škola v Bratislave niesla názov Univerzita Jána Amosa Komenského. Mala tri fakulty: lekársku, právnickú a filozofickú. Prvou fakultou, ktorá začala v roku 1919 s vedeckou a vzdelávacou činnosťou bola lekárska fakulta Univerzity Komenského. Profesorský zbor lekárskej fakulty tvorili učitelia z pražskej Karlovej univerzity, ktorí tak položili základy vzdelávania v lekárskejších vedeckých odboroch na Slovensku. O dva roky neskôr sa uskutočnili prvé prednášky na právnickej fakulte univerzity a tiež na filozofickej fakulte. V medzivojnovom období rokov 1918 – 1939 zostala Univerzita Komenského nedobudovaná, a to bez zákonom proklamovanej štvrtej prírodovedeckej fakulty.

Univerzita Jána A. Komenského v r. 1939 po premenovaní na Slovenskú univerzitu. Zdroj: *Päť rokov slovenského školstva*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1944

Slovenská univerzita v Bratislave.

Jej otvorenie neustále žiadala slovenská akademická verejnosť, ako aj poslanci na pôde Národného zhromaždenia. Otázka otvorenia prírodovedeckej fakulty sa stala súčasťou predvolebných politických aktivít, hlavne nacionálne orientovaných strán na Slovensku.⁹

Počas existencie prvej ČSR nepôsobila na Slovensku ani vysoká škola technického zamerania.¹⁰ Tak ako o prírodovedeckú fakultu aj o vznik technickej vysokej školy sa usilovali politici i akademická verejnosť zastúpená študentmi a tiež vysokoškolskými pedagógmi pôsobiacimi v zahraničí aj v českých krajinách. Profesor stavebnej mechaniky na Českej vysokej škole technickej v Brne Ing. Michal Ursíny (1865 – 1933) rozvíjal myšlienku vzniku technickej vysokej školy na Slovensku už od 20. rokov minulého storočia. Matematik Jur Hronec (1881 – 1959) stál od roku 1936 na čele iniciatívy s názvom *Akcia za vybudovanie slovenských vysokých škôl*. Vysokú školu technickú Milana Rastislava Štefánika napokon zriadili zákonom č. 170/1937 Sb. z. a n. z 25. júna 1937. V zložitej zahranično-politickej situácii mala škola sídlo až do Viedenskej arbitráže¹¹ v roku 1938 v Košiciach a potom v Turčianskom Sv. Martine. Jej prvým rektorom sa stal Jur Hronec. Vyučovať sa však začalo až v Bratislave, a to

- 9 KÁZMEROVÁ, Ľubica a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodamu. s. r. o., 2012.
- 10 Podrobnejšie pozri: SULÁČEK, Jozef. *Zápas o slovenskú techniku v rokoch 1919 – 1938*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1996.
- 11 Prvou Viedenskou arbitrážou donútilo nacistické Nemecko a fašistické Taliansko Československo vzdať sa v prospech Maďarska územia na juhu Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

v samom závere existencie medzivojnového Československa v školskom roku 1938/1939.

Školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945

Na konci existencie medzivojnového Československa, počas autonómie Slovenskej krajiny sa bratislavský Referát MŠaNO pretvoril na autonómne ministerstvo školstva. Po vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 pôsobila táto inštitúcia ako Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenského štátu, v ktorom postupne dochádzalo k likvidácii politického systému demokratického Československa presadzovaním ideológie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) a zavádzaním autoritatívneho režimu. Zo Slovenska nútene odchádzalo obyvateľstvo českej národnosti a medzi nimi aj českí učitelia.¹²

V rokoch 1939 – 1945 prechádzal zdedený československý školský systém reformami. Princípy školských reforiem spĺňali požiadavky štátno-straníckej ideológie ľudovej strany.

Reformovať školský systém začali zmenami na stredných školách gymnaziálneho typu. Vládné nariadenie z 11. júla 1939 č. 168 Sl. z. O organizácii a správe strednej školy nariaďovalo vytvorenie jednotnej strednej školy s názvom gymnázium. Nariadenie umožňovalo zriaďovať stredné školy cirkvou, čo malo prispieť k zintenzívneniu mravno-náboženského vzdelávania a výchovy študujúcej mládeže. S uvedeným súviselo aj ďalšie nariadenie, ktorým sa na všetkých stupňoch vzdelávania rušilo koedukované vyučovanie mládeže. Školská politika slovenského štátu považovala odstránenie koedukácie za zabezpečenie zdravej výchovy pre mladú populáciu.¹³ Dôsledkom zrušenia koedukácie sa znížili počty dievčat na stredných a odborných školách, keďže v týchto školách nemali vytvorené podmienky pre vzdelávanie dievčat v samostatných triedach.

Ďalším reformným krokom, ktorý zasiahol do štruktúry školského systému bol zákon O ľudových školách č. 308/ 1940 Sl. z. spolu s nariadeniami o zrušení koedukácie aj na ľudových školách. Zákon zredukoval počet typov ľudových škôl na dva – obecné a cirkevné, pričom cirkevné rímskokatolícke ľudové školy počtom získavali prevahu. Podstatnou zmenou výchovno-vzdelávacích cieľov bolo zavedenie povinného vyučovania náboženstva na ľudových školách

12 MIČKO, Peter – HEŠTEROVÁ, Zdenka. Špecifiká postavenia českých zamestnancov na Slovensku počas druhej svetovej vojny vo verejnom, štátnom a súkromnom sektore. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2017, roč. 20, č. 2, s. 87 – 104.

13 Podrobnejšie pozri: KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava: TUT v Trnave; VEDA, vydavateľstvo SAV, 2016, s. 212 – 213.

a mešťiankach. Reforma ľudového školstva vstúpila do platnosti na začiatku roka 1941.

Zásadnú zmenu v školstve počas existencie slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945 nespôsobili reformy, ale vládne nariadenie č. 208/1940 Sl. z., novelizované nariadením č. 255/1940 Sl. z. V hlavných paragrafoch hovorili o vylúčení Židov zo všetkých vzdelávacích inštitúcií na všetkých úrovniach okrem základných škôl. Povinnú školskú dochádzku mohli židovské deti absolvovať v školách, ktoré boli výlučne určené pre židovskú školopovinnú populáciu. Nariadenie zastavilo financovanie židovských škôl zo štátnych prostriedkov. Represie voči židovskému obyvateľstvu slovenského štátu vystupňovalo prijatie nariadení o právnom postavení Židov z 9. septembra 1941, známom pod názvom *Židovský kódex*. Po jeho prijatí sa mohli školopovinní Židia vzdelávať iba v osobitných ľudových školách alebo triedach, ktoré im určilo slovenské Ministerstvo školstva a národnej osvety.¹⁴

Výrazné zmeny v rokoch 1939 – 1945 zaznamenalo vysoké školstvo. Intelektuálne predpoklady pre dobudovanie siete vysokých škôl a tým aj kvalitatívnu premenu vzdelávania na Slovensku doplnením siete vysokých škôl malo Slovensko počas prvej ČSR. V prospech vzniku vysokých škôl svedčili počty absolventov stredných škôl a existencia nových priemyselných a hospodárskych odvetví. V školskom roku 1940/1941 po prvýkrát na Slovensku začala pôsobiť Vysoká škola obchodná. Zmeny zaznamenala Slovenská univerzita (bývalá Univerzita J. A. Komenského). Do zväzku fakúlt univerzity priradili rímskokatolícku bohosloveckú fakultu (1939). V tom istom školskom roku 1940/1941 začala s výučbou štvrtá z fakúlt univerzity, prírodovedecká fakulta. Na lekárskej fakulte rozšírili vzdelávanie farmaceutov a prvých šesť absolventov dvojročného štúdia promovalo v roku 1941. V školskom roku 1942/1943 univerzite pribudla Slovenská evanjelická bohoslovecká fakulta.

V roku 1945 sa územie Slovenska stalo miestom priamych bojových operácií druhej svetovej vojny, čo výrazne zasiahlo do života obyvateľstva. Vyučovací proces sa dal len ťažko zabezpečiť. Po vypuknutí Slovenského národného povstania (SNP) existovali dva orgány, ktoré mali viesť školstvo. Bolo to MŠaNO slovenského štátu v Bratislave a Povereníctvo školstva zriadené Slovenskou národnou radou (SNR) na povstaleckom území, resp. v centre SNP v Banskej Bystrici. Druhé zasadnutie SNR sa zaoberalo otázkami školstva a vyjadrilo sa k poštátneniu všetkého školstva na Slovensku a tiež k zavedeniu koedukácie. A tak už nariadenia SNR z povstaleckého

14 *Slovenský zákonník*, 1941. Bratislava: Knihlačiareň Andrej.

Vysoká škola obchodná v Bratislave v roku 1940. Zdroj: *Päť rokov slovenského školstva*: Štátne nakladateľstvo, 1944

Vysoká obchodná škola v Bratislave.

obdobia predznamovali ďalšie premeny školstva na Slovensku po skončení druhej svetovej vojny.

Sústavný, aj keď nie bezproblémový vývoj školstva na Slovensku zaznamenaný v jeho premenách v rokoch 1918 – 1945, spoločne so širokospektrálnou prácou pedagógov, ktorá nezahŕňala len samotné vzdelávanie, boli účinnými činiteľmi formovania všetkých vrstiev spoločnosti. Umožnili, hoci nie priamočiaro, ale predsa, postupný vzostup kultúrnej a vzdelanostnej úrovne v slovenských regiónoch.

Sociálno-ekonomické a kultúrne súvislosti vývoja školstva po roku 1945

Za štyri desaťročia vychovalo socialistické školstvo v komunistickom Československu niekoľko generácií Slovákov. Malo výrazný vplyv na rast ich vzdelania a životnej úrovne, ale aj na hospodársky a kultúrny posun celej krajiny. Ten zas v spätnej väzbe vplýval na vývoj školstva, ktoré je, aj desaťročia po páde komunistického režimu, dedičom pozitívnych i negatívnych rezíduí tohto obdobia.

Miesto a význam výchovy a vzdelania na Slovensku určovali špecifické, historicky podmienené okolnosti, ktoré vplývali na jeho obsah, význam aj poslanie. Škola tu neplnila len svoju primárnu funkciu distribútora základnej, alebo naopak – aj mnohorozmernej informácie. Vzdelanie bolo súčasťou civilizačného posunu spoločnosti, prispievalo k rozvíjaniu individuálnej i spoločnej identity obyvateľov tohto stredoeurópskeho, multikultúrneho priestoru.

V historicky daných hospodársky a vzdelanostne limitovaných pomeroch sa už od 19. storočia vo víziách slovenských vzdelancov a neskôr aj v programoch politických strán dostávala do popredia ekonomická a sociálna funkcia vzdelania, ktoré bolo považované za podmienku a absolútnu prioritu nielen kultúrneho, ale predovšetkým sociálneho povznesenia Slovákov, za základný predpoklad vykročenia z uzavretého kruhu chudoby.

Východiská neboli najpriaznivejšie: v Československu v roku 1930 tvorili Slováci 23,7 % obyvateľstva, no v priemysle (teda v tom odvetví hospodárstva, ktoré malo najväčší vplyv na tvorbu národného dôchodku) a vo výrobných činnostiach ich bolo zamestnaných len 9,9 %. Československý priemysel prechádzal počas existencie 1. ČSR výraznou štrukturalizáciou, no počet zamestnaných v slovenskom priemysle neprekročil 8 – 8,5 % z celkového počtu zamestnaných v československom priemysle.

Po skončení 2. svetovej vojny prišiel podľa súdobých politických aj kultúrnych autorít pravý čas na vybudovanie moderného Slovenska 20. storočia. Uvedomovali si význam vzdelania pre úspech tejto

úlohy, skutočnosť, že je nevyhnutnou súčasťou a podmienkou ekonomickej a sociálnej premeny Slovenska.

Jednou z jej kľúčových predpokladov bola reforma vzdelávania, jeho sprístupnenie a otvorenie pre všetky sociálne skupiny obyvateľstva. Východiskový stav charakterizoval povojnový povereník školstva a osvety – básnik, novinár a ľavicový intelektuál Ladislav Novomeský tak, že do roku 1945: „55 % slovenských detí presedelo roky školskej povinnosti iba v škole ľudovej, 38 % sa dostalo na školu meštiansku a len 7% na školu strednú s možnosťou pokračovať v ďalšom štúdiu aj na škole vysokej“. V prvom školskom roku 1945/1946 študovalo na 3 slovenských vysokých školách, ktoré sa všetky nachádzali v Bratislave (Slovenská univerzita, Vysoká škola technická a Vysoká škola obchodná) 7 412 vysokoškolákov, z toho 1 618 žien. Vysoká škola obchodná v Bratislave bola pôvodne (1940) zriadená ako súkromnoprávna inštitúcia, v septembri 1944 bola preklasifikovaná na verejnú vzdelávaciu inštitúciu a zoštátnená.

Slovenské školstvo tak po vojne stálo pred niekoľkými základnými úlohami:

1. išlo o rekonštrukciu vojnou zničenej školskej infraštruktúry a vybudovanie novej (išlo o budovy, vybavenie škôl, učebnice, pomôcky...);
2. na programe dňa bolo uskutočnenie politickej očisty učiteľstva, doplnenie stavov a zlepšenie systému kvalitnej prípravy učiteľov pre všetky stupne škôl.
Výsledky preveriek v roku 1947 neboli dramatické: zo 14 735 preverených zostalo 13 698 (teda 92,96 %) na svojom pôvodnom mieste, z toho preložených bolo 658 osôb (4,47 %), preložených so znížením platu – 113 (0,77 %). Prepustených bez nárokov bolo 82 (0,56 %), penzionovaných 44, neprijatých 20 (išlo napr. o odsúdených Národným súdom, miestnymi ľudovými súdmi na viac ako verejné pokarhanie a oneskorene sa hlásiacich do služby), suspendovaných 5 osôb, vyšetrovaných 51 a postavených pred súd 18. Politické strany obviňovali členov preverovacích komisií, že sú benevolentní k osobám exponovaným v školskej politike vo vojnovnej slovenskej republike.
Pretrvával nedostatok kvalifikovaných učiteľov.
3. dôležitým projektom bolo zlepšenie podmienok pre rozvoj teoretickej a vedeckej základne výchovy a vzdelávania – pedagogiky;

4. silný sociálny akcent mal cieľ ľavicových intelektuálov, ktorým sa stala *demokratizácia* vzdelania a uzákonenie jednotnej štátnej školy prístupnej pre všetkých bez sociálnych rozdielov.

Právo na vzdelanie bolo ľavicou vnímané ako jedno zo základných demokratických práv. Presadzovali model bezplatnej jednotnej štátnej školy dosiahnuteľnej každým bez rozdielu. Chceli odstrániť vzdelanie diskvalifikujúce sociálne slabých na trhu práce - jeho dostupnosťou preťať uzavretý kruh dedičstva nízkeho medzigeneračného sociálneho statusu.

Súčasťou sociálnej politiky bolo bezplatné zdravotníctvo, do ktorého zaostávajúcej infraštruktúry sa výrazne investovalo. Kým v roku 1948 bolo na Slovensku 42 nemocníc, v roku 1960 ich už bolo 73. Vakcinačná politika novorodencov pri niektorých chorobách (detská obrna, záškrt, TBC) znížila úmrtnosť na minimum.

Aj na opačnej strane politického spektra, v Demokratickej strane (DS), bolo vzdelanie považované za základný predpoklad ďalšieho rozvoja Slovenska. Spočiatku akceptovali program jednotnej štátnej školy, ktorý bol v zásade koherentný s experimentálnym pedagogickým projektom uznávaného českého medzivojnového priekopníka pedagogiky Václava Příhodu. Ten sa v istej fáze dokonca osobne podieľal na príprave nového povojnového školského zákona v tíme komunistického ministra školstva Zdeňka Nejedlého. No realita poštátňovania škôl, ktorú sprevádzalo rušenie súkromných a cirkevných škôl ich od podpory projektu odrádzala. Zoštatnenie kultúrnych zariadení, divadiel, galérií, rozhlasu, kín, rušenie spolkov a ich majetku vyvolávalo nevôľu, kritiku a výhrady voči unifikácii školy, glajchšaltovaniu vzdelania, zníženiu inteligentnosti inteligencie. Aj Příhoda odporúčal ponechať v systéme vyššie výberové školy s náročnejšou výučbou, ktoré by rozvíjali schopnosti najnadanejších študentov v duchu myšlienky, že každý národ potrebuje výnimočných (vedcov, ekonómov, filozofov, ...), ktorí sú schopní posúvať ho k pokroku, k novým métam, ukazovať perspektívu, kultivovať ju.

Čoskoro sa ukázalo, že pre - k moci sa derúcu komunistickú stranu má byť škola aj dôležitým ideologickým prostriedkom výchovy nových generácií v duchu jej politických cieľov. V súdobej tlači sa konštatovalo, že nová doba a nové medzinárodné postavenie ČSR vyžadujú „ideologickú revíziu jeho kultúrneho programu“. A v týchto intenciách bol pripravený aj nový školský zákon, ktorý mal byť odrazovým mostíkom k zásadnej premene školy diferencovanej a tvorivej na školujednotnúaideologicky i politicky limitovanú.

Vzdelanie sa tak stalo nielen predmetom odborného a spoločenského diskurzu, ale aj politického zápasu medzi stále viac sa

Súčasťou prevýchovy mladej generácie v intenciách politiky KSC boli mládežnícke organizácie, ktoré pôsobili v rámci ich mimoškolských aktivít. Na snímke sú pionieri z Pionierskej organizácie určenej pre deti základných škôl.

rozpínajúcou KSČ a jej opozíciou, ktorá sa pred poslednými slobodnými voľbami v roku 1946, ktoré boli kľúčové pre ďalšie smerovanie krajiny, spojila do Demokratickej strany. Po jej prekvapivom víťazstve (62 % hlasov) na Slovensku sa jej nominanti v Zbore poverenikov ešte na krátko pokúsili zastaviť poštatňovanie kultúrnych inštitúcií (napr. Slovenského rozhlasu) aj schválenie nového školského zákona. No po komunistickom prevrate vo februári 1948 bola nová školská reforma schválená.

Komunistickej ideológii podrobená škola sa stala súčasťou tzv. kultúrnej revolúcie, ktorá mala sprístupniť kultúrne hodnoty všetkému ľudu. Umenie sa muselo prispôbiť schopnosti a vkusu más tak, aby im bolo tematicky blízke a svojou formou zrozumiteľné. Kultúra, umenie, vzdelávanie sa stali nástrojom presadzovania politiky vládnucej komunistickej strany. Do školstva sa zavádzala ideológia marxizmu-leninizmu, ktorá sa postupne infiltrovala aj do ostatných vyučovacích predmetov. Z literatúry sa stratili ideologicky „nevyhovujúce“ diela a autori, výučba najnovšej histórie bola prispôbená jej straníckemu výkladu, v ktorom hlavnú úlohu dejinného pohybu, bez ohľadu na skutočnosť, mala zohrávať komunistická strana. Mnohé politicky nevyhovujúce historické osobnosti buržoázneho pôvodu boli vytesnené na okraj dejín a ich význam bagatelizovaný alebo zámerne deformovaný.

Na druhej strane reforma zaviedla po prvý raz deväťročnú povinnú základnú školskú dochádzku. Tá spojila pôvodnú ľudovú školu s tzv. meštiankou, ktorú si väčšina slovenských detí dovtedy nemohla dovoliť a vzdelávanie končila v ľudovej škole. V nasledujúcich rokoch prebiehalo masívne budovanie chýbajúcej školskej „infraštruktúry“, nasledovalo množstvo legislatívnych úprav, ktoré zabezpečili inštitucionalizáciu vzdelávania, zriaďovali sa nové školy, predškolské zariadenia, rozširovala sa základňa stredných aj priemyselných škôl. Začala sa dobudovávať štruktúra dovtedy absentujúcich alebo slabozastúpených technických a umeleckých odborov a vyšších škôl. Taktiež sa začal vytvárať systém štúdia popri zamestnaní, ktorý mal umožniť doplniť si chýbajúce vzdelanie a kvalifikáciu. Vybudoval sa systém vzdelávania učiteľov ako významného faktora kvalitného vzdelávania, dobudovávali sa vedecké pracoviská.

Odhladnuc od problematického jednosmerného konfigurovania školstva sa však postupom času pridávali dôsledky jeho ideologizácie. Režim a s ním aj vzdelávanie bolo uzavreté pred najnovšími svetovými odbornými a pedagogickými poznatkami, zahraničné publikácie a časopisy sa „dovážali“ zväčša jednotlivo, súkromnou cestou. Sústreďenie výučby cudzích jazykov na ruský, ktorý sa mal

stať hlavným jazykom krajín socialistického tábora, išlo na úkor iných svetových jazykov a aj keď sa tieto koncom 60. rokov začali v osnovách škôl objavovať, nemal ich kto učiť, resp. výučba bola často menej kvalitná, čo sa odrazilo na niekoľkých generáciách absolventov socialistických škôl. Pri prijímaní na vyššie stupne škôl sa začal preferovať robotnícky pôvod, rovnako ako v ostatných spoločenských sférach členstvo v KSČ. Významnou súčasťou školskej politiky sa stalo vzdelávanie dospelých popri zamestnaní, ktoré si vyžiadala prebiehajúca industrializácia a presun rezervoára nekvalifikovanej pracovnej sily z poľnohospodárskeho vidieka do rozvíjajúceho sa priemyslu. Tieto procesy spôsobili zmeny vo vzdelanostnej, kvalifikačnej a sociálnej štruktúre slovenského – dovtedy prevažne rurálneho obyvateľstva, v jeho masívnom presune do rozrastajúcich sa priemyselných štvrtí, za novými pracovnými príležitosťami a kultúrnymi možnosťami miest, v urbanizácii krajiny, v zamestnanosti, vo vzdelanosti a v emancipácii žien.

Škola musela reagovať nielen na zmeny priemyselňovania a industrializácie, ale aj na nové potreby poľnohospodárstva, ktoré vstúpilo do procesu kolektivizácie a mechanizácie. Permanentný nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily vyvolával požiadavku novej školskej reformy (1953), ktorá v snahe nasýtiť potreby priemyselnej výroby skrátila základnú školskú dochádzku na 8 rokov a zaviedla trojročnú strednú všeobecno-vzdelávaciu školu. Trpela tým kvalita vzdelávania, znásobená nedostatkom kvalifikovaných učiteľov. V júni 1953 v priemere až 45 % učiteľov na všetkých stupňoch škôl nespĺňalo kvalifikačné požiadavky (z toho 46 % v materských školách, 30 % v základných školách a 77 % v nižších stredných školách).

Politický a utilitaristický prístup viedol k často nereálnym požiadavkám a očakávaniam vládnučích autorít – na školu, ktorá mala podľa nich výraznejšie prispieť k ekonomickému rastu hospodárstva. To na začiatku 50. rokov smerovalo do prvej výraznej krízy. Kým sa u nás tieto otázky riešili mnohými dielčimi úpravami vzdelávania, preferovali sa technické smery, pravidelne sa skracovala alebo predlžovala školská dochádzka podľa aktuálnych potrieb národného hospodárstva, v okolitom svete sa začala rozbiehať povojnová hospodárska a technologická prosperita. Nástup vedecko-technickej revolúcie v spojení s výraznou generačnou výmenou sprevádzal rast záujmu o vzdelanie, ktoré dostávalo výraznejší ekonomický a sociálny význam. Do popredia vystúpila požiadavka na efektívnejšiu školskú prípravu tak, aby bola schopná integrovať do vyučovania a odbornej prípravy nové poznatky vedy, moderné prístupy na všetkých jej stupňoch a začala produkovať lepšie pripravených pracovníkov, ktorí zabezpečia budúci hospodársky rast.

V 60. rokoch sa začalo postupné politické uvoľňovanie, ktoré do školy prinieslo rozšírenú výučbu cudzích jazykov a modernizáciu didaktického vybavenia škôl.

Úsilie o modernizáciu systému vzdelávania sa v 50. rokoch koncentrovalo do programu „spojenia školy so životom“, ktorý mal za cieľ posilnenie polytechnizácie školy na všetkých jej stupňoch, rozšírením praxe a tzv. pracovného vyučovania. Tento program, ktorý mal byť odpoveďou na prebúdžajúci sa svetový technologický boom, však v podmienkach štátneho centrálne riadeného hospodárstva nemal predpoklady na zásadný úspech: bol zavádzaný formálne, bez skutočného záujmu jeho adresátov – štátnych podnikov a závodov o inovácie, ktoré mohli ohroziť plnenie ich výrobných plánov. O odbyt ich, často zastaralých výrobkov sa staral štát. Vyvážali sa v rámci RVHP (Rada vzájomnej hospodárskej pomoci, založená v roku 1949) alebo do krajín tretieho sveta, nemali žiadnu konkurenciu a ani motiváciu niečo zmeniť. Školstvo, navyše, napriek počiatočným investíciám do infraštruktúry, v nasledujúcich desaťročiach zápasilo s permanentným podfinancovaním. Dochádzalo k paradoxu – čím viac sa od školstva očakávalo, tým menej sa do neho investovalo (v priemere 4 – 5 % národného produktu, v ZSSR to bolo 10,1 %, západné krajiny investovali priemerne 7 – 9 %, Japonsko 12 %).

Československé hospodárske problémy na začiatku 60. rokov a medzinárodné politické uvoľnenie priniesli úsilie o demokratizáciu režimu a otvorili aj nové možnosti a prístupy k vzdelávaniu. Návrat ohlásili zaznávané humanitné odbory a vedecké disciplíny, ako sociológia či psychológia, dovtedy označované za buržoázne pavedy.

Znovu sa otvorili štvorročné gymnáziá, v ktorých sa začali vyučovať cudzie jazyky, dokonca aj klasická latinčina. Nastal všeobecný kultúrny boom: „zlatý vek“ slovenskej kinematografie, hudobného, výtvarného a interpretačného umenia.

Po dvadsiatich rokoch bolo možné aj na Slovensku zaznamenať posun v stratifikácii pracovných síl, zmeny v sociálnej štruktúre a podielu zamestnancov v národnom hospodárstve, ktorý sa blížil úrovni Čiech. Počet pracovníkov v priemysle sa zvýšil zo 105-tisíc v roku 1930 a 229-tisíc v roku 1948, na 402-tisíc v roku 1960. Naopak, počet pracovníkov v poľnohospodárstve sa od roku 1948 znížil o 39 %.

V 60. a 70. rokoch 20. storočia však prišlo v štáte, ktorý zaručoval ústavné právo na prácu, po prvý raz k nedostatku pracovných miest, k prejavom nezamestnanosti a prezamestnanosti povojnových ročníkov, nielen v dôsledku zle fungujúcej ekonomiky, ale aj vďaka vysokej natalite – súhrnu faktorov, ktoré vplývali na demografiu. Na pozíciách stredných technických či riadiacich kádrov sa ukazoval nedostatok pracovných miest najmä pre absolventov vysokých škôl, ktorých každoročne chrlilo na pracovný trh v tom čase (1961) už 17 vysokých škôl s 36 fakultami, na ktorých študovalo 38 040 študentov (z toho 9 892 žien). Absolventi dostávali (ešte na základe vládneho nariadenia č. 20 z roku 1952) tzv. umiestnenky a boli povinne redistribuovaní do všetkých kútov krajiny. No ani to nestačilo. Mnohí sa museli zamestnať na pozíciách nevyžadujúcich niekedy ani stredoškolské vzdelanie.

Oproti tomu, paradoxne, ešte v roku 1965 malo 32,5 % riaditeľov podnikov na Slovensku iba základné vzdelanie, vyučených bolo 5,2 % (22,5 % náместníkov – ich zástupcov). V 60. rokoch sa začali uskutočňovať sociologické prieskumy zamerané na uplatniteľnosť absolventov v praxi. Štát dostával informácie o odboroch, ktoré boli v hospodárskej praxi žiadané a ktoré nie. Ich prebytok sa snažil obmedziť limitovaním počtu uchádzačov, ale to nestačilo.

Direktívne a centrálné riadené hospodárstvo s problematickou úrovňou kvalifikácie pracovných síl, výrobných síl a výrobných vzťahov malo vo svojom genofonde bariéry, ktoré znemožňovali zásadnejší pozitívny prienik do ekonomických procesov, vedy a techniky. Eklatantným dôkazom bol pokus o československú ekonomickú reformu zo 60. rokov, ktorá sa pripravovala pod vedením ekonóma Ota Šika. Jej cieľom bolo zaviesť do socialistickej ekonomiky prvky trhového hospodárstva. Keďže sa však princípy ekonomickej reformy dostávali do protirečenia so zásadami socializmu sovietske-

ho typu, vedenie komunistického režimu *de facto* jej realizovanie zastavilo už v priebehu roka 1967 a na jar 1969 bola husákovským vedením režimu odmietnutá.

Synonymom celého komunistického obdobia boli problémy so zásobovaním, s nedostatkom spotrebného tovaru, ktorý by pokryl vzrastajúcu životnú úroveň a dopyt obyvateľstva. Embargo západných krajín posilnilo izolacionizmus socialistických krajín za železnou oponou. *Normalizácia*, ktorá na začiatku 70. rokov vystriedala krátky nádych slobody v roku 1968 a jej *reálny socializmus* tieto problémy nemohli vyriešiť, skôr naopak, konzervovali ich. V posledných dvoch desaťročiach existencie komunistického režimu v Československu síce prichádzalo k pomalému ekonomickému rastu, no zároveň i k plynulému zaostávaniu za vyspelými kapitalistickými krajinami.

Nástup konzervatívneho komunistického vedenia štátu priniesol aj snahy o návrat v čase, v kultúre – pokusom oživiť v umení už dávno agonizovaný *socialistický realizmus*. Napriek obmedzeniam a traumatizácii česko-slovenskej spoločnosti, vylúčeniu mnohých osobností česko-slovenskej jari roku 1968 z verejného života, sa vývoj nezastavil. Populačný boom priniesol ďalšiu generáciu tzv. Husákových detí (narodených na začiatku 70. rokov), ďalšie školské úpravy a reformy. V 80. rokoch na Slovensku študovalo 66 466 vysokoškolských študentov na 13 vysokých školách a 44 fakultách, z nich bolo 24 258 žien. Bol to trend, ktorý už desaťročie charakterizoval slovenské školstvo: už v roku 1973 malo vysokoškolské vzdelanie celkom 327 772 odborníkov a z nich bolo 34,4 % žien. Pracovníkov s úplným stredným odborným a stredným odborným vzdelaním bolo 1 155 718, z nich 53,5 % boli ženy. Na druhej strane existovali stále rezervy v ich adekvátnom uplatnení v riadiacich funkciách. Sociologické prieskumy zaznamenali na viacerých pracoviskách a závodoch s majoritným pracovným zastúpením žien (+ 80 %), že všetky technické a riadiace hospodárske funkcie, počnúc majstrom a končiac riaditeľom, zastávali výhradne muži.

Bez ohľadu na kvalitu vzdelávania, vychádzajúceho z akumulovania množstva poznatkov a preferujúceho technické predmety na úkor humanitných, v ktorom absentovala samostatnosť a tvorivá zložka výchovy, napriek dlhému obdobiu izolovania od sveta a najnovších pedagogických výskumov, v ktorom absentovali najnovšie didaktické metódy a postupy, môžeme konštatovať, že na prahu 90. rokov dosahovalo Slovensko vo vzdelanostnej úrovni parametre porovnateľné s Českom, ale v niektorých ukazovateľoch, napríklad pri náraste vysokoškolsky vzdelaných žien, ich dokonca presiahlo.

Na Slovensku pribudli nové vysoké školy, vysokoškolské a vedecké centrá.

Školstvo nebolo len účastníkom slovenského povojnového civilizačného a hospodárskeho „zázraku“. Sprewádzalo ho množstvo politicky motivovaných, ale aj sociálnych problémov. Napríklad, keď sa preferovanie robotníckeho pôvodu študentov vyšších škôl uskutočňovalo na úkor detí politicky nevhodného tzv. buržoázneho pôvodu. Neriešené boli aj problémy nielen s uplatnením vysokoškolských, ale aj v praxi – neadekvátnym ohodnotením vysokoškolského vzdelania: tradične prezieravý postoj robotníckej strany voči intelektuálom sa preniesol aj na jej vlastnú už „socialistickú“ inteligenciu, ktorá mala limitovaný prístup do KSČ – hoci jej legitímácia bola často nielen vstupenkou, ale priam podmienkou kariérneho postupu.

Nivelizácia miezd prispela k finančnému podhodnoteniu najmä vysokoškolského vzdelania. Na rozdiel od západnej Európy, slovenský vysokoškolák sa po nástupe do zamestnania výškou mzdy vyrovnal stredoškolákovi až po 40. roku svojho života.

Finančná a rozpočtová podvyživenosť sprevádzala slovenské školstvo až do 90. rokov. Jeho najväčšou výzvou do nových čias zostalo prekonať zaostávanie za poznatkami svetového technologického vývoja, dôsledky nedostatočnej výučby cudzích jazykov. Prostredníctvom vládneho programu Inforek prišlo k základnému technickému dovybaveniu škôl ako predpokladu zlepšenia počítačovej gramotnosti, otvorili sa dvere do sveta nových poznatkov a informácií. Prišli akademické slobody a autonómia VŠ, vzniklo množstvo súkromných stredných a vysokých škôl, no napriek tomu kvalita vzdelávania klesá. Príčiny a cestu vpred musí školstvo vyriešiť samé. Verme, že na to má dostatok intelektuálnych kapacít a dnes už aj európskych zdrojov.

Architektúra školských budov Bratislavského kraja v 20. storočí

Vznik a rozvoj špecializovanej architektonickej typológie školských stavieb úzko súvisel so samotným zavedením všeobecného vzdelávania a povinnej školskej dochádzky. Čo, samozrejme, znamenalo významný tlak na vytváranie priestorov pre výučbu. Tereziánska školská reforma však vo svojich začiatkoch nemala až taký zásadný prínos pre formovanie škôl ako samostatného typologického druhu, keďže vyučovanie v Rakúsko-Uhorsku bolo až do konca 19. storočia predovšetkým doménou cirkvi. Koniec-koncov aj autor tereziánskej školskej reformy Johann Ignaz von Felbiger bol kňaz. Napriek tomu, že Felbiger formuloval všeobecné osnovy pre výuku, architektúra škôl ostala poplatná tradícii kláštorných škôl. To znamená, že ešte neboli budované samostatné školské budovy, ale boli len časťou kláštorných komplexov.

Najvýznamnejším príkladom takejto reformnej školy v Bratislavskom kraji je škola pri kláštore Notre-Dame v Bratislave, dnešné Gymnázium Matky Alexie. Táto škola bola otvorená v roku 1776 ako jedna zo vzorových inštitúcií zavádzajúcich všeobecný vzdelávací systém a sama Mária Terézia ju viackrát aj navštívila. Vlastná budova školy tvorila jedno krídlo z kláštorného komplexu so stredovekými základmi. Samotné školské priestory boli naviazané na kaplnku a aj samotné triedy sa ešte skôr podobali na kláštorné skriptóriá než na školské triedy. No v mnohom sa už aj tu objavili základné prvky a riešenia, ktoré dodnes patria k základným riešeniam architektúry tried, ako je dostatočné osvetlenie, pozdĺžna forma triedy s hierarchickým usporiadaním lavíc s katedrou na čele.

Ku skutočnému rozvoju školstva aj po architektonickej stránke prispela ďalšia epochálna zmena modernej spoločnosti, a tou bol rozvoj priemyslu a s ním súvisiace potreby špecializovaného technického vzdelávania. Bol to teda fenomén odborných technických škôl, ktoré sa stali priekopníckymi projektami samostatných školských budov a komplexov. Tieto objekty vznikali predovšetkým z iniciatívy a z financií priemyselného kapitálu, štátu či municipalít a boli ponímané už ako čisto profánne objekty.

Pre Bratislavu a Bratislavský kraj, ktorý si ešte v 19. storočí zakladal svoje tradície a bohatstvo na vinohradníctve, je charakteristické, že prvou samostatnou budovou strednej školy bola budova bývalej Vinohradníckej školy na Matúškovej ulici (dnes v nej sídli Ústredný kontrolný a skúšobný ústav poľnohospodársky). Túto školu navrhol významný budapeštiansky architekt Gyula Pártos¹ na začiatku 20. storočia (1901 – 1902). Architekt tu stvárňuje nové moderné poňmanie školy, nielen ako samostatnej budovy, ale školy rozdelenej do troch pavilónov umiestnených v záhradných plochách, ktoré však neslúžili len na oddych, ale boli predovšetkým určené pre praktické vzdelávanie, pestovanie viniča či iných rastlín.

Na rozdiel od Vinohradníckej školy, ktorá bola vo svojej dobe postavená v podstate na okraji mesta a bola koncipovaná ako akási záhradná palácová stavba s centrálne umiestnenou školskou budovou a po stranách s pavilónmi služobných budov, väčšina významných stredoškolských budov postavených za monarchie spoluvytvárala novú modernizovanú tvár Bratislavy/Prešporka. Charakteristickým príkladom takéhoto úsilia je budova Štátnej kovorobnej školy (dnes Stredná priemyselná škola strojnícka) z roku 1904, ktorá bola prvým reprezentatívnym objektom rozširujúcej sa nábrežnej promená-

1 Gyula Pártos (1845 – 1916) zrealizoval desiatky významných diel po celom Uhorsku, niekoľko z nich aj v spolupráci so svojim slávnejším spolužiakom Ödönom Lechnerom. V Bratislave okrem spomínanej školy Pártos postavil budovu Ústrednej poštovej správy, dnešnú Hlavnú poštu na Námestí SNP. Podrobnejšie napr. SZONYI, Andrej. *Tak rástla Bratislava*. Vývin architektúry a stavebníctva v Bratislave. Bratislava: Pallas, 1976, s. 151-152.

dy mesta smerom na východ. Monumentálna forma trojkrídloveho mestského paláca s vežičkou na prevýšenom centrálnom rizalite je dielom ďalšieho v Budapešti pôsobiaceho architekta Gyulu Kolbenheyera.² Reprezentatívny charakter stavby, ktorý dopĺňa obklad fasády z režného muriva ukazuje, že štát s podporou priemyselníkov budoval školy vo vyššom kvalitatívnom štandarde a že boli chápané ako dôležitá súčasť budovania centra moderného mesta. Samotný materiál fasád evokuje nielen vlastný charakter vtedajšej priemyselnej architektúry, ale aj britskú architektúru, ktorá bola v 19. storočí centrom priemyselnej revolúcie.

Poslednou školou z obdobia rakúsko-uhorskej monarchie, ktorej sa v tejto štúdii budem v skratke venovať, je komplex bývalého Kráľovského katolíckeho gymnázia s kaplnkou na Grösslingovej ulici, dnes Gymnázium Grösslingova a kostol sv. Alžbety, známy ako Modrý kostolík. Tento komplex ukazuje inú polohu, ktorú zohrávala architektúra škôl spolu s výukou ako takou. Teda nielen modernizácia spoločnosti, ale aj budovanie identity spoločnosti, ktoré sa v tomto období koncentrovalo predovšetkým do snahy vytvoriť jednotný maďarský národ. Architekt Ödön Lechner, niekedy prezývaný ako maďarský Gaudí, sa vo svojich secesných fantáziách usiloval vytvoriť nový národný sloh Maďarov. Originálne organicky tvarované plastické ornamenty či využitie glazovaných farebných keramik sú kombináciou orientálnych vzorov inšpirovaných tradičnou indickou architektúrou, ako aj európskym románskym slohom. Boli ukázkou kombinácie východných³ a európskych tradícií, ktoré sa mali údajne spájať v maďarskom národe. Lechner však nezostal pri výnimočnom výtvarnom stvárnení, no prináša aj charakteristické racionálne moderné myslenie. Nebojí sa komponovať komplex asymetricky s tým, že ho otvára do práve sa začínajúcej výstavby tzv. Dunajskej štvrti. Nepravidelná kompozícia celku umožňuje lepšie osvetlenie učebných priestorov, ako aj osvetlenie vlastného ihriska, ktoré už nie je len akýmsi uzavretým kasárenským nástupným dvorom, tak ako napríklad v spomínanej strojníckej škole. Lechner navrhol vzdušný a zelený dvor, ktorý už naznačuje trajektóriu koncipovania zelených školských dvorov určených predovšetkým pre športové využitie žiakov.

Štafetu hľadania jedinečných národných foriem v architektúre prevzali po zániku rakúsko-uhorskej monarchie Česi. Snahu kon-

2 Gyula Kolbenheyer (1851 – 1918) – architekt a maliar, ktorý bol zároveň riaditeľom budapeštianskej Vyššej stavebnej školy. Podrobnejšie pozri *Magyar éltérj lexikon*. (online) <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08195.htm>

3 Východiskom pre ideu indických vplyvov boli pre Lechnera vo vtedajšej dobe populárne teórie o pôvode maďarských kmeňov z Indie, ktorú rozpracoval Zoltán Kézdy Vásarhelyi.

štituovať „československý národ“ v prvých rokoch prvej republiky sprevádzalo aj úsilie vytvoriť „československý národný štýl“ v architektúre. Podoba tohto štýlu vychádzala z kombinácie pražského avantgardného kubizmu a inšpirácií z foriem ľudovej architektúry a ornamentov. Tento štýl, neskôr označovaný ako rondokubizmus, sa nikdy neujal tak široko a komplexne. Uplatnil sa predovšetkým na štátnych stavbách a vo výraznej miere práve na realizáciách škôl, a to predovšetkým základných a stredných.⁴

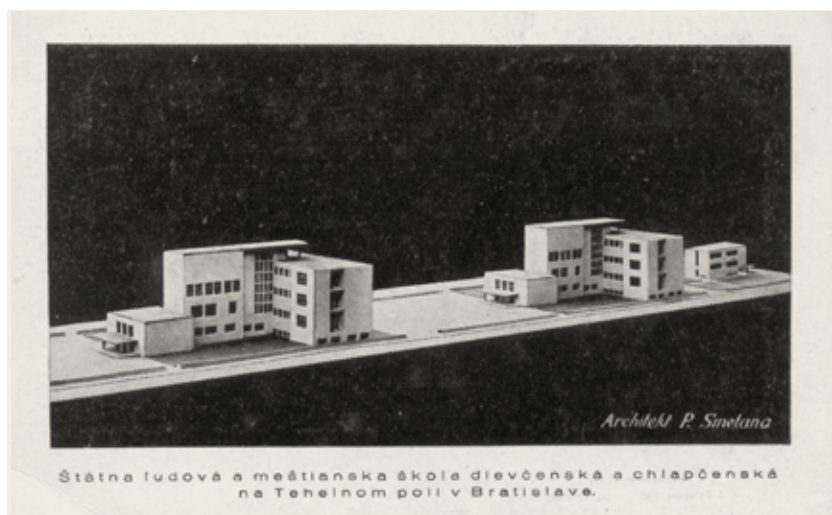

V Bratislavskom kraji však evidujem len jeden príklad školy postavenej v národnom slohu. Nie je to však škola pre nižšie stupne vzdelávania, ale prvá novostavba pre novozaloženú Univerzitu Komenského, tzv. Anatomický ústav lekárskej fakulty na Sasinkovej ulici. Jeho autor, český architekt Klement Šilinger patril k tým, ktorí dokázali najelegantnejšie stvárniť masívne plastické výzdoby na fasádach. Anatomický ústav je však svedectvom čoraz výraznejšieho prenikania racionálnych myšlienok navrhovania, ktoré pred formou uprednostňovali funkciu. Klasickú kompozíciu dodržiavajúcu uličnú čiaru narušil vystúpenými hmotami prednáškovej sály a presklených pitevní tak, aby najlepšie využil svetelné podmienky lokality.

Moderný funkcionalizmus po prvých rokoch umelých snáh vytvárať národný štýl postupne začal dominovať nielen medzi archi-

4 V celom Československu bolo postavených niekoľko desiatok rondokubistických škôl. Podrobnejšie pozri: HNÍDKOVÁ, Vendula. *Národný štýl, kultúra a politika*. Praha: VŠUP, 2013, 187 s.

tektmi, ale aj medzi samotnými predstaviteľmi štátu, ktorí prijali abstraktné a univerzálne formy modernizmu ako nový štýl reprezentácie. Architektúra škôl sa stala jednou z typických úloh, kde bolo možné testovať nové chápanie architektúry. Dva školské pavilóny na Českej ulici v Bratislave sú jedným z najranejších príkladov architektúry funkcionalizmu na Slovensku. Tento projekt vzišiel z architektonickej súťaže, ktorú vyhrali architekti Karel Seifert a Pavel Smetana už v roku 1927. Ich návrh predstihol svojou progresívnosťou ostatných súťažiacich. Biele školské pavilóny umiestnené do voľnej zelenej plochy, rozmerné pásové okná, ploché strechy s obytnými terasami, jednoduché markízy nad vstupmi, sklobetón či kruhové okná boli na svoju dobu čerstvou novinkou a ukazovali smerovanie prístupov k navrhovaniu škôl.

Obecné a meštianske školy na Českej, Seifert Karel, Smetana Pavel, 1927 - 1929. Zdroj: Oddelenie architektúry HÚ SAV

Paradoxne, moderné školy na Českej ulici boli miestom, kde sa uchovávali konzervatívne pedagogické koncepcie rodového rozdelenia žiakov - jeden pavilón bol určený pre dievčatá a druhý pre chlapcov. Progresívna funkcionalistická architektúra sa realizovala nielen v relatívne kozmopolitnej Bratislave. Moderné školy boli často prvými stavbami tohto „štýlu“ v menších mestách. Takou je aj Základná škola Dr. Jozefa Déreera v Malackách od architekta Juraja Chorváta postavená medzi rokmi 1930 - 1931. Okrem jednoduchých foriem týchto budov zaujal aj spôsob vybavenia škôl. Popri klasických triedach mali tieto školy bohatý funkčný program, či už to boli rôzne špecializované učebne a laboratóriá. Okrem už zavedených priestorov ako telocvičňa a jedáleň to boli školské kluby

a sociálne zázemie, ktoré mali za cieľ zlepšiť podmienky aj pre sociálne slabších žiakov. Programové budovanie takýchto štátnych škôl prebiehalo počas celého trvania medzivojnového Československa.⁵ Jednou z posledných bola Základná škola Dr. Milana Hodžu na Paliásadach, ktorá bola slávnostne otvorená v roku 1938 za účasti Milana Hodžu, posledného predsedu vlády predmníchovskej republiky.

Vznik vojnovej Slovenskej republiky v zásade neznamenal úplnú premenu koncepcií výstavby škôl. Autoritatívny režim, naopak, v mnohom sľuboval sociálnejšiu politiku a silnejšiu štátnu podporu, medzi iným aj pre výstavbu škôl. Zároveň však aplikoval rasové, ale aj rodové⁶ obmedzenia a po určitej liberalizácii školstva, ktorá prebehla za prvej Československej republiky, bola výchova opäť primárne pod patronátom cirkvi. Konzervatívne premeny, ktoré prebehli počas vojny, sa však nemali možnosť výraznejšie naplniť v samotných architektonických realizáciách. Väčšinou išlo skôr o súťaže a projekty, ktoré sa mali realizovať po víťazstve nacistov.⁷ Niektoré z projektov sa však začali realizovať, ako napríklad jezuitské gymnázium na Tehelnom poli od Františka Floriansa. Z ambiciózneho projektu, ktorý počítal nielen z výstavbou samotnej školy, ale aj interná-

Jezuitské gymnázium, Bratislava, František Florián, 1940 – 1942. Zdroj: Oddelenie architektúry HÚ SAV

- 5 KÁZMÉROVÁ Lubica. K vývinu štruktúry školstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Eds. Milan Zemko, Valerián Bystrický. Bratislava: Veda, 2004, s. 417 – 444.
- 6 Reforma vysokého školstva napríklad obmedzila počet žien na vysokých školách. *Sen a skutočnosť*, katalóg z výstav SNG.
- 7 Najznámejším príkladom je súťaž na univerzitné mesto na bratislavskom hradnom kopci z roku 1942. Podrobnejšie napríklad HRDINA, Miroslav. Niekoľko poznámok o postavení architektúry v rámci prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945). In *Architektúra & urbanizmus*, 2010, roč. 46, č. 1 – 2, s. 81 – 97.

tu a chrámu, sa však zrealizovalo len krídlo otočené do Kalinčiakovej ulice. Zahnutie budovy v mieste kríženia ciest, rytmizovanie fasády hustou radou pilastrov a typické úzke vertikálne okná naznačujú dobový odklon od funkcionalistickej ľahkosti a civilnosti a opätovnú snahu vniesť monumentálnosť a reprezentatívnosť do architektúry škôl. Architekti v období vojnovej Slovenskej republiky však nikdy neboli nútení úplne odmietnuť moderné formy, tak ako architekti v nacistickom Nemecku či stalinistickom Sovietskom zväze, kde bol modernizmus a funkcionalizmus oficiálne odmietnutý a označovaný za degenerovaný či formalistický a elitársky – vzdialený ľudu.

Ak sa ľudáckemu režimu nepodarilo diktovať, ako má vyzerat' správna architektúra, v krátkej etape na začiatku 50. rokov 20. storočia to v novom nedemokratickom režime viac-menej zrealizovali. Socialistický realizmus sa stal jedinou správnou metódou, akou mali architekti navrhovať. Podľa sovietskeho vzoru architekti zamietli ploché strechy a pásové okná, do architektúry sa vrátil ornament a klasické figurálne výzdoby, ako je sgrafito.⁸ Tento prístup bol, prirodzene, aplikovaný aj na architektúru škôl. Príkladom takejto socialisticko-realisticko-školy je dnešné Gymnázium Alberta Einsteina v bratislavskej Petržalke. Architekt českého pôvodu Rudolf Miňovský navrhol túto, pôvodne základnú školu so sedlovými strechami a plastickou výzdobou okien a korunných ríms. Z konštrukčnej podstaty to však je moderná budova, ktorá spĺňa jednu z dôležitých ideí modernizmu a tým je typizovaná architektúra umožňujúca rýchlu a opakovanú výstavbu. Projekt Miňovského školy bol populárny a osadený na viacerých miestach Slovenska i na Morave, keďže bol svojou mierkou, ale aj tvaroslovím vhodný nielen do miest, ale aj obcí. Takáto potreba masovej výstavby škôl bola podnietená jednak veľkou mierou zničenia krajiny po prechode frontu druhej svetovej vojny, ako aj úsilím slovenských elít modernizovať a spriemysliť krajinu.

8 KUSÁ, Alexandra. *Prerušená pieseň, Vývarné umenie v časoch stalinskej kultúrnej praxe 1948 – 1956*. Bratislava: SNG, 2019, 642 s.

Rudolf Miňovský sa stal v tomto období vedúcim špecializovaného školského ateliéru v štátnom projektovom ústave Stavoprojekt v Bratislave. Spolu s kolegami Vladimírom Dedečkom a Manolom Kančevom vypracovávali typové projekty škôl, ktoré boli osádzané po celej krajine. Od polovice 50. rokov po Stalinovej smrti sa postupne aj v Československu začali prejavovať zmeny a uvoľnenie z obdobia stalinského teroru. Socialistický realizmus a jeho zdobnosť bol podrobený kritike a to hlavne preto, že výzdoby zbytočne zvyšovali náklady a náročnosť výstavby.

Pavilónová základná škola tzv. bratislavského typu, Vladimír Dedeček, 1959. Zdroj: Oddelenie architektúry HÚ SAV

Modernizmus sa po krátkej prestávke vracal do architektúry. Nebol to však len návrat k minulým riešeniam z medzivojnového obdobia, naopak, naši architekti nadviazali na témy, ktorými sa aktuálne zaoberali aj v západnom svete. Bola to téma škôl ako pavilónových komplexov umiestnených v zeleni a rôzne experimenty priestorových riešení tried či ich osvetlenia. Architekti nadviazali na tieto otázky a zároveň boli nútení väčšinou hľadať riešenia, ktoré budú opakovateľné a na ich výstavbu sa použijú prefabrikované prvky. Na prelome 50. a 60. rokov vznikol rad typových projektov škôl, ktoré priniesli viaceré experimentálne riešenia. Jednou z prvých takýchto škôl opúšťajúcich zdobnosť socialistického realizmu bola takzvaná škola bratislavského typu navrhnutá duom architektov Dedeček, Miňovský. Bola osadená na viacerých miestach v Bratislave, ako napríklad dnešná škola pre nadané deti na Teplickej ulici či stredná škola knihovnícka v Krasňanoch. Architekti rozdelili školu podľa funkcie do niekoľkých samostatných pavilónov: hlavný pavilón s triedami, pavilón jedálne s klubovými priestormi a pavilón telocvične.

Pavilónový princíp dával možnosť rôznorodejšej konfigurácie typového projektu podľa možností staveniska, čo sa pokúsil využiť

Vladimír Dedeček ešte výraznejšie v jeho pavilónovej škole bratislavského typu. Vytvoril varietu štyroch typov pavilónov: s bežnými triedami, pavilónov s laboratóriami, telocvičňou či jedálňou. Školy tak vytvárali rozvolnený „sídliiskový“ urbanizmus v malom a boli realizované predovšetkým v sídlisku Ružinov, napríklad súčasná Obchodná akadémia na Nevädzovej ulici.

Napriek prevládajúcemu tlaku na projektovanie typových škôl, predovšetkým v období najväčšieho spoločenského rozkvetu socialistickej éry v 60. rokoch 20. storočia, sa podarilo zrealizovať viacero atypických škôl, a to väčšinou stredných či gymnázií. Tieto zväčša mali nejakú špecifickú náplň či slúžili špeciálnej výchove. Jednou z takýchto škôl je aj dnešné Gymnázium Ladislava Novomestského na Tomášikovej ulici. Pôvodne bolo projektované ako experimentálna Stredná všeobecne vzdelávacia škola, ktorej súčasťou bol aj

pedagogický inštitút, teda škola, ktorá mala slúžiť aj ako praktický priestor pre študentov pedagogickej fakulty či pre doškolovanie učiteľov z praxe. Autorom tejto rozsiahlej a bohato vybavenej školy, ktorej nechýba ani bazén či rozsiahle auditórium bol architekt Jozef Slíž. Na tejto škole možno ilustrovať opätovnú zmenu preferencií pri koncipovaní školy v druhej polovici 60. rokov. Architekti sa začali znovu vracat' k projektovaniu škôl ako monoblokov, ktorý umiestňovali do dostatočne rozsiahlych zelených areálov. Pri gymnáziu na Tomášikovej je to zjavné, keďže cez zelenú bariéru parku školu z okolitých ulíc temer nevidno.

Architekt Slíž spolu s Evou Grébertovou navrhli aj jeden z najtypickejších školských objektov sedemdesiatych rokov 20. storočia: typovú deväťročnú základnú školu navrhnutú pre Petržalku, kde bola osadená 21-krát. A neskôr v 80. rokoch, už pred pádom socializmu, bola vo viacerých variantoch zrealizovaná aj v iných častiach Bratislavy a miest na Slovensku.

Za štyridsať rokov socialistického režimu bola vybudovaná základná kostra našej školskej infraštruktúry. Tri desaťročia po páde autoritatívneho režimu nebola táto kostra zásadne rozširovaná či modernizovaná, ak nepočítame vlnu zatepľovania. Akiste je tento prístup zrkadlom nezájmu o výraznejšie investície do vzdelávania, ale aj dôkazom toho, že socialistická sieť škôl dodnes dostatočne vypĺňa potreby obyvateľstva. Potvrďuje to nakoniec stále väčší záujem architektov o rekonštruovanie a prístavby k školám zdedených zo socializmu. Oceňované projekty ako Prístavba základnej školy na Bajkalskej ulici v Bratislave od Marcela Dzurillu, Martiny Müllerovej, Petra Jurkoviča, 2015 či Rekonštrukcia Gymnázia C. S. Lewisa

v Bratislave (etapa 1: Ján Studený, Maroš Bátora, Katarína Lupták, 2014 – 2016, etapa 2: Oliver Kleinert, spolupráca Jaroslav Ban, Mariana Bartková, Pavol Pribylinec 2017 – 2019) sú príkladmi potrebnej diskusie o premenách škôl nielen po stránke dostupnosti (debarierizácie), ale aj spôsoboch výučby či samotného pobytu žiakov a študentov v škole.

Aj tieto príklady ukazujú, že nie je potrebné vynachádzať a budovať školstvo od základu nové, ale že predovšetkým starostlivosť o existujúci fond školských stavieb a ich koncepčná úprava sú pozitívnym smerovaním pri zlepšení nášho vzdelávacieho systému. Aj v kontexte prebiehajúcej klimatickej zmeny sa komplexné obnovy škôl javia ako jeden z výborných prístupov znižovania našej environmentálnej stopy.

BJKL- Prístavba základnej školy na Bajkalskej ulici v Bratislave, M. Dzurilla, M. Müllerová, P. Jurkovič, 2015. Foto: P. Jurkovič

Zoznam literatúry:

DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002, 512 s.

FOLTYN, Ladislav. *Slovenská architektúra 1918 – 1938 a česká avantgarda*. Bratislava: SAS, 1993.

KARFÍK, Vladimír – KARFÍKOVÁ, Světa – MARCINKA, Marián. *Nové smery vo výstavbe škôl*. Bratislava: SFVU, 1963, 250 s.

KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1848 – 1918*. Bratislava: Bradlo, 1994, 194 s.

MORAVČÍKOVÁ, Henrieta a kol. *Bratislava atlas sídlisk*. Bratislava: Slovart, 2011, 320 s.

SZÓNYSI, Andrej. *Tak rástla Bratislava*. Bratislava: Palace, 1977, 184 s.

Pamiatková ochrana vybraných historických školských budov v Bratislave

Vo svojom príspevku predstavím dve školské budovy, ktoré boli postavené v Bratislave v prvej dekáde 20. storočia a spadajú do obdobia tzv. stavebnej konjunktúry Uhorska. Sústredím sa na dva typy stredných škôl s konkrétnym výchovno-vzdelávacím procesom, pre ktoré boli postavené objekty spĺňajúce vysoké dobové štandardy. Vo vlastníctve Bratislavského samosprávneho kraja je budova Gymnázia na Grösslingovej ulici a budova Základnej školy a Gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským na Dunajskej ulici. Obe školské budovy sú zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR ako národné kultúrne pamiatky. Školská budova na Grösslingovej ulici bola postavená v rokoch 1906 – 1908 ako novostavba pre vtedajšie Bratislavské kráľovské katolícke hlavné gymnázium a staršia budova na Dunajskej ulici bola prestavaná do dnešnej podoby v rokoch 1909 – 1911 pre potreby Uhorskej kráľovskej štátnej vyššej dievčenskej školy. Práve architektúra týchto školských budov je výzvou pre hľadanie odpovedí na otázky, prečo boli tieto objekty

Gymnázium, Grösslingová 18, pôvodne Bratislavské kráľovské katolícke hlavné gymnázium. Foto: O. Strýček

postavené, aká bola ich architektonická skladba a zamyslieť sa nad súdobým výchovno-vzdelávacím, spoločenským a kultúrnym kontextom.

V rakúsko-uhorskej monarchii je prelom 19. a 20. storočia označovaný ako obdobie stavebnej expanzie. Architektúra prechádzala rôznymi vývojovými fázami, od eklektizmu a začiatkov secesie po racionalistické snahy. V tomto vývoji architektúra odrážala dobu, v ktorej vznikala, bola determinovaná podmienkami miesta a času. Zároveň odzrkadľovala novú spoločenskú požiadavku, architekti riešili nové úlohy, formy, konštrukčné možnosti. Krivku vývoja určovali aj zásadné zmeny v názoroch na tvorbu a podmienky nových materiálovo-technických možností. Úlohou architektov bolo hľadať funkčne vyhovujúce dispozície pre rozmanité stavebné programy. K mestským centrom sa pripájali okrajové mestské časti, v ktorých sa odohrával rušný spoločenský život. Bývalé záhrady, ovocné sady a polia ponúkli nové stavebné pozemky, riešili sa otázky urbanizmu a architektonického výrazu, stavali sa funkčne a moderné budovy. V Bratislave sa rozvíjala aj časť mesta nazvaná po Františkovi Jozefovi. Prezentácia štátu podčiarknutá aj miléniovými oslavami v roku 1896 už nesúvisela len s centrálnou Budapešťou, ale týkala sa aj „okrajových“ častí Uhorska, ktoré boli zahrnuté do tohto stavebného programu.

Architektúra školských budov úzko súvisela s politickým, hospodárskym, sociálnym a kultúrnym dianím v Uhorsku a niesla na sebe znaky obdobia, v ktorom sa tieto vplyvy sformovali. Jednalo

sa najmä o reprezentatívne objekty pre stredné školy, ktoré deklarovali status vzdelanostnej úrovne obyvateľstva.¹ Situácia v druhej polovici 19. storočia totiž nebola priaznivá a školy doslova zápasili s nevyhovujúcimi budovami. Pomerne často sa riešili, žiaľ, len čiastkové rekonštrukcie nezdravých priestorov a z toho dôvodu sa museli školy opakovane sťahovať do iných provizórnych objektov, resp. miestností, ktoré im dočasne ponúklo mesto. Koncom 19. storočia sa v Hornom Uhorsku stala aktuálnou najmä požiadavka výstavby nových, stavebno-technicky vyhovujúcich a hlavne zdravotne nezávadných školských budov. Na voľných parcelách, ktoré ponúkali okrajové časti miest, mohli byť realizované – na rôznych pôdorysných schémach, do značnej miery ovplyvnených samotným stavebným pozemkom – už veľkolepé školské novostavby.

Dopyt po nových funkčných budovách podmienil aj ďalší dôležitý faktor. Koncom 19. storočia prešli napr. gymnáziá, reálky, priemyselné školy, vyššie dievčenské školy a iné organizačnou premenou výchovno-vzdelávacieho procesu. Zavádzaním nových predmetov do výučby sa zvyšovali nároky na funkčnú prevádzku budov a postupne sa zriaďovali špeciálne vybavené učebne, ako napr. laboratória, ktoré mali zodpovedať dobovým nárokom. Rozšírenie vyučovania geografie, matematiky, kreslenia, prírodospytu atď. si vyžiadalo väčšie prednáškové triedy s príslušnými kabinetmi. Aj to bol dôvod, prečo učiteľské zbory opakovane apelovali na požiadavku výstavby účelových budov, úzko spätých s koncepciou výučby. Gymnáziá predstavovali najvyšší stupeň stredoškolského vzdelania a tým plnili určitú spoločensko-reprezentačnú funkciu v Uhorsku. Všeobecne mali bohaté knižné fondy, pre ktoré potrebovali vhodné priestory. V architektonických plánoch pre gymnaziálne novostavby na začiatku 20. storočia nemožno prehliadnúť, že architekti už počítali so zriadením knižníc tak pre profesorov, ako aj pre žiakov priamo v budovách, napr. v bratislavskom gymnáziu na Grösslingovej ulici bola pri knižnici zriadená aj čítareň na nerušené štúdium. Vo vyšších ročníkoch sa kládol dôraz na geometrické kreslenie a voľnú kresbu, preto mali novostavby gymnázií naprojektované kresliarne, ktoré spolu s reprezentatívnymi sálami predstavovali najväčšie školské miestnosti. Pri týchto špeciálnych učebniach bývali zriadené aj miestnosti pre učiteľov kreslenia. Jedným z najdôležitejších predmetov bol rozvoj pohybovej zdatnosti, preto mali gymnáziá dobre vybavené telocvične. Haly telocviční bývali situované pri hlavnej budove, s ktorou boli organicky prepojené malou chodbou, alebo boli priamo súčasťou školskej budovy, ako je to aj pri gymnáziu na Grösslingovej ulici. Haly telocviční

1 BALOGH-MAYEROVÁ, Innet. Výstavba gymnaziálnych budov na Slovensku v kontexte architektonických vplyvov na začiatku 20. storočia. In *Architektúra & urbanizmus*, 2000, č. 1 – 2, s. 53 a nasl.

sa využívali hlavne v zimných mesiacoch a tam, kde neboli na školách zriadené reprezentačné sály, často slúžili aj ako miestnosti pre rôzne školské podujatia. Z toho dôvodu mali telocvične v druhej úrovni priestoru postavené galérie. S pestovaním telesnej zdatnosti súvisela aj úloha vnútorného dvora, ktorý bol podľa dobových záznamov využívaný ako tzv. letná telocvičňa. Okrem telocviku boli na gymnáziách obľúbené športové hry, pre ktoré sa využívalo ihrisko zriadené na spomínanom vnútornom dvore. Pri hodnotení dispozičného rozvrhu novostavieb tohto typu škôl v skúmanom časovom úseku je potrebné analyzovať celkový chod gymnázií. Napríklad postavenie riaditeľa gymnázia si zároveň vyžadovalo zriadenie riaditeľského bytu a k nemu prináležiacich obslužných miestností priamo v budove školy. Riaditeľské byty boli priestranné, často 4 – 5-izbové, vybavené aj samostatnými vstupmi z dvora. Logicky si vyžiadali aj ďalšie prevádzkové miestnosti ako práčovňu, sušiareň či sklady v suteréne budovy. Okrem riaditeľských bytov a bytov pre služobníctvo sa v priestoroch gymnaziálnych škôl nachádzala aj ambulancia lekára. Tieto miestnosti boli situované na prízemíach, často v blízkosti hlavného vstupu. Ďalším špecifikom na bratislavskom gymnáziu bol archív zriadený na prvom poschodí, ktorý s najväčšou pravdepodobnosťou slúžil na archivovanie listín, triednych kníh a ostatných materiálov týkajúcich sa prevádzky a histórie školy.

Pri rozpracovaní spomínaných dispozičných variácií sa architekti zameriavali na funkčné hľadisko školských budov, ale popritom riešili aj ďalšie požiadavky, ako bola nová estetika formy, ktorú si na území Horného Uhorska razila budapeštianska secesia. Nemožno opomenúť aj prúd viedenskej secesie, ktorá sa prejavila svojou racionálnejšou podobou a jej vplyv možno vypočítať v návrhoch školských budov aj u niektorých budapeštianskych architektov. Do Uhorska sa secesia dostávala zo západnej Európy v druhej polovici 90. rokov 19. storočia. V krátkom časovom úseku si vytvorila svoj špecifický jazyk, avšak s mnohými variantmi prejavujúcimi sa aj v architektonickej tvorbe. Na území dnešného Slovenska sa šírila spomínaný prúd tzv. budapeštianskej secesie, ktorý sa snažil vyriešiť otázku špecifického národného slohu. Jej hlavným predstaviteľom bol architekt Edmund (Ödön) Lechner (1845 – 1914). Jeho architektonická tvorba zásadným spôsobom ovplyvnila vývoj architektúry v celom Uhorsku. Lechner sa na jednej strane viazal k európskej súdobej architektúre, ale na druhej strane aj k maďarským ľudovým prvkom. Tieto snahy výrazne ovplyvnili aj architektonický ráz Horného Uhorska a odzrkadlili sa v regionálnej podobe secesie.²

Gymnázium na Grösslingovej ul. č. 18, pôvodne Bratislavské kráľovské katolícke hlavné gymnázium

Budova gymnázia na Grösslingovej ulici č. 18 bola jednou z prvých novostavieb, ktoré formovali výraz juhovýchodnej časti Bratislavy. Objekt je ojedinelým príkladom školskej stavby na Slovensku realizovanej v roku 1908 podľa návrhu spomínaného budapešťianskeho architekta Edmunda (Ödön) Lechnera a zaraďuje sa spolu s rímskokatolíckym Kostolom sv. Alžbety a farou medzi popredné secesné stavby na Slovensku.

História školy

Tak ako iné školy na začiatku 20. storočia aj Bratislavské kráľovské katolícke hlavné gymnázium riešilo problémy s nevyhovujúcimi zastaralými priestormi v bývalom kláštore na Klariskej ulici. Vedenie školy hľadalo finančnú podporu pre vybudovanie novej školskej budovy. Do tejto aktivity sa zapojila časť rodičovského spolku, ktorý vycestoval v roku 1899 priamo do Budapešti za vtedajším ministrom kultúry a všeobecného vzdelávania Dr. Júliusom (Gyula) Wlassicsom. Ten na výzvu rodičov rozhodol, že dá postaviť novú budovu, ktorú zafinancuje štát. V roku 1901 napísal bratislavskej mestskej rade, že ministerstvo môže zabezpečiť výstavbu novej budovy za podmienky, že mesto ponúkne vhodnú parcelu.³ Mestské zhromaždenie ustanovilo komisiu, ktorá rozhodla, že mesto kúpi parcelu na Grösslingovej ulici s rozlohou 7 600 siah, z toho 1 529 siah prepustí gymnáziu a ostatné ponúkne ako parcely na zástavbu. Finančné z predaných parciel vykompenzujú po-

3 *Nyugatmagyarországi Híradó*, 11. december 1901, s. 2.

platok za pozemok na stavbu školy. Vo výročnej správe školy z roku 1905 riaditeľ školy Karol (Károly) Polikeit informoval, že ministerstvo už prebralo parcelu na Grösslingovej ulici a poverilo Edmunda (Ödöna) Lechnera vypracovaním projektu.⁴ V apríli 1905 mesto pripravilo pozemok na zahájenie stavby a 21. júna 1906 bol položený a posvätený základný kameň.⁵ Na stavbe, ktorú realizoval stavebný majster Anton (Antal) Durvay sa podieľali rôzne miesta, ale aj budapešianske firmy. Stavba napredovala rýchlo a 28. októbra 1908 sa už konali oslavy pri príležitosti slávnostného otvorenia školy.⁶

Parcelácia Grösslingu. Zdroj: AMB, 8907

Dispozičné riešenie

Funkcii školy podriadil architekt interiérové rozvrhnutie i funkčné väzby. Prehľadne priestorovo usporiadaná dispozícia zodpovedá požiadavkám modernej školy na začiatku 20. storočia, a to veľkoryso riešeným počtom učební, kabinetov a telocvične. Podľa pôvodných architektonických plánov z 1. decembra 1904 bolo dispozičné rozvrhnutie prevádzkových a výučbových miestností školy nasledovné: v suteréne bola riaditeľská pivnica, pivnica na víno, prevádzkové miestnosti ako mangľovňa, súkromná práčovňa, pivnice, sklady, kuchyne, komory, izby, pivnice na drevo a na uhlie. Vo vedľajšom krídle bola technická miestnosť pre vykurovanie objektu a za vedľajším schodiskom nasledovala šatňa, telocvična a miestnosť pre učiteľa telocviku.

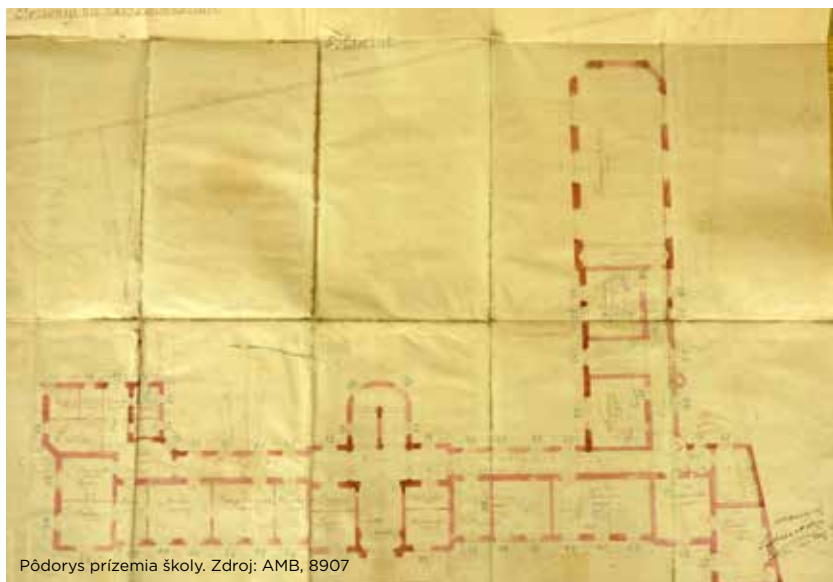
Na prízemí boli priestory pre obsluhu, ďalej päťizbový riaditeľský byt s osobitným vchodom prístupným z terajšej Bezručovej ulice (vtedajšej ulice Ranyes), za riaditeľským bytom bola kancelária riaditeľa, predsieň, vrátnica a archív. Za vstupnými schodmi v pravej

4 Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB), č. 8907.

5 A pozsonyi kir. kath. főgymnázium, Értésítő 1908/09, s. 15 a nasl.

6 Tamtiež.

časti traktu bola predsieň s ambulanciou lekára, učebne, pracovňa, knižnica pre profesorov a toalety. Vo vedľajšom krídle učebne a telocvičňa s galériou.

Na prvom poschodí sa nachádzala prednášková sieň s predsieňou, na ktorú sa dispozične napájalo laboratórium s predsieňou a profesorská pracovňa. Na tomto poschodí boli kabinety, konferenčná miestnosť, profesorská zasadacia miestnosť, učebne, čítareň pre žiakov a knižnica. Vo vedľajšom krídle boli učebne, trieda na vyučovanie voliteľného jazyka - gréčtiny a zborovňa. Na druhom poschodí bola v poradí druhá prednášková sieň s predsieňou a toaletou, laboratórium, profesorská pracovňa s pripojeným prírodovedným kabinetom, kabinet pre profesora kreslenia a priestranná kresliareň situovaná pri pohľade z exteriéru v úrovni hlavného vstupu. Ďalej nasledovali učebne, miestnosti pre historické a filologické múzeum a profesorská zborovňa.⁷

V roku 1906 predložil Lechner projekt gymnaziálnej kaplnky, ktorá mala byť vstavaná do priestoru telocvične a výškovo mala presahovať dve podlažia. Po viacerých diskusiách padlo rozhodnutie, že najlepším riešením bude stavba nového kostola na vedľajšej parcele, ktorý bude slúžiť jednak potrebám katolíckeho gymnázia, a zároveň aj širšej verejnosti.⁸

⁷ AMB, č. 8907.

⁸ Tamtiež.

Architektonické stvárnienie

Lechnerov prepracovaný architektonicko-výtvarný prejav možno vyčítať nielen v interiérovom riešení a výzdobe, ale aj na fasádach a oplatení školského areálu. Autorov svojrázny rukopis sa vyznačuje zdôraznením dekoratívneho pôsobenia, kontrastnými líniami a odlišením jednotlivých plošných polí fasád. Pri ich koncipovaní uplatnil svojský rukopis v podobe mäkkých kresebných líní. Fasády gymnázia sú členené na polia lizénami a mäkkosť celého výtvarného zámeru podporuje rovnako stvárnenný portál s plasticky dekoratívnym oblúkom. Ako už bolo uvedené, Lechner sa na jednej strane viazal k súdobej európskej architektúre a na druhej strane cítiť v jeho tvorbe maďarské ľudové prvky. Nadväznosť na tvorbu maďarského etnika (nízke sedliacke domy z nepálených tehál, hrubé nerovné múry, široké pece, motívy býčích hláv, helmíc, makovic v úrovni strechy) reflektuje vo svojom celku exteriérovom-interiérový kontext gymnaziálneho objektu. Tento typ členenia fasád a ich výzdoby možno vidieť aj na ostatných Lechnerových známych stavbách v Budapešti, ako napr. na Poštovej sporiteľni, Geologickom inštitúte či Múzeu užitkového umenia.

Obnova školskej budovy

Bratislavský samosprávny kraj ako súčasný vlastník pristúpil v roku 2009 k celkovej obnove školskej budovy. Zámerom bolo obnoviť interiér a exteriér školy, odstrániť všetky nevhodné sekundárne stavebné zásahy, modernizovať technickú infraštruktúru, prezentovať všetky pamiatkové hodnoty objektu a zlepšiť fyzický stav školskej budovy aj areálu s historickým oplatením. Obnova spočívala najmä v odstránení prizemnej novodobej prístavby zo 60. rokov zo strany dvora a vo vybudovaní nového suterénu pod školským

Exteriér gymnázia, stav pred obnovou. Foto: I. Baloghová

dvorom, ďalej v lokálnej oprave existujúceho krovu v nevyhnutnom rozsahu, z výmeny strešnej krytiny, sanácie objektu proti vlhkosti, z umeleckoremeselnej obnovy stolárskych, zámočníckych, klampiarskych a kamenárskych prvkov, z umeleckoremeselnej obnovy oplotení školského areálu, rekonštrukcie školského dvora či z úpravy spevnených plôch, ihrísk a zelene. Zámerom vlastníka objektu bolo umelecko-remeselne obnoviť vonkajšie a vnútorné omietky v ich originálnom výraze. Komplexná obnova bola ukončená a škola odovzdaná do opätovného užívania v roku 2011.⁹

Obnova fasád a oplotení bola najviac vnímaná verejnosťou, vzhľadom na zmenu farebného riešenia exteriérových omietok zo strany ulíc, ktoré boli opatrené nevhodným modrým náterom. Metodika obnovy obvodového plášťa budovy bola zameraná na hľadanie pôvodného výrazu a farebnosti. Tvaroslovné prvky fasád boli značne narušené, avšak stále čitateľné. Pri určení pôvodnej farebnosti povrchových úprav vychádzal KPÚ BA z archívnych a písomných dobových informácií, ktoré boli overené a potvrdené prieskumom stratigrafie omietkových vrstiev priamo z lešenia.¹⁰ Cieľom obnovy bolo taktiež zachovať a repasovať existujúce pôvodné drevené okenné a dverné výplne včítane vstupnej brány v ich pôvodnej farebnosti. Zaujímavým prvkom dvorovej fasády sú slnečné hodiny umiestnené na schodiskovom rizalite. Hodiny boli značne narušené a časť omietky chýbala, preto KPÚ BA zvolil metódu rekonštrukcie,

⁹ Generálny projektant: Bouda a Masár, architektonická kancelária s. r. o.

¹⁰ A pozsonyi kir. kath. főgymnázium, Értésítő 1908/09, pôvodné architektonické plány, AMB, č. 8907.

príčom boli prinavrátene ich chýbajúce časti podľa analogických príkladov slnečných hodín z obdobia vzniku budovy. Fasády sú prezentované v ich pôvodnom výraze, členení a kompozícii.

Dvorová fasáda gymnázia so slnečnými hodinami, stav po obnove. Foto: R. Kastel

Obnova strechy, ktorá tvorí neoddeliteľnú súčasť celkového architektonického výrazu školského objektu bola založená najmä na zachovaní originálnych klampiarskych a strešných prvkov typických pre budapeštiansku secesiu a Lechnerov rukopis. Pri obnove sa zachovali a repasovali pôvodné umelecky tvarované žľaby, zberné kotlíky, strešné svetlíky a umelecko-remeselne sa obnovili kamenné a kovové symbolické strešné prvky, ako býčie hlavy, makovice. Strechu dotvárajú komíny, ktoré pôsobia ako malé „stavby“ v strešnej krajine. Pri ich obnove sa KPÚ BA opieral o dobový záznam s cieľom zosúladenia archi-

Strešné a klampiarske prvky, stav počas obnovy. Foto: I. Baloghová

tektúry, jej výtvarnej stránky a koncepcie objektu a najmä pochopenia Lechnerovho zámeru a jeho osobitého rukopisu.

V interiéri nebolo možné použiť rovnakú metódu obnovy ako v exteriéri, pretože sa pôvodná farebnosť stien a štukových tvaroslovných prvkov nezachovala. Výnimku tvorili len nátery stien za vstavaným nábytkom knižnice. Podľa zachovaného dobového popisu boli štukové prvky interiéru bohato farebne koncipované, avšak bez bližšej špecifikácie, preto sa nedalo pri obnove interiérov z neho vychádzať. Pristúpilo sa k základnému konceptu zvýraznenia

vystupujúcich svetlejších plôch a štukovej výzdoby a ustupujúcich tmavších pasívnych plôch stien, s doplnením sondážou potvrdenej zelenej farby na sokľovej časti. Pri rekonštrukcii interiéru boli odstránené všetky sekundárne nevhodné povrchové úpravy z druhej polovice 20. storočia ako nátery a PVC podlahy. Významnou súčasťou obnovy interiéru bolo odkrytie a rekonštrukcia terazzovej dlažby na chodbách s motívmi tzv. secesných kriviek badateľnými v celkovej výtvarnej koncepcii architektúry.

Interiér telocvične si vyžiadala špecifický prístup. Tak ako už bolo uvedené, v čase výstavby školskej budovy slúžila telocvična s galériou aj ako priestor pre veľké školské slávnosti. Opierajúc sa o spomínané archívne záznamy s popisom nástenných malieb, KPÚ BA predpísal

Interiér gymnázia, stav pred obnovou. Foto: I. Baloghová

Interiér gymnázia, stav poobnove. Foto: I. Baloghová

zistovacie reštaurátorský výskum. Sondami bol potvrdený nález maľby v štukovom zrkadle južnej steny telocvičnice. Pod sekundárnymi farebnými nátermi sa našla rozmaľovaná kompozícia s viacerými postavami. Povrch bol maľovaný technikou „secco-fresco“. Keďže otázka prezentácie malieb bola problematická a aj vzhľadom na značne uvoľňujúci sa a spráškovaný povrch nálezu, pristúpilo sa k ich odbornému reštaurátorskému konzervovaniu a následne prekrytiu.¹¹

Riešenie fasád, ako aj interiéru gymnázia na Grösslingovej ulici vychádza z premyslenej koncepcie Lechnerovho štýlovo rozpracovaného architektonického prístupu ovplyvneného secesiou ako novým umeleckým smerom na prelome storočí. Vychádzajúc z týchto aspektov bolo cieľom obnovy prinavrátiť objektu jeho pôvodný umelecký výraz podčiarknutý autorovým rukopisom a jedinečnosť, akou sa prezentoval v súdobom architektonickom dianí.

Základná škola a Gymnázium na Dunajskej ulici č. 13, pôvodne Uhorská kráľovská štátna vyššia dievčenská škola

Budova Základnej školy a Gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským na Dunajskej ul. č. 13 dostala súčasnú architektonickú podobu prestavbou staršej budovy. Architektonické plány vypracoval

¹¹ PUŠKÁR, Juraj - ILLÉŠ, Róbert. *Gymnázium Grösslingová, Bratislava-Staré Mesto. Čiastočné reštaurovanie, fixáž a konzervovanie maľby v telocvičnici*. Bratislava 2011.

v roku 1909 budapešťiansky architekt Žigmund (Zsigmond) Herczegh (1849 – 1914) pre potreby Uhorskej kráľovskej štátnej vyššej dievčenskej školy.¹² V modernej reprezentatívnej budove našla škola v roku 1911 dlho očakávané funkčné zázemie.

Dobová fotografia

História školy

Zriaďovanie vyšších dievčenských škôl v polovici 70. rokov 19. storočia v Uhorsku súviselo s požiadavkou vzdelávania dievčat na vyššej úrovni ako poskytovali mešťianky. Tento typ škôl mal zároveň plniť úlohu štátneho myšlienkového prúdu, ktorý podporoval ideologicky zameranú výchovu v duchu dobových tendencií. Spoločensko-politickým cieľom bolo dať dievčatám dôkladné vyššie vzdelanie a prostredníctvom ženy ako matky stmeliť v rodinách duchovné cítenie k národu. Po založení prvej Uhorskej kráľovskej štátnej vyššej dievčenskej školy v Budapešti v roku 1875 boli zriaďované rovnaké typy škôl aj v tzv. pohraničných pásmach Uhorska. V roku 1881 bolo v Uhorsku zriadených šesť a v roku 1891 už osemnásť takýchto ústavov pre výchovu a vzdelávanie dievčat. Vyššie dievčenské školy vznikali najmä vo väčších župných mestách a boli šesťtriedne s internátnym zázemím.¹³

Vyššia dievčenská škola v Bratislave bola založená v roku 1883 ako v poradí ôsma svojho druhu v Uhorsku. Pred jej vznikom pôsobil od roku 1875 v Bratislave Priemyselno-učiteľský výchovný ústav,

¹² AMB, č. 8656.

¹³ MAYEROVÁ, Innet. História a architektúra vyšších dievčenských škôl v Hornom Uhorsku. In ARS, 1997, č. 1 – 3, s. 187.

ktorý mal poskytnúť vzdelanie pre dievčatá stredných vrstiev. Ústav prebralo Ministerstvo kultu a všeobecného vzdelávania, odkúpilo jeho zariadenie a v júni 1883 zriadilo šestočnú vyššiu dievčenskú školu s internátom.

Vyučovanie bolo zahájené 6. septembra 1883 v starej budove na Dunajskej ulici, ktorej vlastníkom bol štát. Škola si rýchlo získala dobré meno a dôveru svojimi úspechmi už v prvom školskom roku. Navštívil ju vtedajší minister kultu a všeobecného vzdelávania August (Ágoston) Tréfort, ktorý kladne hodnotil jej fungovanie v západnej časti Uhorska. Minister vyzdvihol školu ako ustanovizeň pre slabšie pohlavie, náboženskú a mravnú, a prirovnal ju k domu vedy a vzdelanosti.¹⁴ Jedno desaťročie pôsobila škola na prvom poschodí v budove, ktorú dal vystavať Priemyselno-vzdelávací bratislavský spolok v máji 1875, avšak stav tejto budovy bol rokmi nevyhovujúci. Vedenie školy pristúpilo k naliehavej požiadavke zabezpečiť vhodné priestory na výučbu. Ministerstvo poskytlo finančnú čiastku na opravu jednotlivých miestností. Avšak s každoročne pribúdajúcimi triedami kapacita starej budovy nestačila. V školskom roku 1888/1889 sa vtedajší minister August (Ágoston) Tréfort osobne presvedčil o kapacitných, ale aj stavebno-technických nedostatkoch starej budovy a prisľúbil posúriť návrh na výstavbu funkčného školského objektu. Iniciatívu zabrzdili finančné problémy, ktoré zá-

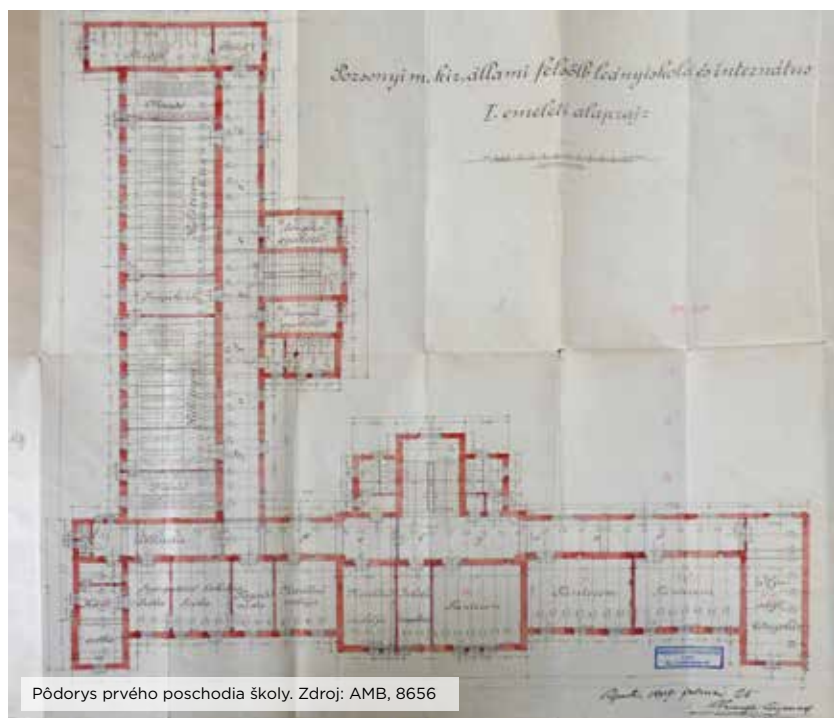

14 A Pozsonyi m. kir. állami felsőbb leányiskola, Értesítő 1883/84, s. 12 - 14

mer prestavby posunuli až na rok 1891. Výučba musela prebiehať v prenajatých priestoroch Primaciálneho paláca. Do zrenovovanej budovy sa škola presťahovala až v júli 1894.¹⁵

K budove patrili aj záhrady a menší dvor. Hoci škola mala dostatočný počet tried, telocvičňu, kresliareň a bola vybavená vodovodom, mala viacero nedostatkov. Internát bol zriadený len pre malý počet dievčat, nepodarilo sa oddeliť školské miestnosti od internátnych, pri prestavbe sa nepočítalo s riaditeľským bytom priamo v budove školy a miestnosti na prízemí boli veľmi nízke a tmavé.

Súčasnú podobu dostala škola ďalšou prestavbou v rokoch 1909 - 1911 realizovanou podľa architektonických plánov Žigmunda Herzegha a pod vedením bratislavského stavebného majstra Antona (Antala) Durvaya. So stavom dokončovacích prác sa architekt dokonca osobne oboznámil. O prestavbe školy informovala aj dobová tlač, napr. *Nyugatmagyarországi Híradó*, na stránkach ktorého dostali uznanie viaceré bratislavské firmy a podnikatelia.¹⁶

Pôdorys prvého poschodia školy. Zdroj: AMB, 8656

15 A Pozsonyi m. kir. állami felsőbb leányiskola, *Értesítő* 1894/95, s. 14.

16 *Nyugatmagyarországi Híradó*, 2. júl 1909, s. 2.

Dispozičné riešenie

Rozvrhnutie školských a internátnych miestností možno vyčítať z architektonických plánov datovaných rokom 1909.¹⁷ Architektonické plány boli riešené do najmenších detailov s funkčným zázemím nielen pre školu, ale aj pre internát. Rozvrhnutie školských priestorov vyplývalo zo samotného chodu školy s internátom a reflektovalo špecifiká učebných osnov pre stredoškolský systém vzdelávania dievčat. V internátnej časti budovy v smere od prízemia bola navrhnutá kuchyňa, komory, izba služobníctva, žehliareň, sušiareň, práčovňa, šatne, izba pre kuchárku, miestnosť pre batožiny a záhradné náradie, jedáleň a miestnosť pre skladovanie paliva. Na vyššom podlaží bola zriadená izba pre chorých, ošetrovňa, kúpeľňa, jedáleň, internátna kancelária, šatne, izby pre správkyne internátu, rodičovská čakáreň, oddychové a klavírne miestnosti, ambulancia lekára, riaditeľská kancelária, vrátnica, miestnosť pre hry, prednášková sála, chemický, prírodopisný kabinet a sklad. Zaujímavosťou bol výťah medzi vyvýšeným nadzemným podlažím a prízemím, ktorý pravdepodobne slúžil potrebám kuchyne. Na prvom poschodí boli zriade-

Hlavný vstup. Foto: I. Baloghová

né kúpeľne, šatne, spálne, miestnosť pre inšpektora, riaditeľský byt (situovaný v priesečníku dvoch krídel), izby vychovávateľiek, hudobné triedy, učebne a mládežnícka knižnica. Miestnosti pre vyučovanie sa nachádzali na najvyššom poschodí. Škola mala aj kabinet pre pomôcky na rysovanie a kreslenie, kresliareň, učebňu pre ručné práce, miestnosť pre učiteľky a pre upratovačku. V hlavnom krídle bola zborovňa, ďalšie učebne a hudobné miestnosti, geografický a filologický kabinet. Aj keď škola v minulosti zápasila s prestavbami budovy, v roku 1911 dostala vynikajúco dispozične riešený objekt.

Architektonické stvárnenie

V stvárnení hlavnej fasády sa uplatňuje architektonický koncept smerujúci k racionalizmu s prvkami eklekticko-secesného dekorativizmu. Architektúra sa opiera o zaužívanú symetriu v stvárnení priečelí a situovaní hlavného vstupu z Dunajskej ulice. Velkolepý vstup do novej budovy upútal aj širšiu bratislavskú verejnosť. V *Nyugatmagyarországi Híradó* vyšiel článok, v ktorom autor s obdivom opisuje výzdobu hlavného portálu, ktorá mu dodáva vážnosť a trvácnosť.¹⁸ Samotná výtvarná koncepcia fasád upozorňuje na typ školy a jej ideové zameranie. Na uličných fasádach boli architektom navrhnuté štukové medailóny s dievčenskými tvármi znázorenými z profilu, reliéfy s dievčenskými polopostavami, nadokenné rímasy nesú konzoly s motívom žiab (symbol regenerácie, nového života). Stvárnenie fasád zároveň symbolicky odkazuje na poslanie vyšších dievčenských škôl, ktoré mali dievčatá vzdelávať a zároveň vychovávať pre ich budúce poslanie.

Detaily fasády, súčasný stav. Foto: I. Baloghová

18 *Nyugatmagyarországi Híradó*, 7. december, 1911, s. 1 - 2.

Budúca obnova

Školská budova na Dunajskej ulici nebola doposiaľ komplexne obnovená. Realizované boli len čiaskové opravy časti hlavnej fasády. V budúcnosti, v prípade komplexnej rekonštrukcie bude KPÚ BA pri stanovení metodiky obnovy vychádzať zo špecifik architektúry. Rovnako je dôležité zachovať v existujúcom výraze originálne tvaroslovné umelecko-remeselné prvky exteriéru, ako aj interiéru, ktoré sú jedinečné a prezentujú tak rukopis architekta i jedinečnú architektonickú tvorbu spomínaného secesného budapeštianskeho vplyvu. Tak ako viacerí architekti z obdobia prelomu 19. a 20. storočia, tak aj Žigmund (Zsigmond) Herczegh bol ovplyvnený Lechnerovou tvorbou, pričom vytvoril svojrázny rukopis.

Záver

Školské budovy na Grösslingovej a Dunajskej ulici sú súčasťou koloritu rozsiahlej stavebnej aktivity v Bratislave na začiatku 20. storočia. Pri obnovách historických stavieb, školských nevyvímajúc sa KPÚ BA okrem iného snaží vychádzať aj zo špecifik obdobia, v ktorom boli objekty postavené, a tak prezentovať budovy v ich pôvodnej architektonicko-výtvarnej podobe. Z tohto dôvodu je stanovená metodika obnovy tak, aby neprišlo k úbytku, resp. zániku jednotlivých súčastí architektúry, ktoré sú predmetom pamiatkovej ochrany a podieľajú sa na komplexnom architektonickom stvárnení historických objektov.

Použitá literatúra a pramene:

- GERLE, János - KOVÁCS, Attila - MAKOVECZ, Imre. *A századforduló magyar építészete*. Békéscaba: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- BALOGH-MAYEROVÁ, Innet. Výstavba gymnaziálnych budov na Slovensku v kontexte architektonických vplyvov na začiatku 20. storočia. In *Architektúra & Urbanizmus*, 2000, č. 1 - 2, s. 53 - 70.
- MAYEROVÁ, Innet. História a architektúra vyšších dievčenských škôl v Hornom Uhorsku. In *ARS*, 1997, č. 1 - 3, s. 187 - 206.
- ZVAROVÁ, Zuzana - BALOGHOVÁ, Innet - MACKOVIČ, Ján. Gymnázium na Grösslingovej ulici v Bratislave. In *Pamiatky a múzeá*, 2012, č. 3, s. 52 - 56.
- ZVAROVÁ, Zuzana. Bratislava, *Grösslingová 18, gymnázium, Inventarizácia hodnotných prvkov objektu*, 2008, rpk. nepubl.
- MAYEROVÁ, Innet. *Architektúra školských budov na Slovensku 1890 - 1918*, rpk. nepubl.
- CMOREJ, Július. *Bratislava svedectvo historických pohľadníc*. Poprad: Region Poprad, s. r. o., 2004.

Registratúrne stredisko Krajského pamiatkového úradu Bratislava Archív mesta Bratislavy

Prehľad školských budov so statusom národnej kultúrnej pamiatky v Bratislavskom kraji

Status národnej kultúrnej pamiatky majú školské budovy a ich areály, ktoré disponujú významnými historickými, spoločenskými, urbanistickými, architektonickými, výtvarnými, umelecko-remeselnými hodnotami. Spôsob ochrany, obnovy a prezentácie exaktne stanovených pamiatkových hodnôt historických budov je nastavený tak, aby boli tieto hodnoty zachované. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR (ÚZPF) sú evidované aj objekty postavené priamo pre školy. Do ďalšej skupiny patria objekty, ktoré boli pôvodne postavené na iný účel (napr. bývanie) a školskej funkcii stavebne prispôbené neskôr.

Prehľad školských budov evidovaných v ÚZPF:

Adresa	Parcela	NKP	č. ÚZPF
Bratislava, 1. mája nám. 1	7729/1, 7728/1	ZŠ, internát	11189/1
Bratislava, Bela Mateja ul. 5	3374	konzervatórium	453/1
Bratislava, Dunajská ul. 13	8656	gymnázium	717/1
Bratislava, Fajnorovo nábr. 1			
Gondova ul. 2	225/1, 225/3, 225/4, 225/5, 225/6, 225/7	FiF UK, býv. vládna budova	570/2-2
Bratislava, Fajnorovo nábr. 3	225/1, 225/8	FiF UK, býv. vládna budova	570/1-2
Bratislava, Fajnorovo nábr. 5	223	stredná priemyselná škola	572/1
Bratislava, Grösslingová ul. 18	8907/1	gymnázium	261/1-2
Bratislava, Hlboká ul. 4	3797	ZŠ, býv. sirotinec	449/1-3
Bratislava, Hviezdoslavovo nám. 18	301	VŠVU	37/1-2

Adresa	Parcela	NKP	č. ÚZPF
Bratislava, Jesenského ul. 2,4	137/1, 137/2	ZŠ, kláštor kanonísiek Notre Dame	42/1-2
Bratislava, Kapitulská ul. 26	455	bohoslovecký seminár	62/1-2
Bratislava, Konventná ul. 1	3219, 3220	Ekonomická univerzita, býv. Heckenastov dom	526/1
Bratislava, Konventná ul. 4	3244, 3245	konzervatórium	533/1
Bratislava, Kostolná ul. 1	68	Teologická fakulta	90/1
Bratislava, Kuzmányho ul. 9	3152, 3151	MŠ, býv. dom dr. Michaelisa	423/1
Bratislava, Mišíkova ul. 19	2997, 2996, 2998	MŠ	412/1
Bratislava, Moskovská ul. 2	9809	Pedagogická fakulta, býv. ústav pre hluchonemé deti	11775/1
Bratislava, Palackého ul. 1	137/1	ZŠ, býv. sirotinec	539/1
Bratislava, Palackého ul. 3	137/5	škola	540/1
Bratislava, Palackého ul. 5	135	škola	541/1
Bratislava, Palisády ul. 24	3176	Ekonomická univerzita, býv. nájomný dom	602/1
Bratislava, Palisády ul. 38	3340/1	Jazyková škola, býv. obchodná akadémia	608/1
Bratislava, Palisády ul. 51	3341/4	ZŠ, býv. ev. lýceum, ŠUP	626/1
Bratislava, Palisády ul. 57	3350	ZŠ, býv. bytový dom	629/1
Bratislava, Panenská ul. 11	3199	ZUŠ, býv. Georgievičov palác, bulharská škola	506/1-2
Bratislava, Podjavorinskej ul. 1	762	ZŠ, býv. detský útulok	494/1-2
Bratislava, Sasinkova ul. 2	9805/1	LF UK	10898/1

Adresa	Parcela	NKP	č. ÚZPF
Bratislava, Slobody nám. 19	7776/3	Fakulta architektúry STU	829/1
Bratislava, Šafárikovo nám. 6, Tobrucká ul. 10	206	Univerzita Komenského	558/1
Bratislava, Škarniclova ul. 1	767/1	ZŠ	750/1
Bratislava, Špitálska ul. 24	9798	LF UK, býv. Aspremontov palác	263/1-4
Bratislava, Timravina ul. 8	3082	MŠ	413/1-2
Bratislava, Tolstého ul. 11	3370/1	konzervatórium, býv. internát evanjelického lýcea	469/1
Bratislava, Ventúrska ul. 3	480	Academia Istropolitana	49/1-5
Bratislava, Zochova ul. 1	698/1,698/5	VŠMU, býv. štátna reálna škola	479/1
Bratislava, Zochova ul. 3	697,696	býv. škola	480/1
Bratislava, Zochova ul. 5	695/1,2,3	býv. škola	481/1
Bratislava, Zochova ul. 9	759	Stredná priemyselná škola elektrotechnická, býv. meštianka	483/1
Malacky, Kláštorné nám. 13	4425/1-4	škola, kláštor františkánov	447/1-8
Malacky, Na brehu ul. 2	2860	ZUŠ, býv. synagóga	10733/1
Pezinok, Štefánika M. R. ul. 9	4976	ZUŠ, býv. Palugyaovská kúria	515/1

Prehľad školských budov evidovaných v ÚZPF, ktorých vlastníkom je Bratislavský samosprávny kraj:

Stredná priemyselná škola strojnícka Fajnorovo nábrežie č. 5, Bratislava pôvodne Uhorská kráľovská štátna kovorobná odborná škola

Dátum výstavby školskej budovy: 1903 – 1904, prístavba 1929 – 1931

Dátum vyhlásenia za nehnuteľnú národnú kultúrnu pamiatku:
22. 12. 1980

Číslo v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR: 572/1

Situovanie: Pamiatková zóna Bratislava – centrálna mestská oblasť

Pôvodná funkcia školskej budovy: zachovaná

Vlastník nehnuteľnosti: Bratislavský samosprávny kraj

Foto: I. Baloghová

Výrez z historickej
katastrálnej mapy
1894 – 1895. Zdroj:
Archív PÚ SR

Otázku založenia priemyselnej školy v Bratislave a zároveň realizáciu novostavby pre jej účely sa snažilo vyriešiť ministerstvo obchodu spoločne s mestskou radou v roku 1903. Na zasadnutiach sa zúčastnili ministerský poradca Jozef (József) Szterényi, hlavný riaditeľ pre oblasť priemyselného školstva Albert Vig, ktorý sa najviac angažoval vo veci zriadenia tohto typu školy v Bratislave, zo strany mesta to bol kráľovský poradca a mešťanosta Teodor (Tivadar) Brolly, jeho zástupca Teodor (Tódor) Kumlik a iní. V apríli 1903 poveril minister vypracovaním architektonických plánov Júliusa (Gyula) Kolbenheyera. Začiatok výstavby budovy bol naplánovaný na september 1903, keď bol zároveň aj otvorený prvý ročník priemyselnej kovorobnej školy, ktorá našla dočasné zázemie v pravej časti budovy Primaciálneho paláca. Dielne boli umiestnené v provizórnych priestoroch na Lazaretskej ulici (vtedajšej ulici Széchényi). Novostavba školy bola realizovaná na voľnej parcele, ktorú vymedzili ulice Múzejná (Bercsényi Miklós), Prešernova (Dugovics Titus) a Fajnorovo nábrehie (Fadrusz János köpart) od Dunaja.

Solitérny objekt je trojpodlažný, podpivničený s pôvodným typom krovu a hlavnou fasádou orientovanou smerom k Dunaju. Krídla budovy opisujú tvar parcely, dispozícia bola navrhnutá v súlade s využívaním jednotlivých miestností školy, prakticky zameranej na výrobu finálnych výrobkov. Z tohto dôvodu tu bola zriadená aj výrobná hala, resp. dielne s priamym prepojením na školskú dispozíciu. Výhodná poloha budovy zároveň umožňovala aj pohodlný export výrobkov po Dunaji. Táto národná kultúrna pamiatka je vystavaná v eklecticko-secesnom tvarosloví s románsko-gotickými reminiscenciami, prítomnými aj v interiérovom komunikačnom trakte. Zaujímavo riešeným fasádnym obkladom a tehlovým dekorom, s obľubou uplatňovaným na prelome 19. a 20. storočia, reprezentovala formujúcu sa zástavbu na Dunajskom nábregí.

Predmetom pamiatkovej ochrany je aj prístavba západného a východného krídla z roku 1929 – 1931 a parcelačný múr zo strany Dostojevského radu. V priebehu 20. storočia boli realizované čiastkové úpravy interiérov. K väčším obnovám tejto kultúrnej pamiatky sa radí výmena strešnej krytiny v 90. rokoch. V roku 2020 pristúpil Bratislavský samosprávny kraj k obnove okenných výplní na starej časti budovy z roku 1904, ako aj na prístavbe z roku 1931. Z hľadiska historickej remeselnej práce sú okenné výplne svojím materiálovým, ale aj remeselným a farebným stvárnením dôležitou súčasťou architektúry objektov z dvoch spomínaných stavebných etáp a zároveň dokladujú rozdielnu typológiu remeselného prvku ako výrazového prostriedku architektúry v priebehu prvej tretiny 20. storočia. Prebiehajúca obnova okenných výplní sa zaraďuje k vysoko kvalitnej

prezentácii historických súčastí architektúry pamiatkovo chráneného objektu.

Gymnázium **Grösslingová ulica č. 18, Bratislava** **pôvodne Bratislavské kráľovské katolícke hlavné** **gymnázium**

Dátum výstavby školskej budovy: 1908

Dátum vyhlásenia za nehnuteľnú národnú kultúrnu pamiatku:
23. 10. 1963

Číslo v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR: 261/1-2

Situovanie: Pamiatková zóna Bratislava – centrálna mestská oblasť

Pôvodná funkcia školskej budovy: zachovaná

Vlastník nehnuteľnosti: Bratislavský samosprávny kraj

Parcela, na ktorej stojí budova gymnázia, bola na začiatku 19. storočia súčasťou širšej zástavby, avšak južne od Grösslingovej ulice sa ešte rozprestierali parky a záhrady. Na sklonku 19. storočia bola táto časť mesta nazvaná po Františkovi Jozefovi (Ferencz József) už súčasťou rozbehnutej stavebnej aktivity. V okolí Grösslingovej ulice vznikali stavebné pozemky, ktoré ponúkli nové možnosti pre realizáciu moderných budov. Voľnú parcelu na novostavbu gymnázia v nároží Grösslingovej ulice a Bezručovej (vtedajšej ulice Raney's István) zabezpečilo mesto. Ministerstvo kultu a všeobecné-

Foto: I. Baloghová

ho vzdelávania poverilo Edmunda (Ödöna) Lechnera vypracovaním architektonického projektu. Výstavba bola zahájená v júni 1906 a v októbri 1908 bola školská budova slávnostne otvorená. Stavbu realizoval stavebný majster Anton (Antal) Durvay spolu s miestnymi, ale aj budapeštianskymi firmami.

V pôdoryse má školská budova tvar obráteného písmena L, jej krídla zároveň vymedzujú školský dvor, v súčasnosti športovisko. Objekt je plne podpivničený, trojpodlažný s pôvodnou konštrukciou krovu a centrálne situovaným hlavným vstupom. Architektonický návrh školského objektu vychádza z premyslenej koncepcie Lechnerovho štýlovo rozpracovaného prístupu ovplyvneného secesiou. Jeho architektonicko-výtvarný rukopis je čitateľný nielen v interiérovom riešení a výzdobe hlavného schodiska, chodieb a telocvične, ale aj na fasádach a oplotení školského areálu. Vyznačuje sa dekoratívnosťou, kontrastnými líniami, odlíšením jednotlivých plošných polí fasád v podobe mäkkých kresebných línii, reminiscenciami na ľudové prvky a používaním motívov, ako sú býčie hlavy, makovice či helmice v úrovni strechy.

V 60. a 70. rokoch 20. storočia bola na škole realizovaná stavba výmenníkovej stanice a nových šatní pristavaných k dvorovej fasáde hlavného krídla. Čiastkové rekonštrukčné práce včítane hlavnej fasády prebehli v 80. a 90. rokoch 20. storočia. V rokoch 2009 - 2011

pristúpil Bratislavský samosprávny kraj k obnove interiéru a exteriéru školy, odstránené boli všetky nevhodné sekundárne stavebné zásahy z druhej polovice 20. storočia, modernizovaná bola technická infraštruktúra a prezentované všetky pamiatkové hodnoty objektu i areálu s historickým oplotením. Národná kultúrna pamiatka bola komplexne obnovená podľa najvyšších pamiatkových kritérií, umelecko-remeselným spôsobom a reštaurátorským prístupom s cieľom prezentovať originálny rukopis autora projektu, ako aj špecifická obdobia, v ktorom sa secesná architektúra školskej budovy sformovala.

Stredná priemyselná škola elektrotechnická Zochova ulica č. 9, Bratislava pôvodne Štátna chlapčenská meštianska škola

Dátum výstavby školskej budovy: 1910

**Dátum vyhlásenia za nehnuteľnú národnú kultúrnu pamiatku:
22. 12. 1980**

Číslo v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR: 483/1

Situovanie: Pamiatková zóna Bratislava – centrálna mestská oblasť

Pôvodná funkcia školskej budovy: zachovaná

Vlastník nehnuteľnosti: Bratislavský samosprávny kraj

V prvej polovici 19. storočia sa v blízkosti Zochovej ulice (vtedajšej ulice Torna) rozprestierala Pálffyho záhrada, ktorá siahala až k Palisádam. Na prelome 19. a 20. storočia bola formujúca sa zástavba pod hradom súčasťou mesta Márie Terézie (Terézváros), ku ktorému patrila južná zástavba ulice. Na začiatku 20. storočia sa na mieste terajšej školskej budovy ešte nachádzala časť spomínanej Pálffyho záhrady, ktorú užíval detský útulok vystavaný v 80. rokoch na parcele pod ňou. Vzhľadom na stúpajúci terén bola záhrada sprístupnená schodmi a vymedzovala pravouhlý priestor medzi Zochovou a Palisádami. Koncom prvej dekády 20. storočia sa stala stavebnou parcelou pre novostavbu štátnej meštianskej školy. Reprezentatívna školská budova bola postavená v roku 1910 podľa architektonických plánov vypracovaných budapeštianskymi architektmi Ambrózom (Ambrus) Orthom a Emilom Somlóom. Objekt v pôdoryse opisuje tvar písmena L, pričom hlavný vstup je situovaný v nároží dvoch krídel a bohato zdobené fasády sú orientované do ulíc. Budova je plne podpivničená, trojpodlažná s pôvodnou konštrukciou krovu.

Architektonický návrh školy vznikol na konci prvej dekády 20. storočia, keď sa dostával do popredia tzv. geometrický prúd

Foto: I. Baloghová

Výrez z historickej katastrálnej mapy 1894 - 1895. Zdroj: Archív PÚ SR

secesie. Architekti uplatnili popri mäkkých secesných krivkách aj geometrické tvary, a to nielen na fasáde, ale aj v interiéri školského objektu. Týmto vzormi je obohatené terazzo na chodbách, zábradlie hlavného schodiska, ako aj strop nad podestou chodby so štvorcovými reliéfmi vyplnenými štukovou výzdobou stvárňujúcou obilné klasy. Na funkciu objektu najviac poukazujú tvaroslovné prvky fasád, napr. maskaróny so sovami – symbolmi múdrosti a reliéfy s motívmi učiacich sa detí. K celkovému architektonickému dotvoreniu školského objektu patrí aj zachované pôvodné oplatenie v secesnom výraze, dopĺňané spomínanými geometrickými vzormi.

V roku 1990 bola v rámci stavebných úprav realizovaná jednopodlažná prístavba jedálne napájajúca sa v osi SZ krídla. Objekt prešiel len čiastkovými udržiavacími zásahmi, avšak bez väčších stavebných úprav, ktoré by narušili jeho pôvodnú pôdorysnú štruktúru a hmotovo-priestorovú skladbu. V roku 2020 pristúpil Bratislavský samosprávny kraj k obnove okenných výplní na škole. Tento umelecko-remeselný prvok je z hľadiska konceptu secesnej architektúry určujúci a je ďalším z výrazových prostriedkov dôležitých pre datovanie objektu. Okenné výplne sú delené do tvaru písmena T, pričom horizontálny priečnik je obohatený o typický prvok tzv. zuborezu, ktorý bol s oblubou aplikovaný na okenných výplniach v secesnom období. Vonkajšie rámy a krídla okenných výplní sú realizované v tmavošedej farbe podľa pôvodnej, ktorá bola potvrdená sondážou. Na okenných krídlach zostali aj dobové mosadzné kľučky. Z hľadiska zachovania pamiatkových hodnôt a primeranej prezentácie národnej kultúrnej pamiatky s jej tvaroslovným aparátom je v súčasnosti realizovaná obnova okenných výplní na školskej budove ukážkou jednej z najkvalitnejších obnov historických remeselných prvkov architektúry.

Základná škola a Gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským

Dunajská ulica č. 13, Bratislava

pôvodne Uhorská kráľovská štátna vyššia dievčenská škola

Dátum výstavby školskej budovy: 1909 – 1911

Dátum vyhlásenia za nehnuteľnú národnú kultúrnu pamiatku: 11. 12. 1985

Číslo v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR: 717/1

Situovanie: Pamiatková zóna Bratislava – centrálna mestská oblasť

Pôvodná funkcia školskej budovy: zachovaná

Vlastník nehnuteľnosti: Bratislavský samosprávny kraj

Na začiatku 20. storočia bola školská budova bývalej vyššej dievčenskej školy súčasťou pôvodnej historickej zástavby Dunajskej ulice. Na rovnakom mieste stál starší objekt rekonštruovaný pre potreby školy už v roku 1894. Bola to dvojposchodová budova v strede Dunajskej ulice, ku ktorej patrili aj záhrady a menší dvor. Vzhľadom na obmedzenú kapacitu priestoru a absenciu potrebného funkčného zázemia pre školu s internátom dostal už raz prestavaný objekt súčasnú podobu ďalšou prestavbou v roku 1911. Architektonické plány vyhotovil v roku 1909 budapeštianský architekt Žigmund (Zsigmond) Herczegh. Výstavba školskej budovy bola dokončená v roku 1911 pod vedením bratislavského stavebného majstra Antona

Foto: I. Baloghová

(Antal) Durvaya. Originálne tvaroslovné umelecko-remeselné prvky exteriéru, ako aj interiéru poukazujú na rukopis architekta, ktorý bol na prelome 19. a 20. storočia, tak ako mnohí architekti toho obdobia v Uhorsku, ovplyvnený tzv. budapeštianskym secesným prúdom.

Voľne stojaci štvorpodlažný nárožný objekt s pôdorysom v základnom tvare písmena U je situovaný na parcele vymedzenej Dunajskou (vtedajšia ulica Duna) a Rajskou ulicou (vtedajšia ulica Rikárd). Kridla zároveň obopínajú vnútorný školský dvor. Reprezentatívny hlavný vstup je situovaný na fasáde orientovanej do Dunajskej ulice symetricky. Dispozičná schéma vychádza zo zaužívaného delenia interiéru na začiatku storočia v prípade projektovania školských objektov, pri ktorom okná učebni smerujú do ulíc a okná dlhých chodieb sú orientované do vnútorných dvorov. Výtvarná výzdoba fasád národnej kultúrnej pamiatky symbolicky upozorňuje na typ školy, pre ktorú bola budova postavená, sú to napr. reliéfy s dievčenskými polopostavami a tvármi, nadokenné rímsy zdobené motívmi žiab – symbolom nového života. Vzhľadom na výstavbu školskej budovy na konci prvej dekády 20. storočia je na uličných fasádach uplatnený architektonický koncept smerujúci k racionalizmu s prvkami eklekticko-secesného dekorativizmu. Tento tvaroslovný aparát je prenesený aj do interiéru školy a čitateľný vo výzdobe komunikačných traktov.

V priebehu posledných desaťročí boli na škole realizované len čiastkové rekonštrukcie a lokálne opravy, napr. aj na uličnej fasáde.

Konzervatórium Konventná ul. č. 4, Bratislava pôvodne bytový dom

Dátum výstavby budovy: medzi rokmi 1882 – 1890

**Dátum vyhlásenia za nehnuteľnú národnú kultúrnu pamiatku:
22. 12. 1980**

Číslo v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR: 533/1

Situovanie: Pamiatková zóna Bratislava – centrálna mestská oblasť

Funkcia školskej budovy: sekundárna

Vlastník nehnuteľnosti: Bratislavský samosprávny kraj

Na začiatku 19. storočia sa na mieste terajšej budovy konzervatória ešte nenachádzali stavebné parcely. Západná časť Konventnej ulice vznikla predĺžením pôvodnej Školskej ulice (Schulgassl nächster erbauten Schule), ktorá po výstavbe evanjelickej školy, konventu a kostola v roku 1781 zadefinovala urbanizmus v tejto časti mesta. Budova, ktorá je v súčasnosti stavebne prispôbena škole, bola pôvodne postavená na bývanie. Novostavba bytového domu sa datuje do obdobia pred rokom 1894. Je súčasťou stavebnej aktivity, ktorá sa v ulici rozvíjala a architektonicky formovala v 80. rokoch 19. storočia. Väčšinu bytových domov postavili Ehrenreich Gottfried Bendl a Ignác Feigler ml.

Foto: I. Baloghová

Výrez z historickej katastrálnej mapy 1894 - 1895. Zdroj: Archív PÚ SR

Stavebný objekt s pôdorysom v tvare obdĺžnika vyplnil polovicu parcely. Rovnako ako pri ostatných parcelách v ulici sa v jej zadnej časti rozprestieral dvor. Dom blokového charakteru bol pôvodne trojpodlažný. V súčasnosti dopĺňa radovú zástavbu, je riešený ako dvojtrakt, plne podpivničený s obývatelným podkrovím. Vchod do interiéru je centrálnne situovaný a v jeho osi pokračuje aj hlavné schodisko. Fasáda nehnuteľnej kultúrnej pamiatky je koncipovaná v duchu neorenesancie so zdôrazneným plytkým stredovým rizalitom a horizontálnym fasádnym členením. Jej pamiatkové hodnoty sú definované aj v remeselných prvkoch, ako je napr. vstupná brána s bohato štylizovanou kovanou mrežou. Pre architektúru nájomných bytových domov postavených na konci 19. storočia je charakteristický kontrast medzi reprezentatívne stvárnenými uličnými priečeliami a jednoducho poňatými dvorovými fasádami. Tento prístup je čitateľný aj na budove terajšieho konzervatória.

V priebehu 20. storočia prebehli na objekte udržiavacie práce a približne v polovici 20. storočia bola zrealizovaná jednopodlažná nadstavba. V rokoch 2008 – 2009 prešiel pamiatkovo chránený objekt komplexnou obnovou, počas ktorej bola zmenená aj jeho pôvodná obytná funkcia pre účely konzervatória.

Štátna jazyková škola Palisády č. 38, Bratislava pôvodne Obchodná akadémia

Dátum výstavby školskej budovy: pred rokom 1894

**Dátum vyhlásenia za nehnuteľnú národnú kultúrnu pamiatku:
22. 12. 1980**

Číslo v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR: 608/1

Situovanie: Pamiatková zóna Bratislava – centrálna mestská oblasť

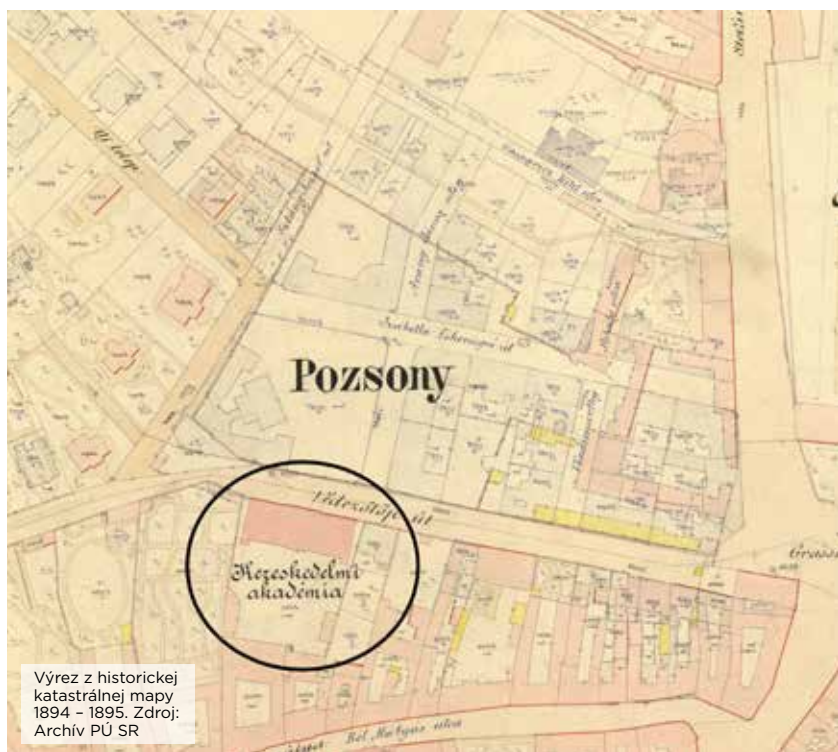
Pôvodná funkcia školskej budovy: zachovaná

Vlastník nehnuteľnosti: Bratislavský samosprávny kraj

Školská budova bola postavená pred rokom 1894 pre bývalú Obchodnú akadémiu v čase stavebného rozmachu oblasti okolo Palisád. Pôvodne sa v tejto časti nazývanej Ferdinandovo mesto (Nándor város) rozprestierali záhrady domov na Panenskej ulici. Zástavba sa začala naplno formovať v 80. rokoch 19. storočia, keď bolo územie rozparcelované a pripravené na novostavby prepychových nájomných domov a iných verejných stavieb. Jednotlivé stavebné aktivity realizovala aj firma Kittler a Gratzl, ktorej sa pripisuje aj stavba bývalej Obchodnej akadémie. Školská budova tvorí jednoduchý blok na obdĺžnikovom pôdoryse, za ktorým sa pôvodne rozprestie-

Foto: I. Baloghová

Výrez z historickej katastrálnej mapy 1894 - 1895. Zdroj: Archív PU SR

ral dvor. Novostavba bola dvojpodlažná, neskôr bol objekt nadstavaný o jedno podlažie so šikmou strechou. Rovnako ako iné typy škôl z tohto obdobia má interiér budovy vstupnú predsieň, jasne čitateľnú chodbovú dispozíciu a centrálné umiestnené veľkorysé hlavné schodisko.

Fasáda národnej kultúrnej pamiatky je stvárnená v eklektickom tvarosloví, ktoré prevláda aj na ostatných reprezentatívnych stavbách v ulici. Obohatená je renesančnými prvkami, výraznými rímsami, centrálny portál flankujú pilastre s architrávom a nad oknami sú klenáky so štukovou výzdobou. Striedmy eklektický tvaroslovný aparát exteriéru je v detailoch rozvinutý v interiérovom riešení komunikačného traktu, s cieľom architektonicko-výtvarne prezentovať jednotlivé vstupné priestory školy.

V roku 1920 bola zrealizovaná nadstavba jedného podlažia. K ďalším väčším zásahom na začiatku 90. rokov 20. storočia sa radí výmena strešnej krytiny a v roku 2002 schodiskových stupňov medzi prvým a druhým podlažím kvôli ich narušenému stavebno-technickému stavu. V budove našli v priebehu 20. storočia zázemie viaceré školské inštitúcie. Vzhľadom na nezmenenú funkciu je v pamiatkovo chránenom objekte do súčasnosti zachovaná jeho pôvodná schodiskovo-chodbová dispozícia.

Konzervatórium Tolstého ul. č. 11, Bratislava pôvodne internát evanjelického lýcea

Dátum výstavby školskej budovy: 1900 - 1901

**Dátum vyhlásenia za nehnuteľnú národnú kultúrnu pamiatku:
22. 12. 1980**

Číslo v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR: 469/1

Situovanie: Pamiatková zóna Bratislava - centrálna mestská oblasť

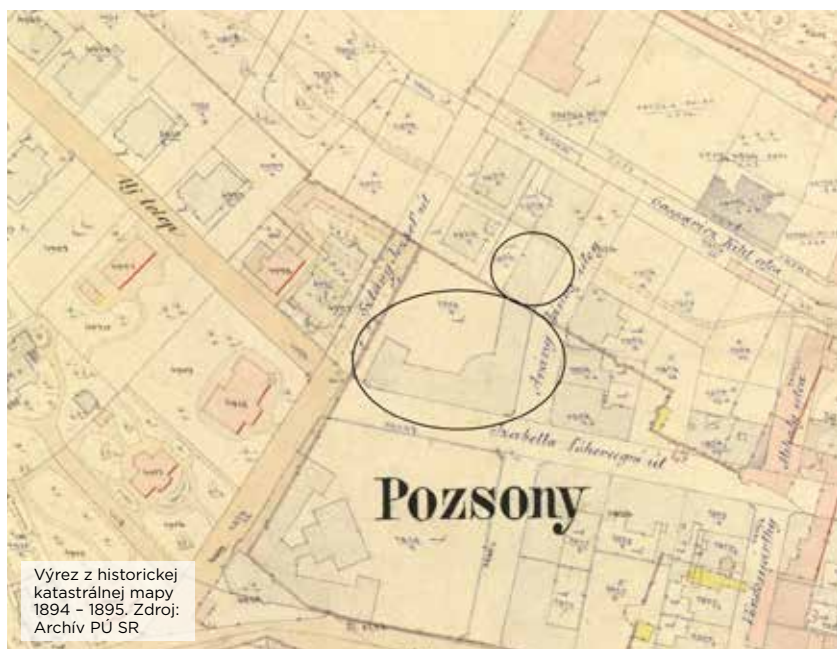
Funkcia školskej budovy: sekundárna

Vlastník nehnuteľnosti: Bratislavský samosprávny kraj

V prvej polovici 19. storočia sa na území severne od Palisád rozprestierali záhrady a vinohrady. Najvýznamnejšou bola Erdódyho záhrada, ktorá siahala až po Štefánikovu ulicu. V priestore, kde stojí terajšia budova konzervatória sa pôvodne nachádzal majer uršulínok. Koniec 19. storočia je charakteristický prudkým stavebným rozmachom aj v tejto časti mesta. Rozparcelovaním záhrad vznikli stavebné pozemky pre veľkolepé budovy, ktorých eklekticko-secesná architektúra dotvorila novú mestskú štvrť. Parcela ohraničená no-

Foto: I. Baloghová

Výrez z historickej katastrálnej mapy 1894 - 1895. Zdroj: Archív PÚ SR

vými ulicami Moyzesova (Szlávy József), Tolstého (Izabela főhercegné) a Mateja Bela (Arány János) bola pred rokom 1900 pripravená na novostavbu evanjelického internátu. Stavbu realizoval v rokoch 1900 – 1901 bratislavský architekt Ferdinand Kittler. S budovou internátu priamo súvisel objekt evanjelického lýcea postavený v roku 1896 na vedľajšej južne položenej parcele. Na ulici Mateja Bela pokračovala zástavba bytových domov, z ktorých jeden (Mateja Bela č. 5) sa stavebne napája na krídlo bývalého evanjelického internátu a v súčasnosti slúžia aj jeho priestory konzervatóriu. Pôvodne to bol bytový dom, ktorý má doposiaľ zachovanú hmotovo-priestorovú skladbu a eklekticko-secesne stvárnenú fasádu.

Pamiatkový objekt bývalého internátu je pôdorysne koncipovaný do tvaru písmena L tak, že krídla sledujú uličné čiary a vyplňajú nárožie parcely. V súčasnosti je budova dvojtraktom, schodiskovej a chodbovej dispozície, má suterén, štyri nadzemné podlažia a pultovú strechu. Hlavný vstup je umiestnený v zaoblenom nároží, v jeho osi pokračuje vstupná hala a za ňou hlavné schodisko. Pocit reprezentatívnosti umocňuje bohatá štuková výzdoba stien a stropu interiérov. Uličné fasády objektu sú eklekticky stvárnené, akcentom je hlavný vstup s pôvodnou dverňou výplňou a polkruhovým svetlíkom nad ňou. V čase výstavby sa jednalo o modernú, účelovú, veľkolepú stavbu internátu včítane interiérového zariadenia s cieľom nahradiť rodičovský domov študentom, ktorí prišli študovať na bratislavské lýceum zo zahraničia.

Priestory internátu boli v roku 1933 upravené pre školskú funkciu. Zásadnou stavebnou zmenou bola nadstavba posledného podlažia tesne pred rokom 1950, keď prišla budova o charakteristickú atiku. Nehnuteľná kultúrna pamiatka má historickú, architektonicko-výtvornú hodnotu, ako aj hodnotu vzťahu s pamiatkovým prostredím, ktoré autenticky dotvára.

Literatúra a pramene:

Pamiatkový úrad SR, ÚZPF, archív

Krajský pamiatkový úrad Bratislava, registratúra

Archív mesta Bratislavy

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava: Tatran, 1990.

OBUCHOVÁ, Viera a kol. *Pamiatky Bratislavy*. Bratislava: Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1988.

SZÖNYI, Andrej. *Tak rástla Bratislava*. Bratislava: Palas, 1967.

Mestské a župné školstvo 1918 – 1934 vo svetle Pamätníka župy Bratislavskej

Mestské a župné školstvo po roku 1918

Poznámka na úvod. V texte sa bude používať názov Bratislava, hoci v 19. storočí, na ktoré sa budem občas odvolávať, malo mesto iné oficiálne mená. Rovnako v texte používam vtedajšie názvy ulíc, ale v zátvorke je priložený súčasný názov. Chcem aj ozrejmiť, že materiál je viac kompilátom údajov z nižšie uvedených materiálov, ako mojím úplne vlastným autorským článkom.

Na úvod celého materiálu chcem pripomenúť základný zákon č. 126/1920 Zb., Zákon o zriadení župných a okresných úradov v republike Československej. Stal sa účinným od 11. 3. 1920 a nadlho nastavil množstvo pravidiel. Treba povedať, že to ešte nebola samo-správa tak ako ju dnes vnímame a poznáme, ale vo svojom obsahu to bola kombinácia verejnej správy štátnej a samosprávnej. Samotný župan bol štátny úradník, nevzišiel z volieb. Podobne na úrovni okresu bol v čele okresný náčelník, tiež štátny úradník. Dokonca vládla mohla doplniť poslanecký zbor župného zastupiteľstva, ale len do limitu jednej tretiny zvolených poslancov. A poslanci boli volení na 6 rokov. Zaujímavým doplnkom bolo, že až 5 úradníkov župy mohlo hlasovať spolu s poslancami. Odporúčam si prečítať ako inšpiráciu. Ešte dôležitá poznámka, že následná župa XV so sídlom v Bratislave, bola podstatne väčšia ako dnes, siahala na severe až po Nové Mesto nad Váhom a Piešťany, po mesto Komárno na východe a Holíč, Skalicu a Senicu na západe.

Na pracovný úvod by som citoval § 31 zákona, ktorý hovorí, že „*Najmä je župné zastupiteľstvo povolané sa starať o humanitné, zdravotné, sociálne, hospodárske, dopravné a kultúrne záujmy župy a jeho obyvateľstva... môže sa župné zastupiteľstvo uznášať najmä na tom, aby boli vytvorené alebo podporované ústavy, podniky alebo zariadenia, ktoré sú oprávnené, aby podporovali telesné aj mravné blaho a vzdelanie obyvateľstva... alebo slúžili kultúrnym alebo hospodárskym potrebám obyvateľov župy.*“ Jediný krátky paragraf, kde je vlastne všetko. Na záver tohto úvodu by som doplnil, že kultúra a školstvo v župe vôbec neboli oddelené, ako to

poznáme dnes aj v spoločnosti, **školstvo sa pokladalo sa súčasť všeobecnej kultúrnej úrovne župy**. Vlastne na začiatku BSK to bolo podobné, existoval odbor prierezových odvetví. Až neskôr, za druhého župana, došlo k spojeniu nespojitelného: cestovného ruchu a kultúry.

Význam školstva, najmä ľudového, sa realizoval aj v symbolickej rovine. Napríklad v rozpočte župy na rok 1928 (posledný rok existencie) podpora ľudového školstva bola na prvom mieste v skladbe rozpočtu pre kultúrny život župy. Zastupiteľstvo, citujem: *„...postavením verejného ľudového školstva na čelo rozpočtu zamýšľalo zdôrazniť, aký význam medzi kultúrnymi podnikmi prikladá verejnému školstvu a jeho podporovaniu župou“*.

Zároveň cielene vynechávam pohľad na vysokoškolské/univerzitné školy, napriek nedávnomu 100. výročiu Komenského univerzity, to bude zachytené v iných príspevkoch. V nasledujúcom texte sa budem venovať základnému školstvu, ale najmä učňovskému školstvu a stredným školám, ktorých zriaďovateľom aj dnes je BSK, čiže po starom župa.

Základné (ľudové) školstvo:

Na začiatku bolo slovo. V našom prípade, však nie slovenské, dokonca ani nie nemecké, ako by sa zdalo pri zložení obyvateľstva mesta na začiatku roku 1919. V Bratislave bolo 19 ľudových škôl, z ktorých však len 3 fungujú formálne ako školy s vyučovacou rečou nemeckou. Ale aj tu sa pri mnohých predmetoch používala maďarčina, čiže to boli školy nemecko-maďarské. Na všetkých ostatných 16 školách bola vyučovacia reč výhradne maďarská. Možno skonštatovať, že maďarizačné zákony najmä z roku 1907 (zákon XXVI a XXVII uh.) neboli namierené proti slovenčine, ako sa mylne udržiava náš nacionálny mýtus, ale vytvoriť jednotný uhorský národ aj jazyk sa týkal všetkých. Ak si to rozoberieme na počet tried, lebo jedna škola môže mať len pár tried a druhá dve desiatky, tak nemecké obyvateľstvo malo k dispozícii 29 tried a maďarské 85 tried. Slovenské ani jednu, čiže nula. Zaujímavým údajom je aj to, že štátne uhorské základné školy z celkového počtu tvorili len 12 %, u ostatných bolo zriaďovateľom mesto alebo cirkev – aj u tých bolo mesto často prispievateľom a podporovateľom.

Postupne začali vznikať štátne ľudové školy slovenské; prvá štátna ľudová škola vzniká na Karpatskej ulici, druhá v roku 1920 v budove meštianskej školy na Edlovej ulici (dnes Podjavorinská ul.) a tretia v budove gymnázia na Grösslingovej. Všetko málo, sloven-

ského obyvateľstva v meste pribúda, tak v septembri slovenské a české obyvateľstvo z iniciatívy Slovenskej ligy organizuje verejnú manifestáciu, aby sa problém riešil. Uvažuje sa, že sa bude vyučovať v Župnom dome – a – dokonca v zrkadlovej sieni magistrátu...

Počet žiakov v triedach bol podstatne väčší ako dnes. V jednotriedke od roku 1922 mohlo byť len 65 žiakov (dovtedy 80) a v školách s viacerými triedami 70 detí.

V rokoch 1922 – 1924 vznikajú dve, stále prestavbou, školské budovy – na Cukrovej ul. (II. štátna ľudová škola) a na Vajnorskej ul. (IV. štátna ľudová škola), každá so 7 triedami. V roku 1927 bola postavená nadstavba nad doterajšou budovou na Edlovej ulici (dnes Podjavorinská ul.), tiež 7 tried (II. štátna ľudová a meštianska škola). Treba povedať, že aj v týchto počiatkových rokoch hoci vznikali slovenské školy/triedy, štát ktorý v tom čase aj prevzal na seba zriaďovanie škôl a odbremenil tak mesto, si strážil, aby neboli školy politicky zneužitú na odnáródňovacie účely a deklaroval, že vznikajúce národné školstvo má poslanie výhradne kultúrne.

Po roku 1925 sa filozofia zriaďovania škôl mení, Začína sa presadzovať názor, že školstvo má a musí byť aj záujmom obce/mesta. Župa komunikuje s mestom o zriadení nových 60 tried, ktoré umožnia školskú dochádzku 4 000 deťom. Mesto sa začína čoraz viac zúčastňovať na financovaní škôl. V roku 1929 vzniká prvá moderná školská budova (teda nie prestavbou starej) na Tehelnom poli s 20 triedami, vzniká Masarykova štátna a meštianska škola, ktorá má 10 chlapčenských a 10 dievčenských tried. Hoci stavbu v hodnote 5 930 000 Kč zaplatil ešte štát, mesto začalo túto sumu ročne splácať po 500 000 Kč. Následne mesto začína vystupovať už aj ako stavebník, štát uhrádza náklady osobné. Prvou novou budovou po zmene ekonomických pomerov je 20-triedna Štefánikova štátna ľudová a meštianska škola na Grösslingovej ulici z roku 1931. V tomto roku vznikajú aj dve nové malé školy, a to VII. štátna ľudová škola na Kolibe so 4 učebňami a VIII. štátna ľudová škola na Bodeho ceste (dnes Gorazdova) s piatimi učebňami. V roku 1932, tiež len z financií mesta vzniká na Jelenej ulici nová budova Štátnej ľudovej a meštianskej školy Dr. I. Dérera s 10 učebňami a v rovnakom roku novostavba Štúrova štátna ľudová škola v Masarykovej kolónii (na Trnávke) s 12 učebňami.

Mimo nových budov, lebo stále nestačilo, sa adaptovali na školy staršie budovy na Palisádach, na Westende (dnes Západný rad), mesto podporilo v roku 1928 nadstavbu cirkevnej rímskokatolíckej školy, ale prispievalo rovnako aj na prevádzku cirkevných škôl,

odborných, učňovských a súbežne podporovalo aj mnoho rôznych kultúrnych spolkov. Ako citujem zo správy z roku 1934: „...prichodí objektívne zaznamenať, že na poli kultúrnych potrieb svojho občianstva (mesto) vykonalo aj dosiaľ úctyhodnú prácu“.

Ak by sme mali na konci existencie župného zriadenia v roku 1928 základné/ludové školy rozčleniť, tak v meste bolo 5 štátnych škôl s 50 triedami a 2 958 žiakmi s väčšinou slovenských žiakov, jedna mestská s 264 žiakmi malou väčšinou nemeckých žiakov, 13 katolíckych s 63 triedami a 3 108 žiakmi s prevažujúcimi maďarskými žiakmi, jedna evanjelická a. v. s 821 žiakmi, kde 567 bolo nemeckej národnosti, a dve židovské (ortodoxná aj reformovaná) spolu so 711 žiakmi, obe hlásili len maďarských žiakov.

Žiaľ, ekonomická kríza na začiatku 30. rokov zastavila výstavbu nových budov. Nepodarilo sa postaviť plánované a už vlastne zastupiteľstvom aj schválené budovy na ulici Novomestskej (dnes Blumentálska), na Westende (Západný rad) a v Podhradí. Naďalej sa tak len adaptovali staršie priestory. Ak si pripomenieme čísla z roku 1918, tak za 15 rokov sa podaril veľký skok, v Bratislave bolo 42 ľudových škôl s 255 triedami, 18 meštianskych škôl so 110 triedami. Platila sloboda výberu, občania mohli zapísať slobodne svoje deti do škôl aj čo sa týka vyučovacej reči, ale aj slobodne či do štátnej, či do cirkevnej. Hoci vznikali najmä nové slovenské školy, neboli veľmi ukrátené ani školy s iným vyučovacím jazykom. Ešte v roku 1934 pri zápise uvádzalo 50,7 % školopovinných žiakov slovenskú národnosť (presnejšie československú, vzhľadom na vtedajšiu politiku jednotného československého národa, s dvomi jazykmi), nemeckú 28,3 %, maďarskú 16,2 % a inú 4,8 %. Presne to kopíruje národnostné zloženie podľa sčítania v 1930 bolo v Bratislave 60-tis. Čechoslovákov, 32 800 Nemcov a 18 890 Maďarov. Podľa citátu: „... (je) najspolahlivejším dôkazom toho, že sa našim spoluobčanom nemeckej a maďarskej národnosti na poli školskom dostáva všetkého a v úplnej miere, čo im patrí, ale aj opačne, že im pri poslednom sčítaní ľudu nemohlo byť ukrivdené ani v najmenej miere“.

Župné členenie v lete 1928 zaniklo. Ale ak si spomeniete, ako ťažko sa od roku 1919 rodilo národné školstvo s vyučovacím jazykom slovenským, tak v roku ukončenia župy (v jej rozšírených hraniciach tzv. veľžupy) bolo spolu 647 ľudových škôl, z toho 439 slovenských, 190 maďarských a 18 nemeckých.

Meštianske školy

Tento typ školy dnes už nemáme.

Meštianska škola (od roku 1919 aj **občianska škola**; hovorovo

meštianka, polgárka; nem. Bürgerschule, maď. polgári iskola) bol v minulosti (18. – 20. storočie) názov typu všeobecnovzdelávacej školy (pôvodne pre mestské deti) v Škandinávii, nemecky hovoriacich krajinách, rakúskej monarchii (vrátane Uhorska) a v nástupníckych štátoch rakúskej monarchie.

Bola koncipovaná buď ako alternatíva k základnej škole určenej pre široké masy (ľudovej školy), alebo, čo bolo v aj v našich krajinách, ako pokračovanie takejto základnej školy. V Uhorsku bola určená pre 10 až 13-ročné (pôvodne sčasti 10 až 15-ročné) deti, v Česko-Slovensku pre 11, 13 (výnimočne až 14-ročné) deti.

Česko-slovensko v podstate prebralo rakúsko-uhorskú školskú sústavu. V Česko-slovensku sa meštianske školy (po novom nazývané, aj keď nie všeobecne akceptovaným názvom, občianske školy) spomínajú už v predpisoch z roku 1919. Podľa školského zákona z roku 1922 sa organizácia meštianok prispôsobila tej, ktorá bola v Česku – dochádzka sa zmenila na trojročnú. Toto viedlo k zníženiu úrovne výuky v nich. Zákon č. 233/1935 o obvodových školách určoval, aby žiaci po ukončení päťročnej dochádzky pokračovali v štúdiu na meštianskych školách a na nich ukončili povinnú osemročnú dochádzku. Tento zákon sa však na Slovensku neuplatňoval dôsledne. V školskom roku 1937/1938 bolo na Slovensku 232 meštianok, 1 669 tried, 1 884 učiteľov a navštevovalo ich 71 272 žiakov. Tento počet predstavoval asi tretinu všetkých žiakov. Ostatní končili dochádzku vo vyšších triedach ľudových škôl.

V niektorých meštiankach (najmä vo väčších mestách) existovali tzv. jednoročné učebné náukobehy pri meštianskych školách, ktoré fungovali ako posledný (štvrtý) ročník. Žiaci v nich opakovali učivo a v praktickej časti si aj poznatky rozšírili.

Meštianske školy mali vyššiu úroveň ako ľudové, gymnáziám sa však nevyrovnali. Prekážala tomu nižšia úroveň pedagógov a príliš praktické a nesystematické zameranie výučby. (zdroj Wikipedia)

Meštianskych škôl bolo v Bratislave v školskom roku 1926/1927 osem, chlapčenské aj dievčenské, z toho jedna židovská chlapčenská a jedna židovská dievčenská. Spolu ich navštevovalo 2 615 žiakov.

Učňovské školstvo

Učňovské školy, vtedy ešte nazvané živnostenské školy, boli v Bratislave založené v roku 1887. Samozrejme, už pred tým existovali.

tovali jednoduchšie zákony o učňovskom vzdelávaní, napr. z roku 1872, ktorý ukladal každému remeselníkovi prinútiť svojho učňa, ak by nevedel čítať, písať a počítať, aby sa tomu naučil a prinútil ho k návšteve opakovacej večernej a nedeľnej školy. Ďalší z roku 1884 ukladal, že ak je v obci viac ako 50 živnostenských učňov, obec je povinná starať sa o zriadenie zvláštneho kurzu pre vyučovanie učňov. V roku 1887 mali školy vo vtedajšej Bratislave 770 učňov 51 rôznych živností a vyučovacím jazykom bol výlučne jazyk maďarský, hoci až 2/3 žiakov si udávalo národnosť nemeckú. Začiatky týchto škôl boli ťažké, majstri neradi púšťali svojich učňov. Vyučovalo sa večer medzi 18 a 20 hod. a v nedeľu dopoludnia od 9 do 12 hod. Vyučovacie predmety boli čítanie, písanie, počty a v nedeľu kresba. Celkovo fungovalo 12 tried, z ktorých v piatich žiaci dohánali zanedbané vedomosti z ľudových škôl. Jedna trieda bola kupecká, 6 tried remeselných. Učilo 12 učiteľov. V roku 1900 už bolo 1 177 učňov. Samostatne existovala dievčenská krajčírka škola so 127 žiačkami, z toho počtu bolo 98 nemeckej národnosti, len jedna Slovenka a jedna Češka. V roku 1914, v poslednom roku pred Veľkou vojnou, bolo učňov už 1 285. Zaujímavou postavou bol riaditeľ učňovského školstva, od 2. roku fungovania, čiže od školského roku 1888/1889 ním bol František Feigler, ktorý neúnavne riadil školy spolu 36 rokov, kým v roku 1924 odišiel do dôchodku. Zomrel v roku 1931.

V roku 1922 dochádza k osamostatneniu a zriadeniu slovenských učňovských škôl pri už spomenutej ľudovej škole na Karpatskej ulici, zapísalo sa 573 žiakov čsl. národnosti. Súbežne fungovali aj učňovské školy nemecko-maďarské. Zaujímavé bolo, že sa na nich vyučovalo viac konzervatívne podľa starého všeobecného typu škôl, na slovenských školách viac prevažovala špecializácia, pribudli nové odbory ako maliarsky, stolársky, zámočnícky, obuvnícky a krajčírsky. V roku 1926 sa začala veľká reorganizácia učňovských škôl. Školský rok sa skrátil na 8 mesiacov, všetky školy boli spojené pod jednu správu. Školy pozostávali z dvoch (vše)obecných a 28 odborných podľa remesla. Z nich bolo 13 s vyučovacím jazykom slovenským, 15 s nemeckým a 3 boli maďarské. *(Áno, súčet je 31, niekde je v pôvodnom zdroji chyba, ale nepodarilo sa mi zistiť, kde).*

Tak ako pri ľudovom školstve narážalo novovznikajúce slovenské školstvo na priestorový problém. Nebolo kde učiť. Horko-ťažko boli učňovské triedy rozmiestnené medzi osem rôznych školských budov, kde mali voľné miestnosti len v poobedňajších až večerných hodinách. Niekde sa v kombinácii s ľudovými školami učilo až na tri smeny. Bola potrebná nová budova. V roku 1924 sa začali finančné zbierky, Obchodná a priemyselná komora financovala súťaž na stavebný projekt. Mesto Bratislava darovalo pozemok na Vazo-

vovej ulici. V roku 1928 vzniklo Kurátorium pre postavenie budovy učňovských škôl v Bratislave. Hoci členstvo v kurátoriu bolo čestné a neplatené, členovia ho vnímali ako záväzné a za dva roky 26. októbra 1930 bola odovzdaná prvá hlavná časť novej školskej budovy za prítomnosti ministra školstva a národnej osvetu Dr. Ivana Déerra. Architektmi boli Jaroslav Balána a Ing.arch Juraj Grossmann. Ich projekt vyhral spomenutú architektonickú súťaž a Grossmann mal nad budovaním stavebný dozor. O dva roky neskôr 1. 9. 1932 bola dokončená druhá hlavná časť a pustili sa do tretej. Plán bol, aby všetko bolo dohotovené ku 50. výročiu vzniku učňovských škôl v roku 1937. Škola mala veľkú sálu s kinoprojekciou pre 430 miest, technickú čítareň s časopismi, prístupnú aj verejnosti. Samozrejmosťou bola aj knižnica. Fungovalo tu 12 dielní, k tomu chemické laboratórium. Ďalších 8 dielní sa pripravovalo. Pôsobilo tu 116 učiteľov. Najväčší počet žiakov spolu 2 200 bol v roku 1931. Potom počet klesol, prejavili sa vojnové roky, neprajné novej populácii, ale eufória rokov 1919 a najmä 1920 znovu o pár rokov naplnila stav žiakov. Vyučovalo sa 10 mesiacov, teoretické vyučovanie bolo prvý deň v týždni, ostatné dni boli k dispozícii majstrom v dielňach. V sobotu sa nevyučovalo vôbec. Vysoké renomé školy pritiahlo žiakov zo širokého okolia, študenti dochádzali až z Piešťan, Hlohovca, Malaciek, Trnavy, Serede i zo Šamorína. Používali sa ochranné pomôcky, pracovné obleky, pre potravinárske živnosti biele obleky/plášte. Stúpala kvalitatívna aj vizuálna a tým aj kultúrna úroveň mesta pri pohľade na v čistom oblečených žiakov.

Doplním, aj keď je materiál zameraný viac na dnešnú Bratislavu, že župa podporovala aj tzv. ľudové školy hospodárske, ktoré vznikali na vidieku a umožňovali vidieckemu obyvateľstvu lepšie vzdelanie tam, kde vzdialenosť či ekonomická situácia neumožňovala poľnohospodárskemu obyvateľstvu navštevovať školy v mestách. V roku 1928 bolo takých škôl v Bratislavskej župe spolu 33 a pripravovalo sa 5 ďalších.

Pri učňovskej škole (UŠ) ešte existovala a vlastne dodnes existuje pýcha bratislavského, dnes aj župného školstva Škola umeleckých remesiel (ŠUR), na začiatku ako večerná majstrovská škola pre osem odborov umeleckých remesiel. Založila ju v roku 1928 obchodná a priemyselná komora, za oficiálny začiatok sa berie dátum 1. 11. 1928. V roku 1933 aj pre finančné problémy škola prešla do správy mesta. Vtedy už mala 8 oddelení a 184 žiakov. Mala osobitý význam, svojou modernosťou aj umeleckým vkusom určovala smer celej výchovy aj v ostatných remeselných živnostiach. Spomeňme aspoň pár profesorov školy - Ľudovít Fulla, Gustav Malý, Mikuláš Galanda, Janko Alexy, keramička

Júlie Horová, typograf Zdeněk Rossmann, fotograf Jaromír Funke. Spoločným riaditeľom oboch škôl UŠ aj ŠUR bol (štátny) profesor Václav Vydra. Jeho meno nesie škola doteraz. V roku 1933 boli Fulla, Galanda, Horová a Rossmann vymenovaní za štátnych profesorov. Spomeniem aspoň jeden úspech a jeden neúspech školy. Prvým je slávny manifest umenia *Súkromné listy Fullu a Galandu* (dnes aj zberateľská rarita) a druhým zlyhanie ŠUR pri pokuse o vznik Umelecko-priemyslového múzea. Nevyčítajme im to, nemáme ho doteraz. Možno aj to je dôvod nášho macošského vzťahu ku bratislavskému industriálu.

Zaujímavosťou bola v Bratislave aj samostatná učňovská pokračovacia škola záhradníctva, zriaďovateľom však bolo ministerstvo poľnohospodárstva.

Na začiatku kapitoly som písal o školách, ktoré mali učňovskú mládež aspoň naučiť či doučiť čítať, písať a počítať. Učni často pôsobili u remeselníkov ako lacná pracovná sila, pre všetko. Po 50 rokoch od vzniku škôl a 15 rokoch vo vtedy novej krajine sme získali novú praktickú technickú a remeselnícku generáciu s dobrou perspektívou zamestnania v dospelosti. Na začiatku však bola osvietená bratislavská mestská vláda, ktorá pochopila a následne si vzala nad učňovskými školami svoj vlastný a úspešný patronát a podporu.

Odborné školstvo

V roku 1919 bola otvorená 4-ročná Čsl. obchodná akadémia na Palisádach. Mala 2 triedy obchodné chlapčenské a 2 dievčenské. Pokračovaním boli 2 triedy kupecké. Škola mala maďarskú pobočku na Panenskej ulici, bola to vlastne pôvodná škola založená už v roku 1885, len v roku 1919 bola zriadená československá časť. Mala spoločné administratívne riaditeľstvo. V druhej polovici 20. rokov mala 413 žiakov v 12 triedach.

Štátna priemyselná škola, Príboj. (dnes Fajnorovo nábrežie) Do štátnej správy bola prevzatá v roku 1919 – venovala sa strojárstvu, staviteľstvu. Veľká škola v školskom roku 1926/1927 mala až 445 žiakov.

Odborná škola pre ženské povolania na Dunajskej ulici. Vznikla v roku 1919 ako jednoročná škola, v roku 1925 premenená na dvojtriednu rodinnú školu a v roku 1926 rozšírená o živnostenskú pracovňu pre šitie šiat. V roku 1927 mal ústav spolu 200 žiačok v siedmich triedach.

Nemecká verejná obchodná škola bola založená v roku 1925 ako dvojtriedna škola pre chlapcov aj dievčatá. V roku 1927 mala spolu 127 žiakov.

Verejný jednoročný maďarský a nemecký ženský obchodný kurz kláštora Notre Dame. Cirkevná škola. Založený bol v roku 1917, v roku 1927 bolo v maďarskom kurze 28 žiačok, v nemeckom 43.

Hudobná a dramatická akadémia pre Slovensko. Bola založená v roku 1919 ako Hudobná škola pre Slovensko. Neskôr sa jej časť zmenila na vyššiu úroveň na Štátne hudobné a dramatické konzervatórium. Zriaďovateľom bol Hudobný a dramatický spolok pre Slovensko. Časť konzervatória sa stala samostatnou s právom verejnosti od školského roku 1926/1927 ako Hudobná a dramatická akadémia pre Slovensko s 236 žiakmi. Bez práva verejnosti ako súkromný ústav naďalej existovala aj Hudobná škola pre Slovensko s 282 žiakmi. Táto škola bola župou vždy podporovaná nemalou sumou, aj ju vnímalo ako najdôležitejší hudobný ústav Slovenska.

Mestská varhanická a hudobná škola v Redute. Má tradíciu od roku 1833, keď ju založil miestny spolok Kirchenmusicverein (spolok pre pestovanie cirkevného spevu), potom časom zanikla. Obnovená bola rovnakým spolkom ešte raz v roku 1906. Mesto Bratislava zapožičalo miestnosti a školu veľmi dotovalo. Plánom bolo vytvoriť zo školy konzervatórium. V školskom roku 1926/1927 mala 182 žiakov.

Župa podporovala aj Hudobnú školu odboru Matice slovenskej v Skalici.

Zvláštnou kategóriu výučby bola župná podpora ľudových náukobehov občianskej výchovy. Boli zriadené okresné osvetové zbory vo všetkých 15 okresoch. V Bratislave existoval Osvetový zväz pre Slovensko, ktorý pre župu plnil úlohy župného osvetového zboru a pre mesto Bratislava účinkoval ako okresný osvetový zbor. Organizoval prednášky, divadelné kurzy, kino a bábkové predstavenia, ľudové besedy, detské besiedky, výstavy, koncerty a slávnosti. Osvetový zväz podporoval vznik verejných knižníc a dokonca zaobstaral pre župu 10 putovných/pojazdných knižníc. Župa podporovala aj tzv. Robotnícku akadémiu pre Slovensko v Bratislave a Slovenskú školu robotnícku v Bratislave. Čiže už vtedy vnímali, že vzdelanie musí byť zabezpečované aj mimo škôl a malo by byť celoživotné.

Stredné školy:

Československé štátne reálne gymnázium., Grösslingova ulica, „Gamča“ S tradíciou od roku 1557, škola zažila pády i vzostupy, reformáciu aj nový rozmach katolicizmu, vyučovaciu reč latinskú, krátko nemčina a od roku 1844 maďarčina a zase po prehre revolúcie nemčina. Od roku 1850 c. a k. katolícke gymnázium s nemčinou, potom po ústupe absolutizmu pribúda maďarčina, v rokoch 1885 až 1919 bola jediným vyučujúcim jazykom maďarčina. V roku 1919 malo 757 žiakov, z toho 642 žiakov maďarských, 86 Nemcov a 28 Slovákov a 1 Rumun. V máji 1919 sa zmenilo na Štátne reálne gymnázium a vyučovacia reč sa pomaly menila na slovenskú. V školskom roku 1926/1927 malo 661 žiakov, z toho 76 dievčat.

Československé štátne dievčenské reálne gymnázium na Dunajskej ulici. Založené v roku 1883, z bývalého dievčenského učiteľského ústavu sa zmenilo na maďarskú kráľovskú štátnu vyššiu dievčenskú školu, ktorá v rokoch 1916/17 sa zmenila na dievčenské gymnázium. Československá štátna správa prevzala školu od 1. 5. 1919 a od 1. septembra získala tento názov. V školskom roku 1926/27 malo 350 študentiek v 8 triedach a v 4 pobočkách.

Československá štátna reálka na Telocvičnej ulici (dnes Zochova ul.). Založená mestom v roku 1850 ako škola s vyučovacím jazykom nemeckým. Zaujímavosťou bolo, že žiaci slovenského pôvodu mali aj povinný predmet slovenčina. V roku 1886 bola zoštátnená a vyučovací jazyk, ako v tom čase sa stalo bežným, sa zmenil na len maďarský. V rokoch 1919/1920 sa zmenila na štátnu školu s vyučovacím jazykom slovenským, ale boli pri škole zachované pobočky nemecká aj maďarská, ako polosamostatný osobitný ústav. V školskom roku 1926/1927 mala škola 440 študentov.

Československý štátny koedukačný učiteľský ústav na Lazaretskej ulici. Založený bol už v roku 1872 ako štátny dievčenský maďarský ústav. Od 1. septembra 1919 už pôsobil ako ústav slovenský. Od roku 1922 bol premenený na ústav koedukačný. V školskom roku 1926/1927 bolo v ústave 63 študentiek a 38 študentov. Pri ústave je aj maďarský kurz pre učiteľov a pripojená aj štvortriedna cvičná („tréningová“) škola, kde bolo 101 žiakov.

Československé štátne reálne gymnázium s vyučovacím jazykom nemeckým na Palisádach. Prapôvodne vznikol už v roku 1606 ako bývalé evanjelické a. v. lýceum, s vyučovacou rečou latinskou a sídlil zo zadnej strany dnešného jezuitskeho kostola. V roku 1672 bola škola aj oba kostoly evanjelikom odobraté a učiteľia vyhnaní.

Po rôznom putovaní a úpadku škola sa opäť pozdvihla v roku 1714 pod vedením Mateja Bela. Po turbulentnom 19. storočí, keď sa menil charakter školy aj vyučovacie jazyky, v roku 1918 malo lýceum 8 gymnaziálnych tried s vyučovacou rečou maďarskou a štyri s nemeckou. Škola bola zoštátnená od 1. októbra 1923 a zmenená na ústav s nemeckou vyučovacou rečou. V školskom roku 1926/1927 tu bolo 19 tried a 8 pobočiek a spolu 483 študentov, z toho 176 dievčat. Na Nových Sadoch (dnes Kuzmányho ulica) existovali aj maďarské pobočky Československého štátneho reálneho gymnázia, v školskom roku 1926/1927 mali 8 tried a 438 študentov, z toho len 84 dievčat.

Rímsko-katolícky maďarský ženský učiteľský ústav rádu svätej Voršily (Uršuly) na Hummelovej ulici (dnes Nedbalova ul.). Založený v roku 1893, obnovený v rokoch 1919/1920. V školskom roku 1926/1927 mal ústav 96 žiačok, ale k tomu aj päťtriednu cvičnú (základnú) školu a materskú školu a kurz pre vzdelávanie pestúnok.

Za seba musím povedať, že som konečne pochopil tých slávnych a známych (aj z filmov z prvej republiky) učiteľov/učiteľky minulosti, absolventov učiteľských ústavov, kde sa priamo učili, ako sa pracuje s deťmi. Mali na to trenažér – cvičné školy. Aj to bolo sito, ktoré vytriedilo ľudí, čo by s deťmi nevedeli či nechceli pracovať. Vlastne aj prijímacie skúšky na učiteľské ústavy boli takými menšími talentovými skúškami. Kedy sa dnes absolvent pedagogickej školy, v ktorom ročníku, dostane do reálnej školy v rámci pedagogickej praxe?

Vysoké školy

Na úvod som konštatoval, že tento materiál sa nebude zaoberať univerzitami či vysokými školami.

Musím ale spomenúť podporu študentom aj inštitúciám.

Bratislavská župa podporovala študentov a to štipendiami a podporovala aj inštitúcie, ktoré poskytovali študentom ubytovanie a stravu, aby umožnila štúdium osobám z chudobnejších pomerov. Spomeniem aspoň rozpočet na rok 1928, keď na štipendia bolo určených 40 000 Kč a pre študijné inštitúcie 45 000 Kč. Župa podporovala najmä študentov pôvodom z Bratislavy, iným ako bratislavským študentom bola podpora/štipendium poskytované len výnimočne. Spomeniem aspoň dve najdôležitejšie študentské inštitúcie, a to Spolok pre postavenie univerzitnej koleje a akademickej menzy v Bratislave a Spolok sv. Svorada v Bratisla-

ve. Podporovala ich účelovými príspevkami na stavbu, ale aj priamo tým, že pre vysokoškolských študentov z Bratislavskej župy zakúpila miesta na internátoch. V internáte univerzitnej koleje boli zakúpené dve miesta po 50 000 Kč a v internáte Svoradov 6 miest za celkovú sumu 50 000 Kč. O obsadení týchto miest potom rozhodovala sama župa.

Župné členenie Slovenska skončilo po desiatich rokoch 30. júna 1928. Na rozvoj duchovného života v Bratislave vrátane kultúry a školstva mala župa v prvom desaťročí svojej existencie mimoriadny vplyv aj veľké zásluhy. Neriešila len úzko regionálne problémy, ale vďaka svojej polohe i dobrej hospodárskej úrovni vnímala svoju úlohu ako celonárodnú a celoštátnu. Naplnila svoju povinnosť zveľaďovať umenie, literatúru, vedu a školstvo, ktoré sa koncentrovalo aj koncentruje v hlavnom meste Slovenska. To je jej odkaz aj výzva pre dnes už obnovený BSK – Bratislavskú župu.

Použitá literatúra:

Pamätník župy Bratislavskej. V Bratislave, z príležitosti 10. výročia založenia Československej republiky a k zachovaniu pamiatky bývalej župy XV. vydal Župný výbor v Bratislave 1928.

1919 - 1934. Pamätný spis na oslavu 15. výročia príchodu československej vlády do Bratislavy. Vydalo Hlavné mesto Slovenska nákladom vlastným, 1934.

STRELINGER, Desider (Zost.). *Zlatá kniha mesta Bratislava 1928.* Bratislava: Českoslovakia, 1928.

Mgr. Martina Kočí, Múzeum školstva a pedagogiky

Školské pamiatky a Múzeum školstva a pedagogiky

Múzeum školstva a pedagogiky (MŠaP) je špecializované pracovisko rezortu školstva s celoštátnou pôsobnosťou. Jeho zriaďovateľom je Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, organizačne je začlenené pod Centrum vedecko-technických informácií SR. Jeho poslaním je zhromažďovať, dokumentovať, odborne spracovávať a ochraňovať, vedecky zhodnocovať a prezentovať hmotné dokumenty z dejín školstva a pedagogiky na Slovensku.

Výstava MŠaP 00045, ktorá bola inštalovaná v roku 2015 pri príležitosti 45. výročia múzea.

Múzeum vzniklo v roku 1970¹ ako oddelenie Slovenskej pedagogickej knižnice a tento rok oslávilo 50. výročie vzniku. Za polstoročie zhromaždilo vo svojich zbierkach takmer 50 000 zbierkových predmetov. **Akvizičná činnosť** – teda nadobúdanie zbierkových

1 Múzeum vzniklo rozhodnutím kolégia ministra školstva SSR zo dňa 17. augusta 1970.

predmetov, je jednou zo základných odborných činností múzea.² V prípade Múzea školstva a pedagogiky sa jej koncepcia v priebehu rokov menila. Jeho zakladatelia zadefinovali, že sa má zamerať na zbieranie historických dokumentov zo školstva a pedagogiky na Slovensku od najstarších čias až po súčasnosť. Zbierky mali tvoriť fotografie a rukopisy pedagógov a učiteľov, obrazy škôl, učebné poriadky a plány, učebnice, správy škôl, rozličné písomnosti o školách, rozpočty škôl, učebné pomôcky, učiteľské zbory, doklady o spolkovej činnosti učiteľov, študentských spolkov atď.³ Zbierky sa mali nadobúdať vlastnou zbierkovou činnosťou múzea, „z darov organizácií a jednotlivcov, na základe prevodu zbierkových predmetov od organizácií dohodou alebo jednostranným opatrením, výmenou so zahraničím s múzeami obdobného charakteru, kúpou od organizácií a od súkromníkov“.⁴ Prvotná akvizičná koncepcia teda zodpovedala predstave múzea ako dokumentačného pracoviska zhrňajúceho informácie o tom, kde sa, aký materiál z histórie školstva nachádza. Podľa návrhu sa predpokladalo, že inštitúcie, ktoré vlastnia školské artefakty, ich dislokujú novovzniknutému múzeu. Predpokladalo sa tiež, že sa získajú slovenské materiály zo stálej výstavy *Československá škola v minulosti a prítomnosti* v Múzeu J. A. Komenského v Prahe. Zo Slovenskej pedagogickej knižnice sa mal urobiť výber z fondov gymnaziálnych knižníc, ktoré predstavovali literatúru 19. a 20. storočia. Zo zbierky 12 000 výročných školských správ sa mali vybrať tie, ktoré pochádzali z územia Slovenska.⁵ Tieto predstavy sa napokon nerealizovali.

Koncepcia zbierkotvornej činnosti múzea vypracovaná v roku 1972 jeho vtedajším vedúcim Viktorom Šándorom sa od tej prvotnej veľmi nelíšila. Múzeum sa malo zamerať na zbieranie písomných dokumentov, obrazového a fotografického materiálu, učebných pomôcok, školského zariadenia a kníh. Vzhľadom na nevyriešené priestorové problémy múzea sa v prvých rokoch jeho existencie nadobúdali len predmety nenáročné na uloženie, najmä listinné a knižné materiály, prípadne predmety malých rozmerov.

2 Akvizičná činnosť je definovaná ako cielavedomý a systematický proces získavania predmetov kultúrnej hodnoty na účel ich trvalého uchovávanania, následného odborného spravovania a vedeckého skúmania s cieľom využiť ich informačnú a výpovednú vedeckú, historickú, kultúrnu a umeleckú hodnotu v prezentačných a výchovno-vzdelávacích aktivitách múzea alebo galérie. Zákon č. 206/2009 o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona SNR č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov, § 9, ods. 2. Znenie zákona o múzeách a galériách nájdete napr. na adrese <https://www.epi.sk/zz/2009-206>.

3 Návrh na zriadenie Múzea pedagogiky a školstva na Slovensku, Bratislava, 4. apríl 1970, s. 1 – 2, EPM MŠaP, prírastkové číslo (ďalej príř. č.) PM 0145/1999, 820/1999.

4 Tamže, s. 2.

5 Tamže, s. 10.

V roku 1978 bola Slovenská pedagogická knižnica spolu s múzeom pričlenená k Ústavu školských informácií. V organizácii, ktorá mala diametrálne odlišnú náplň práce, sa potreby múzea dostali na okraj záujmu, čím sa jeho rozvoj zbrzdil. Novou etapou v živote múzea bolo prijatie vládneho dokumentu o komplexnej dokumentácii obdobia výstavby socializmu v roku 1981.⁶ Na jeho základe mali byť zakladané alebo rozvíjané už existujúce dokumentačné centrá múzejného typu a vytvárané podmienky na dokumentáciu jednotlivých rezortov. Múzeum školstva sa tak stalo ústredným múzejným pracoviskom v oblasti školstva a pedagogiky

Vysvedčenie z chlapčenskej meštianskej školy vo Vrbovom zo školského roku 1914/1915

a bolo personálne posilnené. Jeho postavenie v materskej organizácii sa však nezmenilo. Následne bola v roku 1983 vypracovaná a schválená nová koncepcia rozvoja múzea,⁷ ktorá mala zmeniť a rozšíriť aj jeho akvizičnú činnosť. Koncepcia napokon nebola dôsledne plnená a kvôli pretrvávajúcim priestorovým problémom zostávalo múzeum naďalej viac-menej len informačným a dokumentačným pracoviskom pre dejiny školstva a pedagogiky na Slovensku.⁸ Ešte koncom 80. rokov 20. storočia nebol zbierkový fond múzea veľmi rozsiahly. Zaevidovaných bolo len niečo vyše 500 predmetov. Išlo o jednotliviny z oblasti didaktickej techniky, učebných pomôcok a zariadení. Zaujímavá bola zbierka symboliky slovenských vysokých škôl či knihy historickej knižnice bývalého gymnázia v Lučenci.

- 6 Dokument *Zásady komplexnej dokumentácie obdobia výstavby socializmu* bol schválený uznesením vlády SSR č. 200/1981.
- 7 Slovenská pedagogická knižnica a Ústav školských informácií. Návrh koncepcie rozvoja Múzea školstva a pedagogiky. Bratislava. 27. decembra 1983, 11 s., EPM MŠaP, prír. č. PM 0117/1999, 820/1999. Jelínková, Michaela: *Dejiny múzea školstva a pedagogiky*. Rigorózna práca. FiF UK, Bratislava, 2017, s. 33.
- 8 Jelínková, Michaela: *Dejiny múzea školstva a pedagogiky*. Rigorózna práca. FiF UK, Bratislava, 2017, s. 36.

Veľký posun v tvorbe zbierkového fondu múzea nastal po roku 1989, keď do múzea nastúpila mladšia generácia pracovníkov. Zmenila sa aj celková koncepcia práce. Zbierkotvorná činnosť sa stala najdôležitejšou a bola chápaná ako predpoklad rozvoja ostatných múzejných činností. Pracovníci múzea začali vykonávať systematický terénny výskum. Jeho podstata spočívala v osobných návštevách škôl, školských zariadení a úradov v jednotlivých regiónoch Slovenska, na základe ktorých si kurátori urobili prehľad výskytu školských pamiatok a často mnohé z nich získali darom do zbierkového fondu múzea.⁹ V roku 2000 sa múzeum presťahovalo do nových priestorov na Hálovej ulici v Bratislave-Petržalke. Hoci do prenájmu získalo len časť bočného traktu budovy základnej školy, dočasne sa tým vyriešili jeho priestorové problémy. Základom zbierkotvornej činnosti pracovníkov MŠaP zostával aj v tomto období terénny výskum na školách v jednotlivých regiónoch Slovenska. Zameranie zbierkotvornej činnosti na určitý druh predmetov sa menil v súvislosti s aktuálnymi potrebami, často súvisiacimi najmä s prípravou výstavných projektov.¹⁰

Počítadlo z obdobia 1. ČSR

Drevená dvojmiestna lavica, 30. roky 20. storočia

Od roku 2009 došlo z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov k útlmu výjazdov pracovníkov do terénu. Akvizičná činnosť v tomto období nebola cieľená a systematická, skôr náhodná. Akvizície sa získavali prevažne darmi jednotlivcov, ktorí múzeu ponúkali predmety z vlastnej iniciatívy. Tak je to v podstate až do súčasnosti, nakoľko sa múzeum v posledných rokoch pripravovalo

9 Tamže, s. 52.

10 Tamže, s. 78.

na sťahovanie do nových priestorov a systematická zbierkotvorná činnosť bola z tohto dôvodu pozastavená.

Zbierkový fond múzea zahŕňa takmer 50 000 zbierkových predmetov, ktoré sú rozdelené na niekoľko podfondov:

- **trojrozmerný fond** (8 125 ks) – z hľadiska obsahu je najrôzno-rodejší. Zahŕňa školský nábytok a zariadenie tried, takže podľa potreby dokážeme zrekonštruovať dobovú triedu viacerých období. Bohato sú tu zastúpené učebné pomôcky a nástenné tabule na rôzne vyučovacie predmety, písacie potreby, ale i didaktická technika a iný školský inventár;
- **knižný fond** (20 059 ks) – jeho základ tvoria učebnice, ale obsahuje tiež pedagogickú literatúru, metodiky pre učiteľov, výročné školské správy či pamätnice škôl. Do tohto fondu patria i najstaršie zbierkové predmety, ktoré múzeum vlastní, a to prvotlače z 15. storočia;
- **listinný fond** (4 909 ks) – obsahuje originálne dokumenty školskej administratívy, triedne knihy a výkazy, ale i zošity, prípravy učiteľov, žiacke knižky, indexy a pod. Veľmi bohatá je zbierka vysvedčení;
- **fond časopisov** (6 694 ks) – tvoria pedagogické i školské časopisy z rôznych období;
- **fond školských filmov** (4 230 ks) – uchováva takmer kompletnú zbierku prvých školských filmov natočených na Slovensku v 40. rokoch 20. storočia na pôde Ústavu pre školský a osvetový film (tzv. Školfilm), ale aj ďalšie filmy s rôznorodou tematikou používané vo vyučovacom procese až do 80. rokov 20. storočia;
- **fond audiovizuálnych médií** (2 914 ks) – zahŕňa učebné pomôcky vo forme diafilmov, diafónov, magnetofónových pásov, počítačových programov a platní;
- **fond fotografií** (339 ks) – vizuálne atraktívny fond dobových fotografií z vyučovania, zo života školy či školských budov a interiérov.

Fyzikálna učebná pomôcka - Hartlova optická doska, 20. - 30. roky 20. storočia

Prvé vydanie *Ratio educationis* z roku 1777

Zbierkové predmety sú základom pre ďalšie odborné činnosti, ktoré múzeum vykonáva.

Dokumentačná činnosť spočíva v odbornej evidencii zbierkových predmetov, ktorá je vedená dvojstupňovo. Prvotná (chronologická) evidencia zhromažďuje základné informácie o danom predmete a o jeho pôvode. Druhotná evidencia má už charakter výskumu. Pre každý predmet vzniká podrobný katalogizačný záznam, ktorý zhromažďuje informácie o jeho vzhľade, materiálovom zložení, ale i využití, príbehu, kontexte či historickej hodnote. Múzeum každoročne odovzdáva záznamy druhostupňovej evidencie do Centrálnej evidencie múzejných zbierok (CEMUZ), ktorej cieľom je vybudovanie jednotného vedomostného systému múzeí na Slovensku a sprístupnenie výsledkov práce kurátorov širokej verejnosti. Súčasťou dokumentácie je aj fotodokumentácia a digitalizácia zbierkových predmetov prostredníctvom najnovších technológií. Vďaka spolupráci s digitalizačným centrom Múzea Slovenského národného povstania máme k dispozícii 3D panorámy kolekcie školských predmetov. Podarilo sa nám tiež zdigitalizovať zbierku vysvedčení či časť zbierky nástenných tabúl. Takto sú k dispozícii bádateľom bez toho, aby boli ohrozené originály.

Ochranná činnosť je zásadným predpokladom uchovania zbierkových predmetov v optimálnom stave. Primárne spočíva v ich správnom uložení v depozitárnych priestoroch múzea, vo vhodných technicko-klimatických podmienkach prispôbených jednotlivým druhom materiálov, z ktorých sú predmety vyrobené a v pravidelnom monitorovaní a udržiavaní týchto podmienok. Cieľom tejto činnosti je minimalizovať negatívne vplyvy vonkajšieho prostredia na kondičný stav zbierkových predmetov a spomaliť prirodzený proces ich degradácie. Sťahovanie múzea vytvorilo priestor pre nové moderné vybavenie depozitárov, čím sa kvalitatívne zlepšili naše podmienky pre túto činnosť.

Gravírovaná kožená školská taška, prvá polovica 20. storočia

K ochrane zbierkových predmetov prispieva aj ich ošetrovanie konzervovaním a reštaurovaním, ktoré vykonáva interne múzejný reštaurátor i externí partneri. Aj v tomto smere bolo pre múzeum sťahovanie prínosom, pretože nová budova poskytla veľkorysejšie priestory pre reštaurátorskú dielňu, ktorej možnosti boli v predchádzajúcom pôsobisku veľmi obmedzené.

V oblasti reštaurovania je obojstranne prínosná spolupráca múzea s Ateliérom reštaurovania výtvarných diel vytvorených na papieri Vysokej školy výtvarných umení, ktorého študenti okrem reštaurovania našich zbierkových predmetov sú zapojení i do výskumu a monitoringu ich stavu pred a po reštaurovaní.

Vedecko-výskumná činnosť sa sústreďuje na skúmanie dejín školstva a pedagogiky na Slovensku. Jej výsledky sú pretavené do scenárov expozícií a výstav, ale i do publikácií, odborných štúdií i popularizačných článkov či príspevkov na odborných konferenciách. Múzeum vydáva vlastný internetový časopis *Historicko-pedagogické fórum*, ktorý prináša nové poznatky z dejín pedagogiky a školského múzejníctva i od externých prispievateľov. Ponúkame aj metodické, bádateľské a informačné služby v oblasti našej špecializácie.

Výstava Prvé slovenské gymnázium Revúca. 150 rokov

Pre verejnosť najviac viditeľnou je **kultúrno-prezentačná činnosť**. Tá využíva výsledky ostatných odborných činností, bez ktorých by nemohla existovať. Sprístupňuje zbierkový fond i výsledky výskumnej práce formou autorských výstav, podujatí či prednášok

pre odbornú i širokú návštevnícku verejnosť. Výsledky svojej práce prezentujeme aj na webovej stránke a sociálnych sieťach.

V posledných rokoch sa múzeom intenzívne venuje rozvíjaniu **vzdelávacej činnosti**, označovanej ako múzejná pedagogika. Múzeum je z hľadiska vzdelávania špecifickým priestorom, kde zbierkové predmety sú nezastupiteľnou učebnou pomôckou a prostriedkom pre neformálne vzdelávanie. Pedagógom múzejné vzdelávacie programy umožňujú neopakovateľným spôsobom oživiť a zatriktívniť vyučovanie a prehĺbiť poznanie žiakov či študentov.¹¹ Úlohou vzdelávania v našom múzeu je interaktívnym a zážitkovým spôsobom priblížiť návštevníkovi školskú históriu. Aj v nových priestoroch plánujeme ponúkať širokú škálu programov približujúcich dobové vyučovanie, rôzne aspekty vzdelávania i programy rozširujúce poznatky k aktuálnym výstavám.

Vzdelávací program *Od griflika po pniace pero*.

11 FRIŠOVÁ, Eva - BAČOVÁ, Darina. Múzejná pedagogika v edukácii žiakov. In *Pedagogické rozhľady*, 2019, č. 2, s. 11 - 13.

Obnova školskej pamiatky ako nového sídla múzea

Ako už bolo spomenuté, na sklonku roku 2019 sa múzeum školstva presťahovalo do nových priestorov. Završila sa tak takmer 50-ročná snaha o jeho dôstojné sídlo. Múzeum počas svojej existencie niekoľkokrát zmenilo adresu, vždy však išlo o „provizórne“ umiestnenie, ktoré nezodpovedalo predstavám o modernej múzejnej inštitúcii.

Bývalá škola v Devínskej Novej Vsi, súčasné sídlo múzea

Dlhodobé snahy o umiestnenie múzea do pôvodnej školskej budovy, ktorá by sama osebe bola „exponátom“, sa podarilo naplniť v roku 2016, keď získalo do užívania budovu školy v miestnej časti Devínska Nová Ves a tiež finančné prostriedky na jej rekonštrukciu.

Škola bola postavená v roku 1926. Ide o jednoposchodovú budovu, na svoju dobu moderne a účelne navrhnutú. Pozostávala z dvoch tried na prízemí a štyroch na poschodí, z riaditeľne, zborovne, dvoch kabinetov, bytu školníka priamo v budove školy a bytu riaditeľa v prístavbe. Vedľa školy bola vykopaná studňa s veterným čerpadlom, ktoré zásobovalo vodojem na povale školy a hydrant pre blízke usadlosti. Zároveň vodou zásobovala chlapčenské a dievčenské toalety na prízemí i poschodí. V roku 1931 bola budova elek-

trifikovaná.¹² Za autora projektu je tradične označovaný významný architekt Milan Michal Harminc, čo je aj zvečnené na pamätnej tabuli na priečelí budovy. Archívny výskum však tento fakt nepotvrdil.¹³

Keď v roku 2016 získalo múzeum budovu do užívania, stálo pred neľahkou úlohou zrekonštruovať ju tak, aby zostala školskou pamiatkou a zároveň zmenila svoj účel.

Koncept rekonštrukcie vychádzal z dvoch premís – prvou bol fakt, že budova bývalej školy, vyhlásená za miestnu kultúrnu pamiatku, si zachovala pôvodný vzhľad, dispozíciu a architektonické prvky a je teda živým dokladom školskej architektúry daného obdobia. Druhou bola nevyhnutnosť jej adaptovania pre potreby múzejnej inštitúcie, t. j. vytvorenia expozičných a depozitárnych priestorov pre takmer 50-tisícový zbierkový fond, zázemia pre reštaurátora, múzejného pedagóga a ďalších odborných pracovníkov, ktoré by zodpovedali požiadavkám múzea 21. storočia. Bývalá škola sa teda mala pretvoriť na moderný múzejný priestor, pričom malo byť citlivo zachovaných čo najviac prvkov pôvodnej školskej architektúry.

Architektonická štúdia a následne vypracovaný projekt rekonštrukcie preto akceptoval pôvodnosť architektúry, nechcel ju meniť, len dopĺňať. Pôvodný vzhľad si zachovalo centrálné schodisko, ktoré prepája všetky podlažia, chodby i toalety. Dispozične sa nemenili ani bývalé triedy, len došlo k ich prepojeniu pre potreby budúcich výstav. Dôsledne sa dodržala jednoduchá farebnosť stien aj podláh. Jedinými zásadnými zásahmi do interiéru budovy bolo prepojenie bývalého školníckeho bytu s pôvodnou chodbou a novovybudované priečky, ktoré na prvom i druhom poschodí oddeľujú služobné časti múzea od verejných, určených pre návštevníkov. Ich

12 MICHALIČKA, Vladimír – SLEZÁKOVÁ, Miroslava. *História školstva v Devínskej Novej Vsi*. Bratislava: Archív Múzea školstva a pedagogiky, 2017, s. 5.

13 Viac pozri tamže, s. 7 – 8.

nepôvodnosť je odlišená aj farebne. Kvôli ochrane zbierok boli zamurované jedny dvere na prízemí, ich pôvodné umiestnenie však zostalo naznačené v reliéfe. Zásahom do exteriéru budovy sú dva vchody pre budúci výťah, ktorý zatiaľ nebol realizovaný z finančných dôvodov.

Pri rekonštrukcii bola tiež odhalená pôvodná železobetónová konštrukcia stropu, ktorá v dobe výstavby školy bola veľmi moderným, progresívnym a vôbec nie bežným prvkom. Preto sme sa rozhodli ju v jednej miestnosti nechať priznanú, a tak prístupnú verejnosti ako doklad progresívnosti jej projektanta.

Zrekonštruovaná budova, ako doklad školskej architektúry medzivojnového obdobia, bude vhodným rámcom expozície, ktorú pripravujú pracovníci múzea. Návštevníci sa tu budú môcť oboznámiť s vývojom vzdelávania a školstva na území Slovenska v priebehu trinástich storočí – od príchodu Cyrila a Metoda po vznik samostatnej Slovenskej republiky.

Veríme, že múzeum už čoskoro otvorí svoje brány verejnosti, ktorá okrem výstav bude mať možnosť obdivovať interiér tejto neuhnutelnej školskej pamiatky.

Mgr. Sabina Jankovičová, ArtD.

Výnimočná stredná škola v dejinách Bratislavského kraja – Škola umeleckého výtvarníctva Jozefa Vydru

Stredná škola umeleckého priemyslu Jozefa Vydru má za sebou niekoľko desaťročí úspešného fungovania, stovky absolventov, ktorí prispeli k formovaniu kultúrneho života nielen v Bratislavskom kraji, ale aj celoslovensky. Škola prešla niekoľkými etapami vývoja, ktoré záviseli predovšetkým od spoločensko-politickej situácie. Menila sa štruktúra školy, rozširoval sa počet oddelení a menil sa aj názov školy.

Pred druhou svetovou vojnou fungovala Škola umeleckých remesiel (ŠUR), ktorá sa stala základom a zdrojom inšpirácie pre umelecké vzdelávanie aj po vojne. V roku 1945 vznikla Stredná škola umeleckého priemyslu a dodnes jej prischlo hovorové označenie „šupka“.

Ludovít Fulla, obálka časopisu, 1929

Samotná „šupka“ sa k odkazu svojej predchodkyne ŠUR hlási a toto spojenie sa automaticky zaužívalo. Či má toto prepojenie skutočné opodstatnenie je otázne, objektívne je skôr na úrovni inšpirácie a personálneho prepojenia. Škola umeleckých remesiel mala zámery možno podobné ako má súčasná „šupka“, no nevieme nakoľko vedome na jej odkaz nadväzovali pedagógovia medzi rokmi 1945 – 1989, keď nebolo možné sa k jej odkazu verejne hlásiť. Školu založenú v roku 1945 by v skutočnosti bolo možné vnímať ako samostatný fenomén,

ale z emocionálnych dôvodov je zaužívané vnímať obe školy ako dve podoby tej istej inštitúcie.

Škola umeleckých remesiel získala v kontexte slovenskej kultúry 20. storočia významné miesto ako centrum nových ideí. Koncentrovali sa tu najnovšie princípy úžitkovej aj voľnej tvorby, ktoré boli v tom čase najlepšie zadefinované na Bauhause či VCHUTEMASE. Tu sa stretli a spolupracovali významní slovenskí a českí výtvarníci, architekti a fotografi, prebiehali tu diskusie o modernom umení a kultúre, o potrebe integrovania súčasných poznatkov do každodenného života. Umenie a úžitková tvorba mali pozdvihnúť kvalitu života. Na pôde ŠUR sa konali prednášky významných zahraničných hostí, ktorí inšpirovali domácich študentov, ale aj ich učiteľov. Škola umeleckých remesiel bola pôdou pre šírenie nových myšlienok a jedným z centier slovenskej moderny.

Obálky výročných správ ŠUR

Ako prvé boli v roku 1928 otvorené večerné kurzy kreslenia a reklamného aranžovania. V roku 1930 bola inštitúcia nazvaná Škola umeleckých remesiel uvedená ako majstrovská škola pri učňovských školách. Jej zakladateľom bol český vedec Jozef Vydra, ktorého záujem siahal od umenia, cez etnografiu, históriu umenia po pedagogiku. Jozef Vydra oslovil pre pedagogickú prácu na škole vynikajúcich, prevažne mladých výtvarníkov z Čiech a Slovenska. Ľudovít Fulla, Mikuláš Galanda, Ferdinand Hrozinka, František Malý, Zdeněk Rossmann, Jaromír Funke, Júlia Horová, František Reichentál, František Troster, Ladislav Kožehuba, Karel Plicka, Josef Vinecký, Emanuel Margold, František Kalivoda boli všetko významní tvorcovia s praxou a stali sa z nich pedagógovia novej školy v hlavnom meste Slovenska. Dostali príležitosť svoje myšlienky a nápady prezentovať na pôde školy a odovzdávať svoje poznatky a skúsenosti mladým tvor-

com. Cieľom školy bolo usmerniť tvorbu študentov smerom k jednoduchosť, účelnosti a hospodárnosti pri realizácii výrobku. Štruktúra školy pozostávala z oddelení rozdelených do dvoch kategórií: maliarske (Ludovít Fulla), móda a textil (František Malý) a keramické (Júlia Horová) spadali do kategórie bytová kultúra. Grafické oddelenie (Zdeněk Rossman), fotografické (Jaromír Funke) a aranžérske (František Reichentál, Ferdinand Troster) patrili do oblasti propagácie a reklamy. Drevorobné a kovorobné oddelenia spolupracovali so všetkými ostatnými. Zámerom bola úzka spolupráca medzi oddeleniami. Zároveň sa na ŠUR konali aj detské kurzy (maľovanie, kreslenie, modelovanie, tkanie), v rámci ČSR jediné svojho druhu.

Dôležitou ideou bola úcta k materiálom, ich prirodzeným vlastnostiam a ich vyzdvihnutie v konečnom pôsobení diela. Študenti prostredníctvom cvičení získavali poznatky a skúsenosti z pravidiel kompozície, pôsobenia farieb, kontrastov. Práca s farbami a tvarmi, rovnako ako s rozmanitými materiálmi viedla k vedomému využívaniu možností pôsobenia farieb, tvarov a fyzických vlastností materiálu. Zrejme v rámci týchto cvičení na pôde ŠUR vznikali na Slovensku prvé abstraktné diela, koláže, montáže, asambláže, hoci ich cieľom bolo len cvičné overovanie si zásad kompozície a kombinovania materiálov.

Knižná obálka, grafické oddelenie, 1932

Hlavným cieľom školy bolo preniesť poznatky do praxe a kultivovať vedomie spoločnosti v oblasti moderného spôsobu bývania. Spotrebný tovar, napríklad nábytok mal byť funkčný, praktický, lacný, ale estetický, rovnako ako textil, riad a iné predmety dennej potreby. Jednotlivé oddelenia ŠUR tvorili návrhy v oblasti plagátu, typografie, scénografie, knižné obálky, letáky a iné reklamné materiály, ktoré svojou formou, prehľadnou vizualitou a výtvarným riešením predstavovali v danej dobe skutočne najaktuálnejší trend na európskej úrovni.

K progresu na pôde školy prispeli aj prednášky zahraničných hosťov, ktorí pôsobili aj na Bauhause. V roku 1931 tu prednášal László Mo-

holy-Nagy. V ďalších rokoch to boli Jan Tschichold, Erno Kállai, v roku 1936 Hannes Meyer. Ďalší prednášajúci prichádzali z Čiech: Karel Teige, Bohuslav Fuchs, Adolf Hoffmeister, Jan Sudek, Zdeněk Pešánek.¹

O kvalite školy hovoria zachované školské práce a návrhy, ako aj práce absolventov a predovšetkým úžitková aj voľná tvorba samotných pedagógov, ktorí patria k významným predstaviteľom slovenskej moderny. Škola bola zrušená štátnym zásahom v roku 1938, pretože jej zameranie nevyhovovalo novej garnitúre slovenského štátu. Českí pedagógovia museli odísť.

ŠUP - SŠUP - ŠUV

Štátna umelecko-priemyselná škola v Bratislave bola založená v roku 1945 z iniciatívy Povereníctva školstva a osvetu. Riadením novovzniknutej školy bol poverený

Rudolf Hornák, ktorý dovedty vyučoval na Štátnej odbornej keramickej škole v Modre. Do Modry bolo presunuté keramické oddelenie zrušenej ŠUR aj s vybavením dielne. Učebné plány keramickej školy v Modre zostavila Júlia Horová-Kováčiková, ktorá učila na ŠUR.

Jaromír Funke, Sklenené objekty, 1933

Prvý školský rok 1945/46 bolo na novej škole v Bratislave otvorené len keramické oddelenie.² V školskom roku 1946/47 sa škola rozšírila o ďalšie tri oddelenia: fotografické, grafické a vnútornej architektúry a riaditeľom školy sa stal od 1. 9. 1946 Jozef Chovan.³ Až do

1 Viac k ŠUR pozri MOJŽIŠOVÁ, Iva, ŠUR. In *Art School ŠUR+ŠUP+ŠUV 75*. Bratislava: Slovart, 2007; MOJŽIŠOVÁ, Iva. *Škola moderného videnia*. Bratislavská ŠUR 1928 - 1939. Bratislava: Artforum, 2013.

2 Zachoval sa katalóg prijatých žiakov do prvého ročníka školského roku 1945/46. Medzi nimi boli Vladimír Motovský (neskôr Môtovský), Ambróz Pajdlhauser (Pajdlhauser, neskorší pedagóg školy) a Július Polkoráb. Spolu bolo prijatých 7 žiakov, z toho dve dievčatá. Pozri: Katalóg prijatých žiakov, Archív ŠUV, krabica č. 5

3 V personálnych materiáloch ŠUV sa uvádza, že učil na ŠUR od 1. 1. 1939 do 1. 11. 1939. Jozef Chovan bol riaditeľom školy od 1. 9. 1946 do 1. 9. 1957, nasledoval Anton Drexler 1. 9. 1957 - 30. 9. 1959, Vojtech Remeň 1. 10. 1959 - 31. 1. 1964, Jozef Brimich 1. 2. 1964 - 31. 1. 1983 a Svetozár Králik 1. 2. 1983 - 31. 1. 1990.

reformy v roku 1950 bola škola šesť ročná, s trojstupňovým vzdelávaním – odborné, majstrovské a vyššie, kde každý stupeň trval dva roky. Tretí stupeň bol ukončený maturitnou skúškou. Počas tohto obdobia mala škola keramické, fotografické a grafické oddelenie v prvých dvoch stupňoch, v treťom stupni keramické a oddelenie vnútornej architektúry. Škola niesla názov Vyššia škola umeleckého priemyslu až do roku 1953, keď bola premenovaná na Školu umeleckého priemyslu.⁴

V rámci zmien v roku 1950 bolo šesťročné nadstavbové štúdium zrušené a bolo zavedené, rovnako ako na všetkých umelecko-priemyselných školách, štvorročné štúdium ukončené maturitou. Oddelenie vnútornej architektúry zaniklo a miesto neho zriadili oddelenie propagačno-aranžérske. V roku 1951 bola do Bratislavy presunutá rezbárska škola z Banskej Štiavnice, ktorú viedol Anton Drexler, čím sa škola rozšírila o ďalšie oddelenie. V roku 1955 zriadilo Povereníctvo kultúry oddelenie spracovania textílií, čipky a výšivky. Spracovanie kameňa bolo spočiatku pridružené k rezbárskemu oddeleniu.⁵

V roku 1955 zriadilo Povereníctvo kultúry Strednú výtvarnú školu, ktorá patrila pod ŠUP.⁶ Zámerom tejto školy bolo vychovávať „*výtvarne nadanú mládež pre Vysokú školu výtvarných umení a vysokú školu architektúry*“. Štúdium na tejto škole malo gymnaziálnu učebnú náplň spolu so zameraním na kreslenie, modelovanie a maľbu, pričom výuka bola pod dohľadom pedagógov z VŠVU. Po absolvovaní maturity boli žiaci zaradení do piateho ročníka, ktorý bol prípravkou na VŠVU. Pre malý záujem nebol prvý ročník tejto školy v školskom roku 1955 otvorený, ale do piateho ročníka, prípravky boli zaradení nadaní absolventi ŠUP.⁷ Prijímacie pohovory do prípravky mali na starosti pedagógovia VŠVU a učiteľov schvaľovala

4 Priemyselné školy, určenie názvov škôl, odborov a oddelení, list z Povereníctva školstva, vied a umení v Bratislave, pre Vyššiu školu umeleckého priemyslu, 1. 10. 1953, Archív ŠUV, krabica č. 2

V liste boli upravené názvy oddelení na: výtvarné umenie – grafika, výtvarné umenie – fotografia, výtvarné umenie – rezbárstvo, dekoratívne umenie a spracovanie priemyselných výrobkov – keramika, dekoratívne umenie a spracovanie výtvarných výrobkov – aranžérstvo; všetky odbory boli štvorročné. Na štvrtý ročník sa toto nové názvoslovie nevzťahovalo, preto mali byť na vysvedčeniach uvedené dovtedajšie názvy odboru: vyššia grafická škola, vyššia fotografická škola, vyššia rezbárska škola, vyššia keramická škola a vyššia propagačno-aranžérska škola.

5 Situačná správa o Škole umeleckého priemyslu, napísaná 25. 10. 1955 pre Odbor kultúry Rady ÚNV, Bratislava, Stará radnica, Archív ŠUV.

6 Stredná výtvarná škola mala len dva ročníky absolventov – v roku 1960 a 1961. Gymnaziálny rozsah učiva spolu s odborným sa neosvedčil.

7 Tamtiež.

rada VŠVU.⁸ Od 1. 1. 1961 mala škola nový úradný názov Stredná škola umeleckého priemyslu.

Zmeny v spôsobe výučby na škole ovplyvňovala predovšetkým spoločensko-politická situácia.⁹ Postavenie pedagógov najmä v päťdesiatych rokoch bolo zložité a neisté. Učitelia museli venovať značnú časť svojho voľného času nezmyselným aktivitám, ktoré v tom období, na rozdiel od nasledujúcich desaťročí, kontrolovali nadriadené orgány. V 50. rokoch boli donášači nielen v pedagogickom zbore, ale aj medzi žiakmi. Učitelia okrem skutočnej pedagogickej práce museli značnú časť svojho času venovať školeniu v oblasti marxistickej pedagogiky, stavbe plynovodu, sadeniu stromčekov a ich činnosť bola pod neustálym dohľadom zvonku. Učitelia museli byť kedykoľvek pripravení čeliť kritike svojej práce a na vyzvanie podávať sebakritické hodnotenia. Za najvzornejšieho žiaka bol „dobrovoľne“ zvolený najhorlivejší komunista Mruškovič.

Kontrola zo strany nadriadených nebola len formálna, pedagogických porád sa zúčastňovali zástupcovia nadriadených orgánov, ktorí si prišli vypočuť sebakritické hodnotenia jednotlivých pedagógov a upozorňovali na rôzne nedostatky.¹⁰ Rovnako aj zástupcovia ČSM na škole kontrolovali činnosť učiteľov. Napríklad sa zúčastnili na kritickom hodnotení školy prírody.¹¹ Učitelia sa museli venovať povinnej mimoškolskej činnosti aj počas sviatkov a školských prázdnin. Ako príklad nám môže poslúžiť leto 1951: Jozef Brimich, učiteľ dejín umenia, musel pobudnúť celý mesiac na banskej brigáde a Alexander Čunderlík dva týždne na žatevnej brigáde. Jediné profesorovi Fikarimu sa podarilo venovať činnosti, ktorá pre neho nebola stratou času. Viedol bábkársky súbor ČSM na celoštátnej prehliadke súborov v Chrudimi a na celoslovenskej prehliadke v Trenčíne. V rámci „Súborného plánu Slovenska 1952“ sa učiteľský zbor zaviazal odpracovať na nedeľných brigádach 240 hodín pri zalesňovaní Bratislavy, cez prázdniny 300 hodín stavebných prác na

8 List riaditeľa Chovana pre Poverenie štátu školstva a kultúry, 19. 8. 1957, Archív ŠVU.

9 Pozri texty in ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. *Tradícia a súčasnosť Strednej umeleckopriemyselnej školy*, 1978, strojopis; TREPKOVÁ, Zuzana. *Výstava strednej školy umeleckého priemyslu*. Bratislava 1969, text katalógu.

10 Na záverečnej porade školského roku 1951/52 boli prítomní zástupcovia deviatich rôznych miestnych a stranických orgánov. Hlavné slovo na porade mal zástupca Poverenia Ján Mader, ktorý neustále učiteľom vyčítal ich nedostatky v pedagogickej činnosti a nedostatočné sebakritické hodnotenie. Ján Mader okrem iného konštatoval, že „na škole sa zaviedol spôsob výučby UM. Priem. školy pražskej, čo je škodlivé“ a musí sa to zmeniť. Všetci učitelia boli prinútení k sebakritickému hodnoteniu svojej činnosti. J. Mader vyzval učiteľov, aby sa vyjadrili k činnosti riaditeľa.

11 Hodnotenia ideovej, učebnej a výcvikovej stránky školy prírody sa za ČSM zúčastnil aj „najvzornejší žiak“ Mruškovič. Zápisnica č. 15, 12. 6. 1951, Kniha I., Archív ŠVU.

budove školy a 100 hodín pri úprave školského dvora.¹²

Okrem týchto aktivít sa mnohí pedagógovia venovali príprave odborných skrípt a vlastných podkladov pre vyučovanie.¹³ Vtedajšie oficiálne osnovy boli pravdepodobne jednotné pre všetky školy s podobným zameraním a učitelia na začiatku každého polroka museli zostaviť tematické plány. Pravdepodobne už vtedy nedodržiavali všetko, čo bolo

uvedené v oficiálnych osnovách. Dá sa predpokladať, že sa snažili program prispôbiť skutočným potrebám svojho predmetu a každý z nich si podľa svojich schopností zostavil také osnovy, aby zodpovedali jeho vlastnej predstave o výtvarnom vyučovaní.¹⁴ Učitelia si robili vzájomne inšpekcie na vyučovacích hodinách, čiže neustále prebiehala kontrola vyučovacích metód učiteľov, či už pozitívna, alebo politicky motivovaná. Taktiež sa zaoberali metodikou výučby a snažili sa vypracovať seriózne materiály použiteľné pre ostatných, najmä mladších kolegov.¹⁵

Každoročne bola organizovaná škola v prírode, ktorá okrem odbornej časti mala aj branné a ideové poslanie, ktoré muselo byť splnené a kriticky zhodnotené. Počas pobytu chodili žiaci do exteriéru a kreslili. Išlo o realistickú kresbu, zachytenie krajiny, detailov prírodnín alebo miestnych ľudí. Počas pobytu poriadal bábkársky krúžok predstavenia pre miestnych ľudí.

Okrem školy prírody sa konali aj exkurzie, na ktorých sa učitelia snažili žiakom sprostredkovať okrem povinného programu čo najviac zaujímavých informácií.¹⁶ Pokiaľ to bolo možné, organizovali sa

12 Pozri: Zápisnica č. 15, 3. 3. 1952, Kniha I., Archív ŠUV.

13 Fridrich Moravčík počas svojho prvého roku vyučovania pripravil predlohové tabule písma a nasledujúci rok vydal príručku písma. Brímich cez prázdniny pripravoval skriptá pre dejiny umenia a náuku o slohu. Pozri: Zápisnica 29. 6. 1953, Zápisnica 17. 3. 1955, Kniha I., Archív ŠUV.

14 J. Čihánková uviedla, že vyučovala podľa vlastných osnov, nakoľko Jozef Chovan sa snažil dať učiteľom čo najväčšiu voľnosť, aká bola možná.

15 Pozri: Zápisnica 30. 1. 1960, Kniha II., Archív ŠUV.

16 O exkurzii 3. a 4. ročníka v Prahe v roku 1955 referoval Miroslav Fikari: „Exkurzia účel splnila. Podľa plánu sa splnili úlohy, ba naviac videli žiaci výstavu T. Lautreca, film. ateliéry

pre nich podujatia, ktoré mohli rozšíriť ich obzory.¹⁷ Neskôr škola organizovala pre žiakov povinnú prax v podnikoch.¹⁸ Cieľom školy bolo ukázať žiakom praktické uplatnenie ich znalostí a možnosti budúceho zamestnania. Zdôrazňovala sa potreba školy byť v kontakte s praxou a aj maturitné práce sa mali zadávať podľa požiadaviek výrobných podnikov. Na prelome 50. a 60. rokov mala aj rôzne ďalšie úlohy, ktoré sa neustále menili. Škola viedla diaľkové štúdium technológie polygrafickej výroby a v roku 1959 bola otvorená aj elokovaná trieda Priemyselnej školy drevárskej – technológie stavebného a nábytkového stolárstva. V tomto roku školský odbor ÚNV navrhol, aby sa pri škole zriadila aj trieda základnej výtvarnej školy, ktorá však pre nedostatok priestorov bola umiestnená na inej škole.¹⁹

Popri zbytočných aktivitách, ktoré boli učitelia nútení vykonávať, stále zostával priestor aj na kvalitné odborné vyučovanie. Dňa 24. júna 1951 bola otvorená výstava žiackych prác vytvorených za posledné dva roky a družstvo Tvar udelilo ceny za najlepšie výkony v každom odbore.²⁰ Ďalšia výstava školy sa konala v Redute, a to 26. 11. 1952 pri príležitosti celoštátnej učiteľskej konferencie.

Napriek mnohým ideologickým obmedzeniam, ktoré brzdili profesionálnu činnosť pedagógov, zo zápisníc vidno, že vyučovaciemu procesu na jednotlivých oddeleniach bola venovaná veľká pozornosť. Škola sa už v tomto čase snažila spolupracovať s inými ustanovizňami, napríklad osnovy z dejín umenia boli prediskutované s učiteľmi z VŠUP v Brne.

Absolventi školy sa od počiatku jej existencie hlásili na rôzne vysoké školy umeleckého smerovania, a to nielen výtvarného. Uchá-

AMU, čínsku výstavu užitého umenia, múzeá s. Gotwalda a Lenina, Betlehémsku kaplnku, Vyšehrad, dielne VŠUP.“

- 17 Napríklad prednáška o plagátovej tvorbe. Pozri: Zápisnica 20. 12. 1954, Kniha I., Archív ŠUV.
- 18 Napríklad v roku 1961 navštívilo aranžérske oddelenie podniky Výstavníctvo, Dielne ND, Dielne PKO; fotografi boli v prevádzkach Komunálnych služieb v Bratislave; grafici pozorovali výrobu v polygrafických závodoch a vydavateľstve Pravda a zapojili sa do výroby v reklamných podnikoch a televízií; z keramického oddelenia šli žiaci do sklárni, kde navrhovali vianočné ozdoby a v modranskej majolike nakladali výrobky do pece. Rezbári boli v Priemyslenom kombináte v Bratislave a v rezbárskych družstvách v Rajci a Spišskej Belej, kde však robili len pomocné práce v sklade. Žiačky z textilného oddelenia boli v niekoľkých závodoch a v ÚLUVe. Žiaci z polygrafického oddelenia pracovali v závodoch po celom Slovensku. Pozri: Zápisnica 3. 7. 1961, Kniha II., Archív ŠUV.
- 19 Zápisnica 24. 8. 1959, Kniha II., Archív ŠUV.
- 20 V komisii bol za Zväz výtvarníkov D. Milly, ktorý sa nedostavil, Dr. Hollý za poverenictvo informácií, R. Uher za poverenictvo školstva, za VŠUP J. Chovan, M. Fikari, T. Lugs, B. Říkovský, J. Brimich a za ČSM V. Lukej. Hodnotená bola „odborná zdatnosť a politická vyspelosť žiakov.“ Pozri Zápisnica č. 20, 28. 6. 1951, Kniha I., Archív ŠUV.

dzačov musela doporučiť maturitná komisia²¹ a učitelia museli pripraviť charakteristiky žiakov.²²

Prvých desať rokov existencie musela škola neustále bojovať s materiálnym nedostatkom, hlavne s nedostatkom priestorov, ktoré chýbali alebo neboli včas pripravené na prevádzku. Napríklad v školskom roku 1952/53 sa na keramickom oddelení nepracovalo kvôli nedostatku dielni; kreslenie sťažovalo nedostatočné osvetlenie; telesná výchova sa realizovala bez telocvičnice; fotografické oddelenie nebolo spôsobilé k prevádzke, pretože nebol prúd a negatívna komora, takže sa fotografovalo len v exteriéri; na keramickom a rezbárskom oddelení sa miesto praktických cvičení modelovalo; aranžérske dielne neboli hotové a žiaci zatiaľ kreslili a precvičovali sa v písme.²³ Na konci tohto školského roka sa konštatuje, že na fotografickom, keramickom a rezbárskom oddelení sa vôbec nevykonávala dielenská prax.²⁴ Pri koncoročnom hodnotení nasledujúceho školského roka 1953/54 sa znova uvádza, že adaptačné práce ešte stále prebiehajú, čiže škola a jej učitelia museli fungovať v provizórnych a náročných podmienkach dosť dlhú dobu.²⁵ Ak aj boli miestnosti, niekedy neboli dostatočne vykurované.²⁶

Napriek časovej náročnosti, s ktorou bola spojená práca na škole, riadne vyučovanie aj rôzne „dobrovoľné“ individuálne štúdium, učitelia si našli voľný čas, ktorý žiakom venovali v rôznych záujmových krúžkoch. Tieto aktivity, oficiálne pod ČSM, mali výrazný vplyv na formovanie žiakov, najmä bábkarisky krúžok a krúžok divadelnej dekorácie Miroslava Fikariho.²⁷ Miroslav Fikari zaradil divadelnú výpravu aj do riadneho vyučovacieho predmetu figurálne kreslenie. Intermediálny prístup v rámci bábkarkeho krúžku výrazne ovplyvnil

21 Pozri: Zápisnica č. 22, 19. 6. 1952, Kniha I., Archív ŠUV.

22 Pozri: Zápisnica 20. 5. 1955, Kniha I., Archív ŠUV.

23 Pozri: Zápisnica 27. 11. 1952, Kniha I., Archív ŠUV.

24 Pozri: Zápisnica 29. 6. 1953, Kniha I., Archív ŠUV.

25 Pozri: Zápisnica 29. 6. 1954, Kniha I., Archív ŠUV. Treba si takisto uvedomiť, že učitelia nielenže pracovali v nevhodných podmienkach, ale v takých aj bývali. V tejto zápisnici sa taktiež uvádza, že „7 členov profesorského zboru má zlé – nevyhovujúce ubytovanie“. Napríklad A. Drexler 8 rokov cestoval každý týždeň do Banskej Štiavnice, kým sa jeho rodina dočkala bytu v Bratislave.

26 Pri vyučovaní písma Fridrichom Moravčíkom „...plnenie plánu oneskorené v dôsledku nedostatočného vykurovania dielenskej miestnosti, glejové farby tuhnú v chladnej miestnosti“. In Zápisnica 20. 12. 1954, Kniha I., Archív ŠUV.

27 M. Fikari zaradil divadelnú výpravu aj do riadneho vyučovacieho predmetu figurálne kreslenie. Pozri Zápisnica 20. 12. 1954, Kniha I., Archív ŠUV.

Na škole fungovali aj ďalšie krúžky: Jozef Dziaba viedol hudobný krúžok, Július Cibula spevácky a Jozef Brimich viedol kurz nemčiny a organizoval atletické preteky. Takisto viedol marxisticko-leninský krúžok. Zápisnica 29. 6. 1953 a Zápisnica 17. 3. 1955, Kniha I., Archív ŠUV.

veľkú skupinu študentov, z ktorých sa viacerí neskôr uplatnili nielen vo výtvarnom umení, ale aj v divadle a filme (Juraj Herz, Juraj Jakubisko, Vladimír Popovič a ďalší).

V prvej polovici 60. rokov v dôsledku celkového uvoľnenia sa zlepšili pracovné podmienky pedagógov, ktorí sa mohli venovať skutočným problémom školy a výučby. Z návrhov učebných osnov pre rok 1962 je zrejmé, že jednotlivé oddelenia sa odlišovali svojimi cieľmi. Niektoré stáli viac na voľnom navrhovaní, iné na reprodukčných technikách, niektoré zdôrazňovali dekoratívne, estetické funkcie, figuratívnu tvorbu, iné sa viac

orientovali na návrhy úžitkových predmetov a aplikáciu poznatkov v praxi.²⁸ Úlohy boli zadávané tak, aby náročnosť gradovala a prípravné predmety viedli k osvojeniu si zručností nutných pre splnenie náročnejších úloh.²⁹

Výstavy školských prác sa konali v roku 1961, 1966 a 1969. V katalógu z roku 1969, vydanom pri príležitosti výstavy v Dome umenia, sa spomína aj náročné obdobie 50. rokov: „*Škola sa stáva predstupňom vysokej školy výtvarných umení a jej pôvodná funkcia sa zastiera. Na oddeleniach sa vytvára v malom „veľké umenie“. Škola splatila svoju daň dobe.*“³⁰

28 Rezbárske oddelenie malo vychovávať reštaurátorov, výtvarne zdatných pracovníkov v priemysle a ľudí, ktorí budú esteticky formovať svoje okolie. Textilné oddelenie charakterizovala konzervatívnosť, napríklad návrhy sukni, šiat, pracovného odevu, ale aj výtvarné návrhy šatiek, poťahov, závesov a podobne. Značnú časť učiva kamenárskeho oddelenia tvorili rôzne reprodukčné techniky, realistické portrétné štúdiá, návrhy boli obmedzené na fontány, záhradné plastiky, pamätné tabule, ale aj popolnjky a tažítka. Cieľom fotografického oddelenia bolo vychovať pracovníkov komunálnych služieb, portrétistov, dokumentaristov a fotoreportérov. Oddelenie vyučovalo aj základy krátko-filmu a deklarovalo prípravu žiakov na VŠMU. Grafické oddelenie zadávalo úlohy pre užitie grafiky v každodenných predmetoch, ale až v 3. a 4. ročníku. Učebné plány aranžérstva a výstavníctva prezrádzajú rukopis Rudolfa Filu a obsahujú základy jeho neskoršej metódy. Okrem navrhovania podstatnú časť výuky stále tvorila figuratívna a realistická kresba detailov. Keramické oddelenie okrem navrhovania úžitkovej keramiky zadávalo aj figurálne reliéfy či drobné dekoratívne figúrky.

29 Reprodukcie žiackych prác z výstavy v roku 1969 ukazujú, že oddelenia sa držali svojho deklarovaného zamerania. Pozri: TREPKOVÁ, Zuzana. *Výstava strednej školy umeleckého priemyslu*. Bratislava 1969.

30 Tamže.

Koncom 60. rokov sa zdôrazňuje, že poslaním školy je vychovávať umelecko-priemyselných návrhárov. Reprodukcie žiackych prác v katalógu ukazujú prepojenie s vtedajším súdobým slovenským umením. Rôzne formy štylizácie a miera abstrahovania sa objavujú v žiackych prácach zo všetkých oddelení, dokonca aj na textilnom, ktoré bolo stále zamerané na čipky a výšivky.³¹

Napriek normalizácii je obdobie 70. rokov pre školu obdobím rozvoja, čo je predovšetkým zásluha riaditeľa Jozefa Brimicha. Dokázal sa udržať (ako neustraní) vo svojej pozícii a vhodne interpretovať všetky aktivity pedagógov. Dokonalá znalosť povinnej rétoriky³² a diplomatické schopnosti mu umožnili udržať na škole atmosféru slobody, v ktorej sa mohli ostatní učitelia naplno realizovať. Dôležitým faktorom bola aj priazeň ministerského úradníka Ondreja Bartka. Ideologický tlak bol oproti 50. rokom neporovnateľne slabší. Podmienky pre inováciu výučby a samotné vedenie predmetov boli na škole veľmi priaznivé. Vyučovanie nebolo obmedzené priestormi ani materiálnym nedostatkom, ako to bolo v 50. rokoch.

Okolo roku 1970 postupne začína generačná výmena učiteľov. V nasledujúcich rokoch prichádzajú bývalí absolventi školy, ktorí medzitým vyštudovali vysoké školy v Bratislave a Prahe.³³ Ich stretnutie na SŠUP vytvorilo dynamickú atmosféru a pod vplyvom R. Filu sa začali meniť osnovy, aby vyhovovali zámeru umelecko-priemyselnej školy. Rudolf Fila na základe poznania metodiky Bauhausu vypracoval koncepciu výučby, ktorá sa postupne s určitými modifikáciami a v rôznej intenzite aplikovala na všetkých oddeleniach. Výtvarná výchova začínala od najjednoduchších cvičení, ktorých cieľom bolo osvojiť si výtvarnú abecedu vyjadrovacích prostriedkov a používať ju v samostatných návrhoch. Z realistickej kresby sa postupne prechádzalo k tvarovej štylizácii. Úlohy sa cyklicky opakovali a gradovali, rozvíjali schopnosti a tvorivosť študentov. Stupňovanie náročnosti zadaní bolo už v predošlých osnovách, ale vykryštalizoval sa predovšetkým jednotný cieľ. Zjednotila sa všeobecná príprava študentov na všetkých oddeleniach. V polovici 80. rokov zostavil R. Fila s kolektívom knihu *Výtvarná príprava*, ktorá sa stala učebnicou pre

31 V roku 1961 sa uvažovalo o premenovaní oddelenia na módne návrhárstvo a tiež o zmene štruktúry tak, aby zodpovedala dobe. Táto zmena sa z neznámeho dôvodu neuskutočnila, lebo v roku 1969 malo oddelenie stále pôvodný názov a žiačky používali najmä techniku paličkovania. Pozri: Zápisnica 18. 10. 1961, Kniha II., Archív ŠUV.

32 Ako vedúci marx-leninského krúžku v 50. rokoch mal zrejme lepšie znalosti o problematike ako jeho nadriadení, a preto mohol odhaliť slabiny systému a osôb, ktoré systém tvorili.

33 Na všetky oddelenia postupne prichádzajú mladí pedagógovia: J. Berger, J. Gavula, I. Vidrová, V. Kordoš, M. Meško, M. Bočkay, K. Bočkayová, M. Havránková, Chmeliarová-Nemčeková, M. Zdravecký, neskôr J. Šicko, J. Krížik, K. Pichler, M. Mudroch a ďalší.

1. a 2. ročník stredných umeleckých škôl a uviedla žiakov do základnej problematiky vizuálnej tvorby a zároveň im sprostredkovala základné poznatky o formálnych prvkoch a ich vizuálnom pôsobení.³⁴ Tieto princípy sa zaviedli aj na ostatné umelecko-priemyselné školy, ale nie vždy s rovnakým úspechom. Aj naďalej bolo ťažisko formovania predmetu na konkrétnych nápadoch učiteľa. Všetci sa snažili sprostredkovať znalosti a zručnosti, ktoré sami ovládali a používali v tvorbe a praxi.

Zoznam absolventov, najmä tých z 50. rokov vypovedá o vysokej úspešnosti v mnohých oblastiach kultúrneho života, nielen vo výtvarnom umení, ale aj vo filme, divadle a inde. Tomuto úspechu iste napomohla aj atmosféra v 60. rokoch. Nastalo obdobie priaznivé pre rozvoj kultúry, rôzne umelecké aktivity, ale úspech absolventov vypovedá aj o úrovni školy. Škola umožnila žiakom získať okrem povinných poznatkov predovšetkým všeobecný rozhľad v umení a kultúre, čím ovplyvnila široký záber pôsobnosti absolventov.

Stredná škola umeleckého priemyslu prešla v rokoch 1945 – 1990 mnohými zmenami. Možnosti učiteľov vždy záviseli od politickej situácie. Napriek mnohým tlakom, ktoré existovali predovšetkým v 50. a 70. rokoch, škola bola vždy ostrovom slobody a tvorivého myslenia. Podobu vyučovania a celkovú atmosféru formovali predovšetkým jednotlivé osobnosti učiteľov. V rozmanitých podmienkach dokázali vytvoriť prostredie, ktoré inšpirovalo žiakov a ukázalo im možnosti budúcej tvorby. Svojím pôsobením tvorcovia, absolventi školy prispeli k formovaniu tváre aj samotného Bratislavského kraja, napríklad v architektúre a sochárstve verejného priestoru či v podobe jeho kultúrneho života.

V roku 1989 dochádza k radikálnej politickej zmene, ktorá odstránila politické prekážky verejnej prezentácie ideí a výsledkov školy. Škola sa otvorene hlási k odkazu ŠUR. Jej cieľom je dôsledná príprava študentov v oblasti poznania materiálov a výrazových prostriedkov, ktoré im umožňujú realizáciu praktických úloh podľa zamerania oddelenia. Na viacerých oddeleniach sa postupne začína klásť čoraz väčší dôraz na dizajn, čo je dôsledkom dopytu a možností uplatnenia absolventov. Po roku 2000 dochádza postupne aj ku generačnej výmene učiteľov. Zároveň sa do popredia dostávajú digitálne technológie tak, ako sa čoraz viac uplatňujú v každodennom živote a sú využívané aj pri navrhovaní a tvorbe.

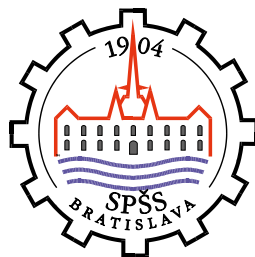
³⁴ Pozri: BARTKO, Ondrej – FILA, Rudolf – REIŠTETEROVÁ, Zlatica. *Výtvarná príprava*. Bratislava: SPN, 1985.

V platnosti zostáva spôsob vyučovania zavedený a neskôr dopracovaný R. Filom. Prvé dva ročníky sú považované za prípravné, kde sa žiaci oboznamujú so základnými princípmi a zručnosťami potrebnými pre ich konkrétny odbor. Prípravné cvičenia prehlbujú poznanie výtvarných prostriedkov a ich pôsobenie. Zároveň sú žiaci vedení k osvojeniu si technológií a materiálov. Okrem výtvarnej prípravy a figurálneho kreslenia postupne pribúdajú konkrétnejšie zadania praktických úloh od jednoduchých po komplexné riešenia. Žiaci sa prezentujú prípravnými návrhmi a praktickou realizáciou zadania. Oddelenie propagačného výtvarníctva a Oddelenie propagačnej grafiky pokračujú vo svojej tradícii a sú v súčasnosti vyhľadávané z dôvodu možnosti uplatnenia študentov v praxi, keďže propagácia, oblasť reklamy a grafického dizajnu je v súčasnosti hlavnou možnosťou uplatnenia študentov výtvarných škôl. Aj Oddelenie rezbárske dôsledne mení svoje poslanie i zmenou názvu na Oddelenie dizajnu a tvarovania dreva. Dôraz na dizajn sa prejavuje zameraním na navrhovanie a tvorbu hračiek, nábytku a iných úžitkových predmetov. Vzniká nové oddelenie dizajn priemyselných výrobkov. Oddelenie ručné výtvarné spracovanie textílií pripravuje študentov výučbou rozmanitých textilných techník a navrhovaním odevov na tvorbu textilného dizajnu. Fotografické oddelenie rozdeľuje svoju výučbu na fotografický dizajn a fotografickú tvorbu. Cieľom je pripraviť študenta do praxe v oblasti úžitkovej fotografie, napríklad v reklame, plagáte a pod. Oddelenie kameňosochárstva pociťuje istý úbytok študentov v dôsledku menšieho záujmu spoločnosti o tento druh materiálu pri tvorbe úžitkových predmetov aj pri zákazkach voľného umenia do architektúry. Študenti sú pripravovaní v oblasti zvládnutia technológií aj navrhovaní úžitkových predmetov (lavičky, fontány, nádoby.) Dizajn keramiky a porcelánu je zameraný na tvorbu voľnej a úžitkovej keramiky a prvkov do architektúry. Oddelenie konzervátorstva a reštaurátorstva drevorezieb bolo založené až v roku 1980 z dôvodu spoločenskej potreby vzdelaných reštaurátorov. Spolupracuje s múzejnými inštitúciami na záchrane historických diel.

V súčasnosti existuje na Slovensku veľké množstvo súkromných stredných škôl so zameraním na úžitkové výtvarníctvo a dizajn, ale Škola úžitkového výtvarníctva Josefa Vydru zostáva vzhľadom na svoju históriu a tradíciu stále v popredí v kvalite výučby aj v úspešnom uplatnení svojich absolventov v praxi.

Prierez históriou a súčasnosťou „Fajnorky“

Výsledkom rokovania vlády (zastúpenej ministerskými radcami Józsefom Szterényim a Lajosom Péterffym a riaditeľom odboru priemyselného školstva Albertom Vigom) s predstaviteľmi kráľovského mesta Prešporok (zastúpeného primátorom Tivadarom Brollym, viceprimátorom, hlavným mestským notárom, poslancom parlamentu, tajomníkom Obchodnej a priemyselnej komory a tromi členmi mestského zastupiteľstva) bolo **otvorenie Odbornej školy kovorobnej 14. novembra 1903**. Minister obchodu poveril organizovaním a riadením školy profesora odbornej školy v Arade Ing. Arpáda Bejczyho už 14. júla 1903. Keďže budova školy ešte nebola postavená, museli sa zabezpečiť náhradné priestory na vyučovanie. Ako učebne boli využité priestory v mezaníne pravého krídla Primaciálneho paláca, ktorý práve v tom čase odkúpilo mesto. Na dielne sa našli vhodné priestranné a svetlé priestory v remíze na bývalej Széchenyiho (dnes Duklianskej) ulici. Vďaka predstaviteľom kráľovského mesta sa na záver príslušných rokovaní o zriadení školy zaviazalo mesto Prešporok spolu so zainteresovanými kruhmi regiónu poskytnúť na výstavbu a zariadenie školy okrem pozemku aj – na ten čas značnú – sumu 400 000 korún. Základy budovy školy sa položili 17. septembra 1903.

Novostavba Fajnorky

V školskom roku 1903/1904 sa do kovorobného oddelenia na riadne štúdium zapísalo 20 žiakov, z ktorých prvý ročník (prvú triedu) ukončilo 16. Najmladší mal 13 rokov, najstarší bol 18-ročný. V úvodnom školskom roku doplnila prístrojové vybavenie školy vŕtačka zo Segedína, ktorú vyrobili na tamjšej škole. Štátne železnice zo Záhrebu poslali vyradené súčiastky z parnej lokomotívy. Zbierku svojimi darmi rozšírili okrem ministra obchodu aj staviteľ Durvay, hlavný inžinier mesta Laubner a majiteľ firmy Kern z Budapešti. Školu navštívili prominenti mesta, členovia obchodnej a priemyselnej komory, profesori technickej univerzity, ako aj zástupcovia ministerstva obchodu. Zo zaujímavých nariadení a prípisov ministerstva obchodu, ktoré sa týkali školy, spomeňme tieto: vymenovanie dozornej rady, schválenie rozpočtu, prípis o zákaze fajčenia v ktorejkoľvek miestnosti školy, udelenie štyroch štipendií, prípis o podpore domácich výrobkov a uloženie náhradných kľúčov školskej pokladne v hlavnej mestskej pokladni. Odborná škola kovorobná vychovávala vzdelaných tovaríšov v kovorobnom a zámočníckom odbore s dobrým teoretickým i praktickým základom.

Začiatkom novembra 1904 Odborná škola kovorobná presídlila do novej budovy na dunajskom nábreží, postavenej podľa plánu Júliusa Kolbenheyera (súčasne s ňou postavili v Uhorsku v rôznych mestách ešte tri podobné školy). Budova vyrástla na mieste bývalého vyústenia Novozámockého ramena Dunaja, ktoré tieklo pozdĺž dnešnej cesty na Vajanského nábreží, cez Šafárikovo námestie, Dostojevského rad a Továrenskú ulicu a bolo v 19. storočí zasypané. Pred výstavbou školy bolo Fajnorovo nábrežie upravené do dnešnej podoby.

Je zrejmé, že v dôsledku rýchleho tempa rastu školy dovtedajšia budova nemohla stačiť. Došlo to tak ďaleko, že kvôli nedostatku miesta pre riadne triedy sa museli zrušiť niektoré odborné učebne. Rozšírenie dielni a zriadenie nových laboratórií v duchu doby vôbec neprichádzalo do úvahy. Preto sa v roku 1920 začalo uvažovať o vytvorení nových primeraných priestorov. Existovali dve alternatívy: novostavba modernej školy alebo prístavba k pôvodnej budove. So zreteľom na finančnú situáciu a iné súrnejšie stavby sa mesto rozhodlo pre druhú alternatívu. Pôvodný projekt obsahoval aj nadstavbu dielenského traktu, ale s jeho realizáciou nesúhlasilo ministerstvo financií. V lete roku 1926 sa začalo s prístavbou. Prvé miestnosti v západnom krídle boli odovzdané do prevádzky začiatkom roka 1928, východné krídlo dokončili adaptáciami v starej budove a pred Vianocami sa uskutočnili posledné stavebné práce. Náklady na prístavbu činili asi dva a pol milióna korún. Úžitková plocha sa po spomínanej prístavbe zvýšila o 85 %. Táto budova je sídlom priemyselnej školy dodnes. Okrem klasických učební boli v škole zriadené odborné učebne, labo-

ratória, učebne fyziky a chémie. Pozoruhodné je, že všetok nábytok týchto učební zhotovili žiaci v dielňach. Ako osvetľovacie telesá sa vtedy používali modrasté Zeissove zrkadlové lampy. Medzi odborné učebne patrili aj stavitelské a strojnícke zbierky, kde sa žiaci učili skicovať podľa modelov a reálnych predmetov, čítať výkresy a konštruovať. Predmety strojníckych zbierok získala škola od iných priemyselných škôl (brnianskej, jaroměřskej, karvinskej), ministerstva národnej obrany, ako aj súkromných firiem (Českomoravská-Kolben-Daněk, Laurin-Klement). Najcennejšie predmety boli zhotovené v školských dielňach. Boli to detaily strojových častí moderných konštrukcií a modely všetkých parných rozvodov. Predmetmi stavitelských zbierok boli vzorky stavebného materiálu a modely rôznych stavebných konštrukcií. Pre Odbornú školu stavitelskú bola zriadená kresliareň a modelovňa a tiež rysovňa na deskriptívnu geometriu, v ktorých boli umiestnené dvojmiestne rysovacie stoly s uzamknuteľnými zásuvkami. Vodné laboratórium využívali žiaci na získavanie zručností súvisiacich s prevádzkou vodných strojov, ako boli Francisova, Peltonova turbína a piestové čerpadlo. Laboratórium malo aj prístroje na meranie rýchlosti, tlaku a prietokového množstva vody. Škola mala aj elektrotechnické laboratórium a laboratórium mechanickej technológie.

Žiacka knižnica vznikla v dobe založenia školy a neskôr v školskom roku 1928/1929 bola zriadená aj žiacka čítareň, kde sa nachádzalo 33 literárnych a odborných časopisov a 4 denníky. V škole existovala aj profesorská knižnica, ktorá v školskom roku 1928/1929 mala 3 044 titulov odbornej domácej i zahraničnej literatúry a profesorský zbor mal k dispozícii 47 odborných časopisov.

Na výchovu vzdelaných tovaríšov v kovorobnom odbore, v odbore zámočníctva a strojného zámočníctva, pre odborné kurzy kuričov, stolárov, strojníkov, spalovacích motorov, slaboprúdových motorov a dynám slúžili dobre vybavené zámočnícke, sústružnícke, kováčske, nástrojárske a stolárske dielne. Počas storočnej histórie školy sa menili a vyvíjali aj základné pedagogické dokumenty.

Okrem výučných listov sa vydávali polročné výkazy, vysvedčenia pri odchode a vysvedčenia ako doklady o kvalifikácii, ktorá sa zaznamenávala v pracovnom preukaze absolventa (údaj o výcviku k povolaniu). V školskom roku 1921/1922 sa na Odbornej kovorobnej škole udiali zmeny, v dôsledku ktorých na prvom stupni vznikla cvičná dielňa pre strojné zámočníctvo. V trojročnej učebnej dobe mala vychovať pre strojársky priemysel a strojárske živnosti kvalifikovaného robotníka a pomocníka. V prehľade predmetov a vyučovacích hodín (učebný plán) – prehľad I. je zaradená tiež cvičná dielňa pre nábytkové a stavebné stolárstvo. Vysvedčenie pri odchode z cvičnej

dielne malo platnosť výučného listu pre strojno-zámočnícku, resp. stolársku živnosť.

Na druhom stupni bola zriadená dvojročná majstrovská škola strojnícka, ktorá vychovala kvalitných robotníkov, dielovedúcich a samostatných majstrov. Žiaci získavali nielen teoretické vedomosti, ale aj, a najmä, praktické zručnosti, pričom sa prehlbovalo vyučovanie v odborných a praktických predmetoch. Na treťom stupni bola založená vyššia škola strojnícka, ktorá poskytovala všeobecné a odborné vzdelanie potrebné pre majiteľov alebo správcov menších strojárskych závodov a technických úradníkov. Štúdium trvalo štyri roky a bolo ukončené maturitnou skúškou. Dôležitosť týchto základných pedagogických dokumentov sa počas storočnej doby v podstatnej miere nezmenila. Vydávané dokumenty a vysvedčenia boli (aj sú) dôležitým dokladom o absolvovaní školy.

Za 118 rokov naša škola pripravila viac ako 15 000 absolventov, ktorí svojou odbornou erudovanosťou, invenciou, zručnosťou a pozitívnym vzťahom k technike prispeli ku skvalitneniu života v technickej, ale aj v spoločenskej oblasti, nielen v našom regióne. Absolvent „fajnorky“ sa stal v priebehu rokov synonymom kvality, čo je logickým výsledkom kvalitnej odbornej a pedagogickej práce všetkých generácií učiteľov školy.

V poslednom období naša škola kládla veľký dôraz na intenzívne a efektívne využitie výpočtovej techniky vo vyučovacom procese nielen odborných, ale aj všeobecno-vzdelávacích predmetov. Všetci učitelia školy získali certifikát ECDL (Európsky počítačový vodičský preukaz) a následne sa v škole vybudovalo akreditované stredisko ECDL, vďaka čomu mohli certifikát ECDL získať aj žiaci. V dnešnej dobe digitalizácie, virtualizácie a zavádzania informačných a komunikačných technológií (IKT) je to aj pre terajších učiteľov veľký záväzok.

Vývoj školy v oblasti digitalizácie (od roku 1990):

- 1991 - prvý PMD 85 a 30 osobných PC od holandskej nadácie,
- 1992 - hydraulická zostava HERION,
- 1995 - prvé praktické maturity na PC, dobrovoľné,
- 2000 - všetci žiaci praktické maturity na PC,
- 2005 - 2008 budovanie odborných učební PSA,
- 2014 - príchod FESTO,
- 2016 - príchod SMC,
- 2017 - SOVA DIGITAL, digitálne dvojča,
- 2018 - robot KUKA, cez STU a Volkswagen,
- 2019 - „Digitálna transformácia školy“.

Neoddeliteľnou a prirodzenou súčasťou odborných maturitných skúšok sa stal osobný počítač. Všetci žiaci od roku 2000 prezentujú svoje zručnosti, ale aj široké možnosti IKT v technickej praxi využívajú pritom CAD/CAM programy.

Významnou mierou k tomu prispieva sústavná modernizácia technického vybavenia školy, a to aj vďaka podpore absolventov školy prostredníctvom Klubu absolventov Fajnorky, ktorý bol založený v júni 1919. Jeho činnosť sa obnovila v marci 2018 na základe podnetov, ktoré odzneli na konferencii „Vzdelávanie absolventov na Fajnorke včera, dnes a zajtra“ a odvtedy sa stal prirodzenou súčasťou školy. V súčasnosti je predseda Klubu absolventov aj členom Rady školy. Klub pomáha prepájať školské vzdelávanie s reálnou praxou, a to pravidelnými prednáškami žiakom školy o technických novinkách v rámci cyklu „Fajnoráci Fajnorákom“. Zúčastňujú sa ich naši absolventi z pobočiek NASA v Európe, firmy Bombardier, Prvej záručnej spoločnosti, Štúdia 727, SMC a STU SjF Bratislava. Pomocou Klubu absolventov zabezpečujeme aj zmysluplné odborné stáže pre žiakov školy, ako aj pre zahraničných partnerov v rámci programu Erasmus+.

Neprehliadnuteľná je aj technická pomoc pri obnove školy, napr. laboratóriá FESTO, SMC, robot Kuka, software Sova Digital a to hlavne nasmerovaním inovácií na Industry 4.0.

Kuka robot - Volkswagen Slovakia a STU SjF Bratislava

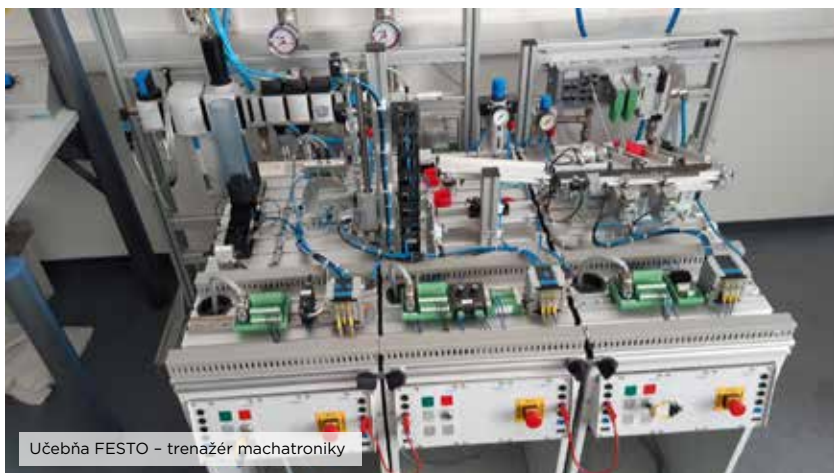
Samozrejmosťou sú aj prednášky absolventov, na ktorých oboznamujú odborných učiteľov školy s novými technológiami používanými v priemyselnej výrobe. Klub taktiež pomáha pri zabezpečení ocenenia najlepšieho študenta ročníka finančným darom (firmou Estate a Ralen), ako aj ocenením učiteľov na Deň učiteľov a pri rôznych jubileách.

V posledných rokoch sa v našej škole udialo veľa pozitívnych zmien. Aktualizovali a inovovali sa existujúce študijné odbory: Strojárstvo, Mechatronika a Technické lýceum. Od školského roku 2021/2022 otvárame nový študijný odbor Bilingválne technické lýceum.

Stabilizovala a rozšírila sa výborná spolupráca so STU Bratislava v rámci Koordinačného centra odborného vzdelávania s priamym prepojením nielen na hlavného odberateľa PSA Peugeot Citroën Slovakia.

Dlhoročná kooperácia s podnikom Volkswagen Slovakia a. s. Bratislava priniesla svoje ovocie nielen v rámci odbornej praxe žiakov našej školy, ale aj odborných stáží pre študentov z našich partnerských škôl z Fínska, Švédska, Talianska. Úspešne sme rozbehli aj spoluprácu s firmou FESTO, s. r. o. v Bratislave.

Učebňa FESTO - trénažér machatroniky

Učebňa FESTO - tekutinové mechanizmy

Dlhoročné odbornopedagogické skúsenosti, sústavné vzdelávanie a kvalita pracovníkov školy vedú i k súčasným dobrým výsledkom našej školy v medzinárodných a regionálnych projektoch, kde sa naši žiaci úspešne zúčastňujú na rôznych technických súťažiach.

 Bratislavský samosprávny kraj
Sabinovská 16, P. O. BOX 106
820 05 Bratislava 25

 @bratislavskykraj.sk
 bratislavsky_samospravny_kraj
 BratislavskyKraj

 podatelna@region-bsk.sk
 02/4826 4111
 www.bratislavskykraj.sk

Vydal Bratislavský samosprávny kraj, 2021

PAMIATKOVÝ ÚRAD
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

